

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

Győr, 2016

*A Széchenyi István Egyetem
Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának
tudományos folyóirata*

*Megjelenik minden év márciusában, júniusában, szeptemberében és decemberében.
A decemberi szám angol nyelven.*

2016. június; IV. évfolyam 2. szám

A folyóirat megjelenését a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány támogatta.

Szerkesztőség
9026 Győr, Egyetem tér 1.
Igazgatási épület, VI. emelet, 603/a szoba
Telefon | 96/503483
E-mail | somogyif@sze.hu

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit KFT. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit KFT.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2064-1176

A szerkesztőbizottság

Elnök

SIMAI MIHÁLY | akadémikus

Főszerkesztő

SOMOGYI FERENC | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

Főszerkesztő-helyettes

DUSEK TAMÁS | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

Tagok

ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA LÍVIA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

BÁNFI TAMÁS | egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem

BARTA GYÖRGYI | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

BENCSIK ANDREA | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

BORGULYA ÁGNES | egyetemi magántanár, Pécsi Tudományegyetem

JÓZSA LÁSZLÓ | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

KATITS ETELKA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

KOCZISZKY GYÖRGY | egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

LENGYEL IMRE | egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

LEHOTA JÓZSEF | egyetemi tanár, Szent István Egyetem

NOSZKAY ERZSÉBET | egyetemi magántanár, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola

PAPP ILONA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

PISKÓTI ISTVÁN | egyetemi docens, Miskolci Egyetem

RECHNITZER JÁNOS | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

REKETTYE GÁBOR | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

RÓBERT PÉTER | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

SZALKA ÉVA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

SZÖRÉNYI KUKORELLI IRÉN | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

SZRETYKÓ GYÖRGY | egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem

VERES ZOLTÁN | egyetemi tanár, Budapesti Gazdasági Főiskola

ZSOLNAI LÁSZLÓ | egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem

Olvasószerkesztő | NEMES GÁBOR

TARTALOMJEGYZÉK

METAÖKONÓMIA

- 9 DUSEK TAMÁS | A közgazdasági elméletörténet műfajairól

TÉR

- 31 KOPPÁNY KRISZTIÁN | Gazdasági hatásanalízis a győri régióban
A SzEconomy portál és a GyőRIO modell

GAZDASÁG

- 59 SZRETYKÓ GYÖRGY | A HR tanácsadás jövője
- 73 PATAY TÜNDE – DÁNOS ZSOLT | A településmarketing felsőoktatási aspektusai – helyben tartó stratégiák Kaposváron és Miskolcon

VILÁGGAZDASÁG, VILÁGPOLITIKA

- 97 SZABÓ MIHÁLY | Befagyott konfliktusok: Esettanulmány Hegyi-Karabah példáján keresztül

KÖNYVISMERTETŐ

- 119 PLATZ PETRA | Kevin Roberts: Lovermarks: Jövő a márkák után

METAÖKONÓMIA

A közgazdasági elmélettörténet műfajairól

A közgazdaságtannak a saját múltja és elmélettörténete iránti viszonya többféle megítélés alá esik a közgazdászok részéről. A nézetek sokszínűsége mellett, a főáramú közgazdaságtanon belüli uralkodó álláspont szerint egyértelmű, hogy napjainkban a múltbeli közgazdasági teljesítmény leértékelt, lekicsinyelt, nem fontosnak tartott, maga a kutatási terület pedig sokszorosán hátrányos helyzetű. Az ezt a gyakorlatot alátámasztó ideológiát is számos alkalommal, többféle formában fogalmazták meg. Pigounak tulajdonított mondás a „halott ember téves véleménye”, amellyel arra utalnak, hogy nincs szükség a korábbi közgazdászok véleményével foglalkozni. Pigou kifejezte történelem iránti ellenszenvét egy Adam Smith előtti értékelméletekről szóló könyvről írt recenzióban, ahol az ilyen „antikvárius” kutatásokat nem tartja vonzóknak azoknak, akik nem szeretnék évszázadokkal korábbi, elismerten inadekvát megoldásokra idejüket pazarolni. Ez olyan Pigou szerint, mintha valaki a Darwin előtti evolúcióelméletről, vagy Kepler előtti csillagászatról szeretne írni.^[2]

Még korábbi történelemellenes megjegyzés fűződik Jean Baptiste Say nevéhez (1840): „Milyen hasznos célt szolgálhat a teljes joggal rég túlhaladott abszurd vélemények és elméletek tanulmányozása? Csak hasztalan tudálékos-ság megpróbálni feleleveníteni őket. Minél tökéletesebbé válik egy tudomány, annál rövidebb lesz a története.”^[3] Főleg az idézet utolsó mondatára hivatkoznak gyakran. Az idézet elejével sem lehet egyetérteni, a „hivatalos” közgazdaságtan köreiből is minduntalan felbukkanó és sajnos nem túlhaladott abszurd és utópisztikus vélemények és elméletek cáfolása nemcsak történeti kurió-zumként érdekes, hanem pozitív értelmű tudásteremtést is jelent. Másrészt az

[1] Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár (dusekt@sze.hu).

[2] Pigou, A. C. (1902): *Review of The theory of value before Adam Smith*. *Economic Journal*, 12. 374–375. Egyebekben Pigou dicsérei is a könyvet, ami előzetes várakozásaival szemben nem lett unalmas, hanem nagyrészt érdekes. A könyv valóban bemutatja, hogy az értéknek a termelési költség és munkamennyiség oldaláról történő naiv magyarázatai a korábbi pszichológiai írók meglátásához képest visszafejlődés volt, és az értékelmélet valamennyi aspektusát elemezték már Adam Smith előtt. A könyvnek ezzel az értelmezésével azonban Pigou nem ért egyet a recenziójában.

[3] Barber, W. J. (1997): *Reconfigurations in American Academic Economics. A General Practitioner's Perspective*. *Daedalus*, 126(1). 87–103., 93.

idézet háttérében a közgazdaságtani tudás gyarapodásának egyfajta lineáris felhalmozási modellje áll. Ennek érvényessége tapasztalati kérdés, a tapasztalat viszont ennél sokkal komplexebb történeti változásokról árulkodik. Itt csak annyit rögzítetek, hogy a közgazdasági tudás nem lineárisan növekszik, hanem sok egymás mellett futó nézetrendszer halmazából áll, amely nézetrendszerek egy korábban már elért szinthez képesti csökkenése, visszafejlődése, tökéletlenesedése is megfigyelhető.

Jelen tanulmány az elmélettörténet-írás módszertanának egy kis szeletével, a leggyakrabban előforduló dichotómikus, vagyis csak két eltérő megközelítést tárgyaló felosztásokkal, és azon belül is csak a leggyakrabban emlegetettekkel kíván foglalkozni. A műfaji áttekintés több célt szolgál. Egyrészt, az egyes műfajok ideáltipikus jellemzőinek felsorolása révén az elmélettörténet-írás lehetséges céljai, eszközei, erényei és hibái részletezhetőek és pontosíthatók. Másrészt, a területre egyszerre jellemző az azonos terminológia, de a terminusok mögötti kicsit vagy teljesen eltérő koncepciók, és az ugyanazon koncepciókra használt eltérő terminusok használata. Ezért egy kifejezésről nem mindig lehet tudni ezen a téren, hogy pontosan mit takar. Ez nagyrészt abból fakad, hogy általában a történetírás, valamint az összes egyedi tudományág is foglalkozik a historiográfiai módszerekkel, amelyeket vagy önálló, eredeti terminológiaalkotással, vagy terminológiaimport révén neveznek meg. Általában, minél inkább közismert és gyakrabban használt egy terminus, annál több, sokszor ellentmondásos jelentésréteg rakódhatott rá, használata ugyanakkor annál inkább nehezen elkerülhető. Másrészt a terminológiaimport és terminológiaalkotás miatt ugyanarra a koncepcióra párhuzamosan számos terminust alkalmazhatnak lényegében azonos jelentéssel. Ez nemcsak terminológiai, hanem tartalmi félreértéseknek is lehet a forrása, így ezeknek a tisztázása is hasznos.

ADICHOTÓMIKUS FELOSZTÁSOK TERMINOLÓGIAI ÉS KLASSZIFIKATÓRIKUS SOKSZÍNŰSÉGÉNEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Az 1. táblázat a témakör kapcsán használt terminusok alig rendszerezett halmazát tartalmazza. Általában törekedtem az olyan jelzők minél szélesebb összegűjtésére, amelyek a műfaji kérdéssel direkt foglalkozó tanulmányokban találhatóak és ténylegesen használtak. Az 1. táblázat baloldala és jobboldala közötti rendszerező elv a legáltalánosabban alkalmazott abszolút-relatív megközelítésmód megkülönböztetése. A kettőnél több kategóriát alkalmazó beosztások, amelyekkel a tanulmányban nem foglalkozom, ezt vagy tovább részletezik, vagy az abszolút-relatív dichotómiába nem behelyezhető szempontok alapján megkülönböztetnek meg újabb műfajt, műfajokat.

1. táblázat: A történelemírás műfajainak megnevezésére használt kifejezések (csak a dichotóm felosztások)

A gazdasági elméletek tartalmának, módszereinek, technikáinak elemzése	A gazdasági elméletek a gazdaságtörténeti-társadalmi kontextuson belüli elemzése
abszolutista	relativista
racionális rekonstrukció	történeti rekonstrukció
analitikus	történeti
vékony (thin)	vastag (thick)
belső (internal, inner)	külső (external, outer)
etic (külső megfigyelő)	emic (résztevő)
pozitívista	posztpozitívista
hagyományos	új
exoterikus	ezoterikus
prezentista (jelenközpontú)	antiprezentista
anakronisztikus	diakrón
kognitív	nem kognitív
textuális	kontextuális
whig	antikvárius
mechanikus	organikus
fénomenológikus	konstruktívista
intellektuális	intézményi
tudományos	társadalmi
szöveg egzegésis (szövegmagyarázat)	személyes egzegésis
konzervatív	radikális
realista	idealista

Míg a műfajok elválaszthatók egymástól, vagyis legalábbis van olyan lényeges részük, amiben definíciószerűen különbözniük kell (emellett bizonyos kérdések szempontjából azonosak lehetnek, valamint egyes kategóriák egymástól lényegesen eltérő megközelítéseket moshatnak egybe), addig a konkrét művek természetesen nem feltétlenül egy műfajúak. Egyes szerzők a műfajok között különbséget tesznek az értékük, hasznosságuk szempontjából, mások valamennyit azonosan értékesnek tartják. Ezekre a részletesebb ismertetés kapcsán némileg kitérek majd. Álláspontom szerint a többség egyforma értékű, két kivétellel. Egyrészt bizonyos naiv, kronológiaszerű, adatszerű, kritikai értelmezést nem tartalmazó művek csekélyebb értékűek, a bennük esetleg megtestesülő szorgalmas munka ellenére. Másrészt, műfajtól függetlenül, alig van értéke az egyes műfajok eltorzult változatának, amelyek káros, megtévesztő, intellektuálisan hiteltelen történelemhez, értelmezéshez, interpretációhoz, történelemhamisításhoz vezetnek.

KÉT ORTODOXIA: SZÖVEG ÉS KONTEXTUS

Az elméletörténész, mint bármely szöveg olvasója, azzal az alapvető kérdéssel találja magát szemben, amikor meg szeretne érteni egy szöveget, hogy mi a jelentés megtalálásának a megfelelő eljárása. A kérdésre adott válaszok közül két egymással szemben álló megközelítés emelendő ki. Az egyik, Skinner megfogalmazásában, a szöveg autonómiáját vallja.^[4] Bármely szöveg jelentése egyedül a szövegben magában rejlik, annak olvasója ezt a jelentést felfedezi vagy újratermi. A szöveg kontextusának vizsgálata felesleges és egyben helytelen is. A másik szerint a kontextus határozza meg a szöveg jelentését, ezért megértéséhez annak a vizsgálata szükséges. Ezen a megkülönböztetésen alapul az elméletörténeti megközelítések legalapvetőbb dichotómikus felosztása, amely számos elnevezés alatt jelenik meg, és a következő alfejezetnek képezi majd a tárgyát.

Ezt a két megközelítést gyakran, számos más kontextusban is (például a művészetértelmezés, verselemzés, filológia) egymással szembenállónak, egymást kizárónak írják le. Nem osztom ezt a kizárólagos, vagy kizárólag az egyik, vagy kizárólag a másik megközelítést helyesnek, használhatónak, követhetőnek tartó álláspontot. Elvileg is sokszor hibásak, megtévesztők a dichotómiák (például minőségi-mennyiségi; véletlen-determinisztikus; genetikai-környezeti; testi-lelki) közötti választást előíró megközelítések, és ebben az esetben is túlságosan nyilvánvaló az egyik oldal kizárólagos alkalmazásának lehetetlensége. De a megközelítések megkülönböztetése és ideáltipikus leírása segít az elméletörténeti vizsgálódások lehetséges hangsúlyainak a beazonosításában.

A hitelesség, a gondolatok hű visszaadásának a problémáját a konzisztencia mítosza alatt tárgyalja a korábban már hivatkozott Skinner. Eszerint, ha a vizsgált szerzőnél bármilyen inkonzisztencia mutatkozik, a történész (elméletörténész) feladata a koherencia megteremtése és a szerző üzenetének, tanulságának meghatározása. Skinner szerint, és álláspontját osztom, ez a „történetírás” egyáltalán nem történetírás, nem az elméletek történetéhez vezet, hanem olyan koherens elméletekhez, amelyek nem köthetők az aktuálisan tárgyalt szerzőkhöz.

A szöveg elégségeségét tartó nézet szerint a szöveg időtlen, egyetemes kategóriái örökkévaló tudást tartalmaznak. Az értelmezőnek egyszerűen ennek a felfedezése, újratermetése a feladata. Az az igény, miszerint ehhez szükséges lenne a szöveg keletkezése kontextusának ismerete, egyet jelent az időtlen, örök tartalom hiányával. A nyelvezet változhat időről időre és szerzőről szerzőre is, de mégis rendelkezik akkora stabilitással, ami elég az érthetőséghez és értékeléshez. Ilyen nyelvi stabilitás nélkül nem lenne lehetőség a racionális párbeszédre.

Mindezek az érvek elfogadhatók általában, de a tapasztalatok szerint nem érvényesek abszolút és kizárólagos módon. A szóhasználat árnyalatnyi vagy

[4] Skinner, Q. (1969): *Meaning and understanding in the history of ideas*. History and Theory, 8(1). 3-53.

jelentős változásai is előfordulnak, de még inkább jellemzők a teljes koncepcionális változások, mint ami például a verseny vagy az egyensúly fogalmával kapcsolatban történt a közgazdaságtanban. A szóhasználat véletlen egyezéséből fakadó látszólagos azonosság, vagy az ellenkezője, a szóhasználat különbözőségéből fakadó félreértés nem kerülhető el a kontextus vizsgálata nélkül, azon belül minimálisan a nyelvi kontextus vizsgálata nélkül. De ennél valószínűbb a „belemagyarázás” típusú hiba, amikor egy korai szerzőnek olyan koncepciókat, nézeteket, elméleteket tulajdonítanak, amivel nem rendelkezhetett.

A történelmi mítoszgyártás (és antimítoszgyártás) rendkívül gyakori a közgazdaságtanban is. Ennek a menete általában a következő. A vizsgált régebbi szerző és a mai elmélet közötti távoli hasonlóságot felnagyítják, közelítik, kiragadják a kontextusból, illetve eltekintenek a két teljesen eltérő kontextustól, majd olyan elméleti hozzájárulásként (előfutárként, alapítóként) tálalják, aminek az eredeti szerző nem volt tudatában, azt nem nyomatékosította, nem fejtette ki. Ez csak az első lépés, ezt követően az ilyen értelmezések az állandó újrarahivatkozások, ismételtetések miatt a szilárdan elfogadott tény státuszába emelkednek. Olykor ez csak egy szokásos jelzõt, utalást, kiegészítést jelent, olykor egy kisebb mellékszálát jelentõ kérdés vizsgálatát, olykor pedig komplex elméletekre vonatkozik. Az elsõre példa a monocentrikus város modellje „thüneni” jelzõvel ellátva, anélkül, hogy az ezt alkalmazó modellépítõk Thünen eredeti mûvét és a neoklasszikus formalizmustól gyökeresen eltérõ módszertanát alkalmazzák, netán ismernék. A másodikra számos példa van, egyet megemlítve, a munkamegosztás fontosságát nagyon sokan fedezték fel már Adam Smith elõtt, az ókori görög és kínai gondolkodók, kora középkori perzsák (õk nem tú, hanem szög manufaktúrával illusztrálva), középkori spanyolországi muszlimok, középkori európai skolasztikusok, a francia enciklopédisták, az angol Harris, Locke, Mun, Mandeville. A komplex elméletre gyakori példa az általános egyensúly koncepciója. Schumpeter és számos más értelmezõ szerint Adam Smith a walrasi vagy a debreu-i általános egyensúly koncepciójának elõfutára, ami már nem fér bele a történelemértelmezési különbségekbe, hanem történelemhamisítással egyenértékû.^[5] Adam Smithre sokminden más kérdés elõfutáraként hivatkoznak, így például Hayek Smith láthatatlan kezét a saját spontán rendje elsõ megfogalmazásának tartja. Smith, együtt a 18. századi skót erkölcsfilozófusokkal, megjelenik a kibernetika, az általános rendszerelmélet, a szinergika, az önszervezõdõ rendszerek elõfutáraként és Darwin evolúcióelméletének inspirálójaként is.^[6]

Samuelson számára a klasszikus közgazdászokban egy modern közgazdász rejtõzködik, amely felfedésére õ készséges segítséget nyújt. Szerinte a klasszikus közgazdászok sokszor maguk sem voltak tisztában saját maguk eredményeivel. Sokszor önellentmondásosak, következetlenek, zavarosak voltak.

[5] Dusek Tamás (2012): *A Debreu-féle neowalrasi általános egyensúlyelmélet antiempirista axiomatizmusa*. *Közgazdasági Szemle*, 59. 988-1004.

[6] Hayek, F. A. (1992): *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Tankönyvkiadó, Budapest. 156.

A jelenkor közgazdászai, köztük Samuelson, mint egy bába, világra segítheti a klasszikus művekben rejtőző elméleteket. Ráadásul ő nemcsak rekonstruálni tudja a korábbi műveket, hanem az eredeti formájánál magasabb szinten, értékesebben tudja megfogalmazni, és jobban képes megérteni a klasszikus elméleteket, mint a saját szerzője.^[7] Különösen az utóbbi igény tűnhet merésznek, de ezt Samuelson számos helyen megfogalmazta. Csak két példát megemlítve, Samuelson szerint ameddig Meade, Lange, Hicks és Harrod nem fogalmazta meg matematikai modellek révén Keynes Általános elméletét, addig Keynes saját maga sem értette meg igazán a saját elemzését.^[8] Bertram Schefold egyik visszaemlékezése talán még ennél is megdöbbentőbb. Schefold vendégkutatóként tartózkodott a Harvardon 1973-74 téli szemeszterében és közben látogatta a MIT-en Samuelson szemináriumait, ahol Samuelson alapvetően improvizálni szokott vagy vendégelőadót hívott meg. Egyszer Dorfmant hívta, aki Malthus növekedéselméletéről adott elő. Samuelson azt mondta rá, hogy ez Ricardo modellje. Schefold tiltakozott, azzal érvelve, hogy Ricardo és Malthus nem értett egyet a kérdésben, és szükséges az ő szándékukat megérteni és értelmezni az egyenleteket. Samuelson azonban módszeresen bemutatta, hogy modelljeik formálisan megegyeztek. Következtetése az volt, hogy nem Dorfman olvasta félre őket, hanem Ricardo és Malthus szükségszerűen tévedett, amikor azt gondolták, hogy nem értenek egyet egymással.^[9]

Morishima szerint Ricardo „az előfutára, ha nem az alapítója az általános egyensúly iskolának”, de legalábbis „el volt rejtve” művében, műve „impliciten” tartalmazta, „részletei kiáshatók és összerakhatók”, igaz, „elmulasztotta az egyensúlyi keresleti-kínálati feltételeket a szimultán egyenletek egzakt formájában kifejezni”.^[10]

A tévedés és félreértelmezés veszélye akkor is nagy (de nem szükségszerű), amikor egy koncepció, elmélet alakтанát kívánják meg feltárni a változó időben. Az ilyen elmélettörténetek nem „történetek”, hanem jobb esetben egy ideáltipikusnak beállított elmélet megjelenési formáinak kritikus értékelései. Ebben az esetben ezek elsőrangú hozzájárulást jelenthetnek elméleti ismereteink bővüléséhez. Rosszabb esetben mítoszgyártáshoz, sejtésekhez, az értelmező saját nézetéhez igazodó előre gyártott tanulságokhoz, előzmények belemagyarázásához,^[11] a korábbi elméletek igazi tartalmának a félremagyarázásához,

[7] Ezeket a gondolatokat számos helyen megismétli Samuelson, pl. Samuelson, P. A. (1978): *The canonical classical model of political economy*. Journal of Economic Literature, 16(4). 1415-1434.; Samuelson, P. A. (1983): Thünen at two hundred. Journal of Economic Literature. 21(4). 1468-1488.

[8] Samuelson, P. A. (1946): *Lord Keynes and the General Theory*. Econometrica, 14. 187-220., 188.

[9] Schefold, B. (2010): *Obituary. Paul Anthony Samuelson*. Metroeconomica, 61(3). 435-437., 435.

[10] Az idézetek Morishima Ricardóról szóló művén belüli értékelések, Morishima, M. (1989): *Ricardo's Economics: A General Equilibrium Theory of Distribution and Growth*. Cambridge University Press, Cambridge. 3., 8., 18., 149., 182.

[11] Nem keverendő össze ez a belemagyarázás a szépirodalmi és művészeti művek értelmezéseivel, amikbe az értelmezés szabadsága miatt csak egy autoriter, doktriner értelmezéshez képest lehet bármit „belemagyarázni”. Minél több olvasata, magyarázata, jelentése lehetséges egy irodalmi, művészeti alkotásnak, annál érdekesebb lehet.

majd az ezekkel kapcsolatos végtelen fogalmi vitákhoz (valójában nem úgy kell értelmezni és társai típusú érvekhez) vezetnek.

Ennek a hibának a fordítottját jelenti, amikor egy korábbi szerzőnek az elméletörténész valami olyan hiányosságot ró fel hibaként, amit ő valóban nem írt le. Ez a „mit nem tartalmaz”, „mi hiányzik” típusú kritika sok esetben nem konstruktív, inkább az érdemi bírálatot, értékelést helyettesíti. Egy mű terjedelme véges, még egy egész életmű is, ezért mindig hiányzik sokminden belőle; és erről állandóan tájékoztatni az olvasót kínos pedantériát jelent. Az ezt számonkérő szigorú kritikus (vagy lektor) jólétesültségét, kiválóságát szeretné esetleg demonstrálni az ilyen szurkálásokkal, amellyel szemben bármilyen mű védtelen.

A szöveg kizárólagosságát valló nézet számos problémája megoldható a kontextus elemzésével. Így elkerülhetők az anakronisztikus mitológiák gyártása és a terminológiai félreértések. A kontextus abszolutizálása is több problémával járhat azonban együtt. Az egyik az időtlen, örök elméletek lehetőségének tagadása, az abban való hit, hogy csak az adott kontextusban (történeti korszakban, társadalmi és földrajzi körülmények között) érvényes tudás létezhet. A másik a különféle kontextuális determinizmusok (földrajzi, vallási, gazdasági) abszolút és kizárólagos magyarázattá tétele.

A KONTEXTUS SZINTJEI ÉS FAJTÁI

A kontextusnak egyértelműen különböző formái, szintjei léteznek, ezek kategorizálása azonban többféleképpen elképzelhető. Az alábbiakban a különböző szempontoknak egyfajta olyan csoportosítását adom meg, amely a közgazdasági szövegek vizsgálatakor releváns lehet. Az alábbi csoportok nem különülnek el élesen egymástól. Például az ember anyanyelve egyéni szinten is motiválhatja a gondolkodást és cselekvést, társadalmi szinten pedig annak környezetét jelenti.

1. Nyelvi szint
 - 1.a Szemantika
 - 1.b Szintaktika
 - 1.c Jelentésváltozás
2. Személyes szint
 - 2.a Biológiai, genetikai adottságok
 - 2.b Pszichológiai
 - 2.c Tanult
 - 2.d Egzisztenciális, anyagi kérdések és érdekek
3. Kis csoport szintje
 - 3.a Család
 - 3.b Rokonság, szomszédság, barátok, klubok, társaságok, iskola, munkahely
4. A tudományos közösség szintje

- 4.a Időben korábbi elméletekhez való viszony
- 4.b Kortárs elméletekhez való viszony
- 4.c Kapcsolat más tudományágakkal
- 4.d Szakmai közösségeken belüli és azok közötti kapcsolatok
- 4.e Kutatási etika
- 4.f A tudomány intézményrendszere, mint az oktatás, tudományos szervezettek, konferenciák, folyóiratok, tudománypolitika, mecénások, finanszírozók
- 5. Nagy csoport szintje
 - 5.a Oktatási rendszer, politikai környezet, jogi környezet, gazdasági körülmények, nemzeti és nyelvi közösség, nemzetközi kapcsolatok
 - 5.b Kulturális szint; szokások, vallás
- 6. Természeti környezet szint
 - 6.a Anyagi körülmények, technológia
 - 6.b Természeti körülmények, éghajlat
 - 6.c Földrajzi elhelyezkedés

A fenti szempontok között a legkevésbé sem lehet általánosan érvényes és abszolút fontossági sorrendet vagy hierarchiát felállítani. Egyirányú oksági kapcsolatok feltételezése sem engedhető meg többnyire, a tényezők közötti kölcsönös hatások a tipikusak. Azok a gondolkodók vagy iskolák, akik mégis ezt teszik, rosszabb esetben abszolutizálnak, jobb esetben jelentőségüknél nagyobb szerepet adnak bizonyos tényezőknél. Például a marxizmus az osztályharcnak és a termelőerőknek, Max Weber és ebből a szempontból követői a vallásnak, a földrajzi deterministák a földrajzi körülményeknek, a társadalom biológiai értelmezései a genetikának, ösztönöknek és/vagy az evolúciónak. Logikailag is képtelenség mindent és mindennek az ellenkezőjét is ugyanazzal az egy tényezővel magyarázni. Manapság szélsőséges formájában egyik ilyen, kizárólagos magyarázat igényével fellépő nézet sem népszerű a tudományon belül, de a tudományos ismeretterjesztésben, publicisztikákban, szépirodalomban vagy az összeesküvés-elméletekben rendre találkozhatunk velük.

A legáltalánosabb dichotómiák: abszolutista-relativista, racionális rekonstrukció-történeti rekonstrukció

Az alfejezetben bemutatandó dichotómiák együttes tárgyalását az indokolja, hogy lényegében ugyanazt jelentik, de legalábbis a közöttük lévő eltérések nem haladják meg az egyes szerzők azonos fogalompárokra használt értelmezési különbségeit. Az abszolutista és a neki megfelelő fogalmak a korábban említett szövegközpontú, a relativista pedig a kontextusközpontú történelemértelmezéshez kötődnek.

Mindkét dichotómia kapcsán gyakran hivatkoznak a tekintélyes és befolyásos Mark Blaugra. Így Blaug kiemelését termékenysége és elismertsége indokolja azok közül, akik módszerük jellemzésére az abszolutista, vagy

a racionális rekonstrukció kifejezést használták vagy használják. Blaug öt kiadást megért elmélettörténeti könyve, a Retrospektív (visszatekintő) gazdaságelmélet első, 1962-es kiadása előszavában így fogalmazza meg a könyv célját: „Ez a könyv az ortodox közgazdasági elméletnek ismert terület logikai összefüggését és magyarázó értékét tanulmányozza. Ezeknek az elfogadott elméleteknek a története legalább Adam Smithig nyúlik vissza. Azonban önmagukkal a történeti előzményekkel nem foglalkozom. A célom a jelenkor közgazdasági elméletének a tanítása. (...) Az elméleti elemzésen van a hangsúly, szórakoztató történeti és életrajzi kitérőkkel színesítés nélkül.”^[12] Az 1985-ös kiadás bevezetőjében Blaug így ír: „Ez a múlt elméleteinek kritikus tanulmányozása: a vezető közgazdászok elméleti elemzéseire koncentrálok, mellőzve az életüket, intellektuális fejlődésüket, előzményeiket és következményeiket. A kritikához hozzátartozik valamilyen értékelési standard, az én standardom a modern közgazdaságtan elmélete”.^[13]

Ez a programja tehát az abszolutista történetírásnak, amely az elméletek logikai elemzésével foglalkozik, eltekintve azok történeti, azon belül gazdaságtörténeti és egyéb kontextusától. Nem jelentéktelen problémát jelent azonban, hogy a „modern közgazdaságtan elmélete” nem egyetlen ellentmondásmentes tudáshalmazt jelent, hanem a főáramon belül is jelentős eltérések, viták figyelhetők meg. Így az abszolutista álláspont egymástól gyökeresen eltérő történelmekhez vezethet. Például, az elmélettörténeti munkák közül az egyik legtöbbször hivatkozott Joseph Schumpeter nagyszabású és részben befejezetlen, posztumusz megjelent munkája, amelyben a walrasi általános egyensúlyelmélet, mint a Schumpeter szerinti csúcspont, a gazdaságelmélet „Magna Chartája” alapján, Walras iránti elfogultsággal ítélte meg a többi munkát.^[14] Schumpeter a közgazdaságtan történetét a tudás növekedésének a történeteként írta meg, ahol a növekedést a walrasi általános egyensúly rejtett megjelenési formái jelentik. Ezzel szemben Rothbard a nyugati civilizáció gazdasági és politikai gondolatainak és azok gazdasági és politikai realitással való kapcsolatának a történetét (vagyis ez nem tisztán abszolutista megközelítés) osztrák perspektívából írta meg: a szerzők és elméletek elsődleges értékelési szempontja a szubjektív értékelmélet elfogadása volt, de megjelent szempontként a matematikai formalizálás, mint természetlen és az emberi cselekvés és társadalom leírására alkalmatlan módszerhez való viszony, a piaci és egyéni szabadság elfogadása és az osztrák közgazdaságtan néhány más, kisebb jelentőségű módszertani tétele is. Rothbardnál a folyamatos fejlődés helyett hullámozó színvonal jellemzi az egyes korszakokban népszerű és elfogadott

[12] Blaug, M. (19854): *Economic theory in retrospect*. Cambridge University Press, Cambridge. VII.

[13] Uo. 1.

[14] Schumpeter, J. A. (2006): *History of Economic Analysis*. Routledge, London. 23., 795.

elméleteket.^[15] John Bell munkája következetlen: deklaráltan távolságtartó, semleges és objektív, a valóságban pedig nála Alfred Marshall játszik hasonló szerepet, mint Schumpeternél Walras. A Marshall utáni fejlemények szerinte nem Marshall elméletének a hibáiból vagy az igazságnak a hiányából fakadnak, hanem az elmélet bizonyos részei inadekvát voltából.^[16]

Blaug az abszolutista-relativista elnevezés kapcsán a német filozófiára hivatkozik. Az eszmék történetében a relativisták minden elméletet a megjelenésekor érvényes feltételeknek megfelelően értékelnek, így minden elmélet elfogadható lehet a saját kontextusában. A relativisták a különböző korok elméleteit nem rangsorolják egymáshoz képest. Ezzel szemben az abszolutisták az eszmék történetében állandó fejlődést látnak, a hibáktól és tévedésektől az igazság felé haladást, a különböző korok elméleteit így rangsorolják egymáshoz képest.

Blaug szerint a relativista megközelítés az elméletek értékelésekor nem foglalkozik a belső összefüggésekkel, koherenciával, magyarázó erővel, csak a történeti és politikai környezet alapján ítél. A relativista megközelítés ilyen „abszolutizált” felfogását helytelennek tartom, ha létezik ilyen történelemírás, az a relativizmus helytelen formája, ahogyan az abszolutista történetírásnak is van helytelen, mérsékelt vagy súlyosan történelemhamisító, torzító és nem indokolható analógiákat találó formája. Ezekre több példát fogok majd mutatni.

Blaug a relativista megközelítésen belüli alkategóriaként említi meg az elméleteket az osztályérdekek megtestesülésének tartó álláspontot. Példaként Roll 1939-es könyvét hozza fel. Az ilyen megközelítést azonban lehetne abszolutistának is tartani, mert egy abszolút módon rögzített szempontból vizsgálja az elmélettörténelmet.

A relativista megközelítés a kontextus figyelembe vételével vizsgálódik, így elsősorban a gazdasági környezet, gazdaságpolitika és a gazdaságelmélet kapcsolatait mutatja be, de a kontextus tovább szélesíthető az előző alfejezetben felsorolt számos további elemmel. Mindkét eljárás hívei között vannak olyanok, akik szerint saját módszerük a helyes, a követendő, a másik módszer pedig helytelen, rossz. Vagyis például a relativista állíthatja azt, hogy szükségszerű a történelmi kontextus vizsgálata az elméletek megértéséhez, az abszolutista pedig azt, hogy felesleges és káros a kontextus figyelembe vétele. Emellett létezik két további felfogás: a pluralista álláspont, amely mindkét eljárást jónak tartja, mindkettő erőnyeit és korlátait elismeri, valamint a vegytiszta formájában mindkét eljárást lehetetlennek tartó álláspont. Magam úgy gondolom, a dogmatikus, bármelyik eljárásnak kizárólagosságot igénylő nézet elfogadhatatlan, az utóbbi kettő nézet keveréke pedig elfogadható, mindkét megközelítés hasznos,

[15] Rothbard, M. N. (1995a): *Economic Thought before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 1. Edward Elgar, Brookfield. Rothbard.; Rothbard, M. N. (1995b): *Classical Economics: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 2. Edward Elgar, Brookfield.

[16] Bell, J. F. (1953): *A history of economic thought*. Ronald Press, New York.

értelmes, de a kettő megfelelő elegyítése eredményezheti a legnagyobb elmélettörténeteket.

Blaug maga pályafutása során fokozatosan elfordult az abszolutista megközelítéstől és gyakorlattól. Elmélettörténeti könyvéhez képest átmeneti álláspontot képviselt 1990-ben, majd 2001-ben a korábbi álláspontjával teljesen ellentétet. 1990-es tanulmányában használja az abszolutista kifejezést is, de inkább racionális rekonstrukciónak hívja ugyanezt a megközelítést. A terminológiai váltás nem indokolt, mert ugyanabban az értelemben használja a racionális rekonstrukciót, mint korábban az abszolutistát. Lakatos Imre alkategóriáihoz hasonló különböző lehetőségeket Blaug nem említ meg, és Stanley Wong Popperen alapuló értelmezése hatására sem pontosítja, módosítja a jelentést. Blaug ismerte Wong könyvét, mert egy elismerő, bár felületes könyvkritikát írt róla (Blaug, 1979), ezért is furcsa, hogy később nem hivatkozik rá és nem használta fel a módszertani részét.^[17] Egyszerűen Richard Rortyra hivatkozik, aki a filozófiatörténetek műfajai kapcsán használta ezt az elnevezést, de egy négyes kategorizálásában, vagyis a racionális és történeti rekonstrukció mellett Rorty még két további műfajt is megkülönböztet, a szellemtörténeti és a doxografikus megközelítést. A szellemtörténeti megközelítést az indokolja Rorty szerint, hogy a filozófiában az elméletek tudományos státuszának és fejlődésének a megitélése sokkal problematikusabb, mint a természettudományokban. Már abban sincs egyetértés, hogy mely kérdések a valódi, legitim filozófiai kérdések és melyek nem. A szellemtörténet ezért sokkal átfogóbb mind a racionális, mind a történeti rekonstrukciónál, és a vizsgált kérdések legitimációjával, a miért fontos az adott problémával való foglalkozás kérdéseivel is foglalkozik. Véleményem szerint a közgazdaságtan történetére szintén jellemző a kérdésfeltevés legitimitásának problémája, ezért az átfogó szellemtörténeti megközelítés itt is indokolt. A doxografikus műfaj Rorty szerint a filozófia kanonizált alakjai köré épített unalmas és felületes ismertetés.^[18]

A közgazdaságtanban jóval az 1990-es Blaug tanulmány terminológiai váltása előtt is használták a terminust, például Stanley Wong nagyszerű könyvében Samuelson kinyilvánított preferencia elméletének bírálatára, valamint ugyanabban az értelemben Rudy van Zijp az osztrák és az újklasszikus konjunktúraelmélet összehasonlítására.^[19] Ők azonban Karl Popperre hivatkozva használ-

[17] Blaug, M. (1979): Review. *The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference Theory: A Study by the Method of Rational Reconstruction By Stanley Wong*. Economic Journal, 89. 478–480.

[18] Rorty, R. (1984): The historiography of philosophy: four genres. In: Rorty, R. - Schneewind, J. B. - Skinner, Q. (eds.): *Philosophy in History*. Cambridge University Press, Cambridge. 49–75. Rorty ezen osztályozása pontosabb a dichotómikus osztályozásoknál, de még mindig összemos olyan megközelítéseket, amiket Passmore, J. (1965): *The idea of a history of philosophy*. History and Theory, Beiheft, 5. 1–32. már jóval korábban feltárt hatos kategorizálásában.

[19] Wong, S. (2006): *Foundations of Paul Samuelson's revealed preference theory. A study by the method of rational reconstruction*. Routledge, London (első kiadás: 1978).; Zijp, R. W. van (1992): *Austrian and new classical business cycle theories*. Thesis Publishers Amsterdam, Amsterdam.

ják és Blaughoz, valamint a később megszokottól eltérő (nem ellentétes, hanem sok szempontból pontosabb és a történeti rekonstrukció elemeit is tartalmazó) jelentésben. Ezt röviden az utolsó alfejezetben ismertetem majd.

1990-ben még azt írja Blaug, hogy a racionális rekonstrukció teljesen legitim, bár megvilágító ereje a konkrét szituációtól függ. Művelésekor úgy írják át a korábbi elméleteket, mintha azt egy mai vezető folyóiratban szeretnék publikálni. A történeti rekonstrukció viszont problematikus, szigorúan szólva lehetetlen, mert lehetetlen elvonatkoztatni a rekonstruált elméletet követő időszak fejleményeitől és teljesen beleélni magunkat a szerző korszakának a miliójébe.

Blaug 2001-es tanulmánya *Hogyan rekonstruáljuk a múltat?* című alfejezetében a korábbtól gyökeresen eltérő álláspont mellett érvelt. Blaug ellenvetéseit a racionális rekonstrukcióval szemben két idézettel lehet érzékeltetni: „Ha így járunk el, akkor a mai közgazdász számára átlátható módon relevánssá tesszük a közgazdasági gondolkodás történetét, s azt jelenkori alkalmazásra fazonírozva, egyúttal technikai szakértelmünket is használjuk. Természetesen anakronizmus Adam Smitht háromegyenletes növekedési modellel kifejezni vagy Malthus népesedési elméletét két differenciálegyenletbe foglalni. Kis fizetség viszont ez azért a diadalittas örömért, hogy végre ugyanúgy értjük Ricardót, mint Samuelsont”.^[20] „Amikor a racionális rekonstrukció olyan nagymestereit olvassuk, mint Paul Samuelson, Michio Morishima, Hans Brems, Jürgen Niehans és Takashi Negishi, kétségtelenül sokat tanulunk a közgazdasági gondolatok matematikai modellezéséről, és valamit még Smithről, Ricardóról, Millről, Walrasról és Wicksellről is, de bármennyire legitim eljárásról van szó, a művelet hiábavalósága bizonyos ponton túl nyilvánvalóvá válik. Egyszer leírtuk a megváltoztathatatlan földszűkösség-korlátos agrárgazdaság matematikai modelljét, ami voltaképpen Ricardo modern ruhában, feltéve, hogy néhány sarokságot lesimítunk – miért van szükségünk itt Ricardóra, hacsak nem hirdetési logóként?”^[21] Blaug szerint a racionális rekonstrukció eljárása szükségtelenné teszi a közgazdaságtan elméletétörténetét, ha a modern eszközök használata az egyetlen indok, hiszen azok annyi más területen is használhatók. Elismeri, hogy ő is az általa bírált bűnbe esett korábban, de ma már úgy látja, hogy az egyetlen lehetséges közelítés a történeti rekonstrukció. A racionális rekonstrukció a múltat olyanná teszi, mint a jelen és nem olyanná, amilyen volt.^[22]

Blaug a racionális rekonstrukció által elkövetett egyik történelemhamisításra (amit történelmi paródiának nevez) Adam Smith azon értelmezését hozza példának, amely szerint Smith leírta, hogy a tökéletes verseny biztosítja a többpiaci Pareto-optimális egyensúly létrejöttét.^[23] Másik példájában bemutatja, hogy

[20] Blaug, M. (2001): *No history of ideas, please, we are economists*. *Journal of Economic Perspectives*, 15(1). 145-164. 151.

[21] Uo. 152.

[22] Uo. 152.

[23]

Lucasnak a Nobel-díj átvételekor tartott beszédében David Hume-ra vonatkozó racionális rekonstrukciója egy szegényes történeti rekonstrukció, ami félreértelmezi a pénzülmélet történetét.^[24] Blaug ugyanakkor gyakorlatilag sosem volt szélsőségesen abszolutista, csak ideológiája volt az, amit már az 1965-ös könyvének egyik recenziója is megfigyelt: „a szerző feje és szíve között bizonyos véleménymegosztás mutatkozik. Intellektuálisan abszolutista; de számos rész mutatja, hogy érzelmileg erősen szimpatizál a relativista pozícióval.”^[25]

Még egy további példát megemlítve, Anthony Brewer Turgot: a klasszikus közgazdaságtan alapítója című tanulmányában az általa alkalmazott racionális rekonstrukciót olyan módszerként jellemzi, amely Turgot rendszere logikai szerkezetének feltárását szolgálja. A teljesség és a kezelhetőség érdekében bizonyos pótlólagos feltevések megtétele szükséges lehet, de a rekonstruált modell főbb elemeit Turgottól származó idézetekkel támasztja alá. Külön megvizsgálja a rekonstruált rendszer és Turgot írásai közötti eltéréseket is, amelyek inkább csak látszólagosak és nem tartalmiak.^[26] Elvileg ez egy korrekt eljárás, mert vagy hiteles képet nyújt, vagy bemutatja a rekonstrukció és az eredeti rekonstruált munka eltéréseit.

AZ ABSZOLUTISTA-RELATIVISTA MEGKÖZELÍTÉS NÉHÁNY TOVÁBBI KÉRDÉSE

Az abszolutista-relativista megközelítésről író szerzők többsége a Blaug által megfogalmazottakhoz hasonló meghatározást ad meg. Egy kivételleként lehet említeni Colander és Landreth tankönyvét, ahol nem is az elméletek megközelítésével, hanem történeti fejlődésük magyarázatával kapcsolatban írják le ezt a dichotómiát. Szerintük a relativista történészeket a történelmi, gazdasági, társadalmi és politikai erők érdeklik, amelyek aztán bizonyos gazdasági kérdések vizsgálatára ösztönözték a közgazdászokat, valamint az a mód, ahogyan ezek az erők alakították, formálták a gazdaságelméletet. Például a relativisták a klasszikus közgazdaságtan és Anglia iparosodása kapcsolatát, Ricardo elméletét és az angol földesurak és az ipari vállalkozók közötti konfliktus kapcsolatát, vagy a keynesi közgazdaságtan és a nagy gazdasági világválság (1929-33) közötti kapcsolatot hangsúlyozzák. Az abszolutisták a belső erőkre koncentrálnak, mint például a közgazdaságtan növekvő professzionalizálódása. Hangsúlyozzák, hogy az elmélet fejlődése nemcsak a történelmi körülményeket tükrözi vissza, hanem a korábban megoldatlan problémák és paradoxonok magyarázatára törekvés is. Az elméletek rangsorolhatók értékességük alapján, a legújabb elméletek kevesebb hibát tartalmaznak és közelebb állnak az igazsághoz, mint

[24] Blaug, M. (2001): i. m. 154-155.

[25] Dickinson, H. D. (1965): *Review of Economic theory in retrospect*. *Economic Journal*, 75. 169-170.

[26] Brewer, A. (1987): *Turgot: Founder of classical economics*. *Economica*, 54(216). 417-428.

a korábbiak.^[27] Legalábbis ez Colander és Landreth értelmezése arról, hogy milyen is az abszolutista megközelítés. A relativista megközelítés meghatározása közel áll az általában elfogadotthoz, az abszolutista viszont nem egyezik meg azzal, ráadásul a közgazdaságtan professzionalizálódása nem az elméletek logikai szerkezetére és empirikus tartalmára vonatkozik, hanem a közgazdaságtan intézményi körülményeihez, kontextusához tartozik, és így a relativisták által vizsgálandó kérdés.

Azok a szerzők, akik az abszolutista-relativista dichotómiával hosszabban foglalkoznak, és nemcsak futólag említik meg a dichotómia létét, gyakran állítják, hogy az abszolutista megközelítés filozófiai alapját a pozitívizmus, vagy még szűkebben meghatározva, a logikai pozitívizmus adja. Ilyen szerzők például Chalk (1967), Hill (1986) Coats (2000).^[28] Linstromberg (1969) nem említi a pozitívizmust, de az abszolutista megközelítést a következő négy, pozitívizmussal összhangban álló tulajdonsággal jellemzi:^[29]

1. A gazdaságelmélet megfigyeléssel vagy kísérlettel igazolható tényekkel foglalkozik.
2. Az egyetlen szükséges módszer az igazolt tényekből kiinduló logikai következtetés.
3. A tudományos elemzés független az elemzés céljaitól.
4. A múlt gazdasági elméletei megítélésének kritériumai a valósággal való egybeesés és a belső konzisztencia, utóbbi értékelésénél a jelenlegi eredményeket tekintve szabálynak.

Ennek az értékelésnek az a része bírálható, miszerint a „megfigyelés” és a „valósággal való megfelelés” bármilyen szerepet játszana a matematikai formalizmussal megfogalmazott közgazdasági elméletekben. A matematikai formalista közgazdasági elméletek nem pozitivisták, csak a matematikai formalizmus származik a pozitívizmusból, egyébként pedig egy sajátos keverék ismeretelméleten alapulnak. A matematikai formalizmus a fizika módszertanának csak egy eleme, de ott a matematikai szimbólumok mögött lévő jelenségek megfigyelhetők, mérhetők, így a jelek és a valóság közötti összhang léte eldönthető (leszámítva bizonyos eseteket). Mindez nem mondható el a matematikai formalista közgazdaságtan elméleteiben használt fogalmakról, amelyek miatt az ilyen

[27] Landreth, H. – Colander, D. C. (20014): *History of economic thought*. Houghton Mifflin Company, Boston-Toronto.

[28] Chalk, A. (1967): *Relativist and absolutist approaches to the history of economic theory*. Southwestern Social Science Quarterly, 48. 5-12.; Coats, B. (2000) *The historiography and methodology of economics: some recent contributions*. (Elérhető: www.helsinki.fi/jarj/inem/announce/coats.PDF); Hill, L. E. (1986): *Reflections on the absolutist and relativist approaches to the history of economics*. Journal of the History of Economic Thought, 7(2). 29-32.

[29] Linstromberg, R. C. (1969): *The philosophy of science and alternative approaches to economic thought*. Journal of Economic Issues, 3(2). 177-191.

elméletek nem pozitivisták a szó eredeti értelmében, hanem a tapasztalattal való viszony alapján inkább az okkult tudományokhoz hasonlatosak. A matematikai kifejezésmód mellett itt az empirikus ellenőrizhetőség kritériuma nincs meghatározva. A pozitívizmus rendkívül fontos jó tulajdonsága, hogy olyan dogmákat, amelyek nem kapcsolhatók össze a valósággal, nem lehetne igazolni vele.

Ha valóban azok lennének az abszolutista megközelítés jellemzői, amiket Linstromberg felsorolt, akkor az abszolutista történetíróknak, például Blaugnak vagy Schumpeternek, számos neves megközelítést, elméletrendszert vagy elméletet ki kellett volna zárnia a közgazdaságtan, mint tapasztalati tudomány köréből: Ricardo földjáradékelmélete, a walrasi általános egyensúly, Pareto jóléti közgazdaságtana. A pozitívizmus hiányát, az empirikus ellenőrzés lehetetlenségének problémamentes voltát Blaug könyvének két példájával lehet érzékeltetni. Blaug sehol nem kritizálja Ricardót amiatt, hogy rendszerében használt durva valóságtorzító leegyszerűsítések miatt empirikusan nem megfigyelhető az elmélete, így az nem is nevezhető tapasztalati elméletnek, nem tartozik a tudomány körébe. Blaug a szokásos módon bemutatja Ricardo elméleteit, mintha teljesen elfogadható lenne például a földjáradékelméletet egyetlen terményre vonatkoztatva megalkotni. Pareto tárgyalásánál sem utasítja el a Pareto optimumot azzal, hogy azt tapasztalatilag nem lehet megfigyelni. Egy pozitivistától ez elemi követelmény lenne.

A SZITUÁCIÓ LOGIKÁJA ÉS A POPPERI RACIONÁLIS REKONSTRUKCIÓ

A történetírónak szükségszerűen szelektálni kell, hogy ne fulladjon bele a tények összefüggéstelen áradatába. Popper azt javasolja, hogy a történetíró tudatosan válasszon nézőpontot, azt, amelyik érdekli és ami alapján történelmet ír és a tényeket szelektálja. Az a történész, aki ezt nem teszi, mert objektivitásra törekedve el szeretné kerülni a szelektivitást, önkéntelenül kell, hogy szelekciós szempontokat alkalmazzon. Ez kudarcra ítéli objektivitását, mert nem fogja látni saját korlátait az, aki nincs annak tudatában. A Popper által historicistának nevezett történészek abban tévednek, hogy saját értelmezésüket (például a marxista történetírás az osztályharcok történetét, vagy a vallási deterministák a vallási eszmék történetét) kizárólagosnak tartják és nem fogadják el a nézőpontok pluralitását.^[30]

Popper a szituációs logikát a történelmi magyarázatok kapcsán vezette be a Historicizmus nyomorúsága és annak társkötete, A nyitott társadalom és ellenzései című munkáiban. Később, Az objektív elme elméletéről című írásában, a módszer tudományos elméletek racionális rekonstrukciójára való felhasználásakor természettudományi példákat (Kepler, Kopernikusz, Galilei, Newton felfedezései) használ fel illusztrációként. Popper a tudományos módszer egységét

[30] Popper, K. R. (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 156–157.

hirdető, ismeretelméleti értelemben módszertani monista volt, aki emellett arról is írt, hogy az egyes tudományágak eltérő konkrét módszereket használhatnak. A módszer egységét hirdetni annak tudatában előítéletes és merész, hogy elismerően (például önéletrajzában ír erről) nagyon keveset tudott a közgazdaságtanról és még kevesebbet a szociológiáról. Ismeretelméleti példái zöme a fizikából és annak történetéből származnak. Annak lehetőségét nem ismerte el, hogy a közgazdaságtan néhány triviális tapasztalati, ellentmondásmentesen nem cáfolható alapállításra alapulva, amit Ludwig von Mises megtévesztő módon a priori eredetűnek fogalmazott meg, úgy építhető fel, hogy a cáfolhatósági kritériumra nincs szükség, csak az alapállításokból történő levezetések logikus voltának ellenőrzésére.

A szituáció logikája a racionális döntések elméletével rokonítható, röviden megfogalmazva egy emberi cselekvésnek a cselekvés körülményeinek felmérésén és a racionális emberi viselkedés feltételezésén alapuló magyarázatát jelenti. Hogy mi tartozik a cselekvés körülményeihez, az konkrétan nem határozható meg, bármi ide tartozhat, amit a magyarázó fontosnak tart (a kontextus szintjei és fajtái kapcsán felsoroltak közül például bármi). Rátérve a módszer tudományos elméletek értékelésével kapcsolatos részére,^[31] itt a külső megfigyelő, a tudományos történetíró vagy egyszerűen a tudós egy elméletet és annak létrejöttét szeretné megérteni és értékelni. Az értékelésbe beletartozik a kritika is. Az elmélet egy célirányos, racionális akció az azt megalkotó kutató részéről. Az elmélet értékeléséhez olyan módon kell feltárni a problémaszituációt, ahogyan azt az elméletet megalkotó kutató láthatta, együtt azzal a tudományos céllal, amit el szeretett volna érni az elméletalkotó kutató. Így lehet véleményt alkotni arról, miért, és vajon jogosan tarthatta-e az elméletet a probléma megoldásának. Az értékelés érvényessége nagyban függ az elmélet helyes megértésétől, ami pedig függ annak a problémaszituációnak a megfelelő rekonstruálásától is, amelyet az elmélet meg kíván oldani.

Ebből a rövid leírásból is látszik már, hogy ez a rekonstrukció, bár Wong racionális rekonstrukciónak hívja, valójában a racionális rekonstrukció mellett a történeti rekonstrukció egyes elemeit is magában foglalja. A történeti rekonstrukciónál annyiban mindenképpen korlátozottabb, hogy nem foglalkozik a kutató motivációjával, a kutatás lélektani helyzetével, személyes körülményeivel, mert, bár ezek nagyon fontosak az egyéni kutató élete szempontjából, a felfedezés logikája és az elmélet racionális értékelésének szempontjából lényegtelen mellékkörülmények.

Itt egy rövid kitérőt tesztek: az elmélet előterjesztőjének személyes tulajdonságai, akár pozitívak, akár negatívak, semmilyen formában nem játszanak, nem játszhatnak szerepet az elmélet formális tulajdonságainak, tudományos tartalmának, tapasztalati tartalmának, logikai konzisztenciájának a megítélésében.

[31] Ennek leírásában Popper, K. R. (1968): *On the Theory of the Objective Mind*. Proceedings of the XIV International Congress of Philosophy, 1. 25–53.; valamint Wong, S. (2006): i. m. támaszkodom.

Ezek mind támogató, mind elutasító oldalon („ad hominem” „érvelés”) megjelenhetnek, de a szerepük a tudományos érvelésben nulla, abba a kategóriába tartoznak, amikor kisgyerekek arról vitatkoznak, melyikük apukája az okosabb, ügyesebb stb. (Az enyém. Nem, az enyém. Nincs igazad. De. Nem. De. Nem.). Annak történeti magyarázatában viszont szerepet játszhatnak ezek, együtt az egyéb kontextuális elemekkel, mint az intézményi struktúrákkal, tudománypolitikai tényezőkkel, tudományhatalmi helyzettel, hogy mikor, miért és hogyan lehetett átmenetileg vagy hosszabb távon elfogadtatni bizonyos, már megalkotásuk pillanatában láthatóan problémás elméleteket. Az elmélet, illetve a bírálat vagy egyetértés motivációja sem befolyásolhatja a tartalom megítélését. („Azért bírálok, mert irigy, féltékeny, sértődött.” Aki ilyet állít, az beelát a bírálóba? „Azért ért egyet velem, mert a munkahelyi főnöke volt és így tőle függött a karrierje, mert a barátja, mert a munkatársa.” Ezek nem logikai szempontok, hanem a külső kontextus kérdései.) Az elmélet nyelvezete, stílusa, szóhasználata szintén érdektelen a logikai tartalom megítélésben. Ezért érthetetlen logikai szempontból, hogy miért alkalmazzák mégis ezt a szempontot kritériumként a formalizált matematikai modellek hívei, az elkerülhetetlen szöveges kifejezés mellett elvárva ennek megduplázását, a matematikai szimbólumokkal való leírást.

Az elméletek ilyen racionális rekonstrukciójánál szét kell választani az elmélet megértését és az elmélettel való egyetértést, illetve általában az elmélet kritikáját. Egyszerre lehet elfogadni az elméletet a problémaszituációra adott értelmes megoldásként és emellett kritizálni valamilyen aspektusát vagy teljes egészét, valamint magát a problémaszituációt is. Ha az elméletet magát bírálja valaki (például az állítások logikai konzisztenciája, a feltevések valóságérvénye, a definíciók értelmes volta szempontjából), akkor belső kritikát végez, ha a problémaszituációt bírálja, akkor pedig külső kritikát. A külső kritizálásra lehetséges példaként megemlíthető, hogy lehet bírálni, hogy egyáltalán létezik-e az általános egyensúly egészének problémaköre, vagy annak részleteit, például hogy létezik-e stabil és hatékony egyensúly. Ezeket lehet nem releváns, nem érdekes kérdéseknek tartani, tehát maga a problémafelvetés hibás, az arra adott válasz a tapasztalati tudomány szempontjából pedig irreleváns.

A belső kritika maga is több szinten folyhat (de nem feltétlenül kötelező, hogy minden szintet és minden apró részletkérdést vizsgáljanak, egy szint problémái is indokolhatják az elmélet jobbra cserélését):

1. Az elmélet állításainak logikai konzisztenciája.
2. Az elmélet tapasztalati érvénye.
3. Összehasonlítás a problémaszituáció megoldására javasolt más elméletekkel (azon belül több szempont, mint logikai konzisztencia, tapasztalati érvény, általánosság foka, kapcsolódás más elméletekhez).
4. Az elméleti keret, amelynek az érintett elmélet integráns része.
5. Az elméleti ismeretelméleti háttére.
6. Az elmélet módszertani háttére.

Az utóbbi három szempontot az elméletalkotó nem mindig fejezi ki explicit módon. Az összehasonlítás a problémaszituáció megoldására javasolt más elméletekkel azonban ritkán hiányzik, hiszen alig van olyan problémaszituáció, amely megoldásának ne lettek volna előzményei. Az elméletalkotó így maga is egy racionális rekonstrukción alapuló kritikát végez, amelyben bemutatja a korábbi elméletek hiányosságait. Legalábbis ez a szerencsés és elvárható eset, nem pedig a korábbi elméletek színtiszta agyonhallgatása vagy pusztán szemantikai, szóhasználati szintű bírálata, vagy helytelen, lejárató célú rekonstrukciója, amikre szintén számos példát találhatunk a közgazdasági elméletek történetében. A belső kritikára példaként utalok az optimális valutaövezetek elméletére, amelynél magát a problémaszituációt nem bíráltam (tudományosan releváns kérdés, milyen körülmények között éri meg egy országnak önálló pénzt tartania), az arra adott választ, Mundell elméletét viszont rendkívül sokféle különböző típusú hiba jellemzi.

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány az elmélettörténelmi megközelítések sokszínűségének egy elemét járta körül, és mellőzött számos más fontos kérdést, mint például a szövegek szelekciójánál érvényesülő sokféle lehetséges szempontot. A tárgyalat megközelítésekkel az aktuális elméletek értékelése kapcsán is hasznos tisztában lenni, mert ekkor is hasonló kérdések vetődnek fel. Az abszolút és relatív, vagy racionális rekonstrukció és történeti rekonstrukció, mint kizárólagos és egymással szemben álló megközelítések elméletileg sem tarthatók és a gyakorlatban sem kivitelezhetők vegytiszta formában. Az érintett megközelítések közül a leginkább kidolgozott eljárás az utoljára bemutatott popperi értelmű racionális rekonstrukció, amely a korábban tárgyaltaknál sokkal pontosabban fogalmazza meg az elmélettörténeteszek feladatát.

IRODALOM

- Barber, W. J. (1997): *Reconfigurations in American Academic Economics. A General Practitioner's Perspective*. Daedalus, 126(1). 87-103.
- Bell, J. F. (1953): *A history of economic thought*. Ronald Press, New York.
- Blaug, M. (1979): *Review. The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference Theory: A Study by the Method of Rational Reconstruction By Stanley Wong*. Economic Journal, 89. 478-480.
- Blaug, M. (1985⁴): *Economic theory in retrospect*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Blaug, M. (2001): *No history of ideas, please, we are economists*. Journal of Economic Perspectives, 15(1). 145-164. (Megjelent magyarul: (2003): *Elmélettörténetet ne! Közgazdászok vagyunk!* In: Bekker Zs. (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Aula, Budapest. 233-256.
- Brewer, A. (1987): *Turgot: Founder of classical economics*. *Economica*, 54(216). 417-428.
- Chalk, A. (1967): *Relativist and absolutist approaches to the history of economic theory*. *Southwestern Social Science Quarterly*, 48. 5-12.

- Coats, B. (2000): *The historiography and methodology of economics: some recent contributions*. Elérhető: www.helsinki.fi/jarj/inem/announce/coats.PDF
- Dickinson, H. D. (1965): *Review of Economic theory in retrospect*. *Economic Journal*, 75. 169–170.
- Dusek T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Regionális Tudományi Tanulmányok, 10.
- Dusek T. (2012): *A Debreu-féle neowalrasi általános egyensúlyelmélet antiempirista axiomatizmusa*. *Közgazdasági Szemle*, 59. 988–1004.
- Hayek, F. A. (1992): *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hill, L. E. (1986): *Reflections on the absolutist and relativist approaches to the history of economics*. *Journal of the History of Economic Thought*, 7(2). 29–32.
- Landreth, H. – Colander, D. C. (2001⁴): *History of economic thought*. Houghton Mifflin Company, Boston, Toronto.
- Linstromberg, R. C. (1969): *The philosophy of science and alternative approaches to economic thought*. *Journal of Economic Issues*, 3(2). 177–191.
- Morishima, M. (1989): *Ricardo's Economics: A General Equilibrium Theory of Distribution and Growth*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Passmore, J. (1965): *The idea of a history of philosophy*. *History and Theory*, Beiheft, 5. 1–32.
- Pigou, A. C. (1902): *Review of The theory of value before Adam Smith*. *Economic Journal*, 12. 374–375.
- Popper, K. R. (1968): *On the Theory of the Objective Mind*. *Proceedings of the XIV International Congress of Philosophy*. 1. 25–53.
- Popper, K. R. (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rorty, R. (1984): *The historiography of philosophy: four genres*. In: Rorty, R. – Schneewind, J. B. – Skinner, Q. (ed.): *Philosophy in History*. Cambridge University Press, Cambridge. 49–75.
- Rothbard, Murray N. (1995a): *Economic Thought before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 1. Edward Elgar, Brookfield.
- Rothbard, Murray N. (1995b): *Classical Economics: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 2. Edward Elgar, Brookfield.
- Samuelson, P. A. (1946): *Lord Keynes and the General Theory*. *Econometrica*, 14. 187–220.
- Samuelson, P. A. (1978): *The canonical classical model of political economy*. *Journal of Economic Literature*, 16(4). 1415–1434.
- Samuelson, P. A. (1983): *Thünen at two hundred*. *Journal of Economic Literature*, 21(4). 1468–1488.
- Schefold, B. (2010): *Obituary. Paul Anthony Samuelson*. *Metroeconomica*, 61(3). 435–437.
- Schumpeter, J. A. (2006): *History of Economic Analysis*. Routledge, London.
- Skinner, Q (1969): *Meaning and understanding in the history of ideas*. *History and Theory*, 8(1). 3–53.
- Wong, S. (2006): *Foundations of Paul Samuelson's revealed preference theory. A study by the method of rational reconstruction*. Routledge, London (első kiadás: 1978).
- Zijp, R. W. van (1992): *Austrian and new classical business cycle theories*. Thesis Publishers Amsterdam, Amsterdam.

ENGLISH ABSTRACT

According to the classic statement of alternative views on how to approach the history of economic thought, one has to choose between absolutism and relativism, or rational reconstruction and historical reconstruction. The paper examines the similar dichotomies, their declared aims, possible virtues and weaknesses, with lots of illustrative examples. It argues that both pure absolutism and pure relativism are impossible, and that the Popperian sense of rational reconstruction amalgamates the strength of Blaugian sense of absolutism and relativism.

TÉR

Gazdasági hatáselemzés a győri régióban A SZEconomy portál és a GyőRIO modell^[2]

A tanulmány a multiplikátorokon alapuló gazdasági hatáselemzés (*EIA, Economic Impact Analysis*) néhány alapvető módszerét és ezek győri régióban tervezett alkalmazásait mutatja be. Hogy milyen kérdésekre kaphatunk választ ezek segítségével, milyen elemzési feladatok megoldására kínál megoldást az EIA eszköztára, rögtön egy példával világítjuk meg. A bevezetést követően az aggregált makrokereslet autonóm komponensei és a bruttó hozzáadott érték összefüggését kifejező keynesi, majd a gazdaság mélyebb szerkezetét, az ágazatok és a szektorok közötti kapcsolatokat is figyelembe vevő input-output multiplikátorokat tárgyaljuk. Nemcsak a végső formulákat és a különféle szorzószámok felhasználását ismerhetjük, hanem a tovagyrúzó hatások háttérében álló folyamatok, s ezek közgazdasági modelljeinek közérthető magyarázatára is kitérünk. A tanulmány végén a multiplikátormodelleknek a Győrré és vonzáskörzetére történő adaptálásában elért eddigi eredményeinket, valamint a Széchenyi István Egyetemen létrejövő Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ (FIEK) működését támogató térségi gazdaságelemző és -előrejelző rendszer, a SZEconomy-portál tervét vázoljuk fel.

BEVEZETÉS

A tanulmányban szereplő közgazdasági modellek és az azokon alapuló vizsgálatok széles körben elterjedtek a nemzetközi szakirodalomban és az elemzői gyakorlatban. Ennek illusztrálására vegyünk is mindjárt egy példát, s hogy – legalább ágazati szempontból – ne menjünk túl messzire, szóljon ez egy felső-

[1] Széchenyi István Egyetem, Nemzetközi és Elméleti Gazdaságtan Tanszék, egyetemi docens (koppanyak@sze.hu).

[2] A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Pallas Athéné Domus Scientiae Alapítvány támogatásával, a Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégiumának „Makroökonómiai és makropénzügyi alapok” című kurzusa keretében 2015. április 17-én tartott előadásom alapján készült. Az írás bővített változata megtalálható a teljes kurzus anyagát tartalmazó hasonló című kötetben: Kálmán János (szerk.) (2016): *Makroökonómiai és makropénzügyi alapok*. Gondolat Kiadó, Budapest. Megjelenés alatt.

oktatási intézmény gazdasági hatásainak elemzéséről! Földrajzilag viszont egy kicsit távolabbra utazunk...

Tegyük fel, hogy Texas államban, Austinban egy magánegyetem új képzést hirdet, amelytől a tandíj-bevételek 10 millió dollárral való emelkedését várja. A tervezett program nem a már meglévő szakokról, vagy más helyi egyetemektől vonja el a hallgatók és a díjbevétel egy részét. A jelentkező diákok várhatóan a régió kivülről érkeznek, így a tanulmányokra fordított pénzek nem csökkentik a regionális végső felhasználás más elemeit. A 10 millió dolláros bevételt mindenféle negatív korrekciós tényező nélkül, teljes egészében a térségben jelentkező pótlólagos keresletként foghatjuk fel. Milyen hatásai lehetnek ennek a vizsgált régió gazdaságára?

Az egyetemnek a képzés lebonyolításához külön termet kell bérelnie, fizetnie kell az áram- és vízellátás, s más közüzemi szolgáltatások díjait, az oktatók és az ügyintézők bérét, be kell szereznie az adminisztrációhoz szükséges irodaszereket, a tandíjban benne foglalt tankönyveket, jegyzeteket, szoftverlicencket stb. Az egyetem kiadásai más gazdasági szereplőkhöz áramlanak. Az új program elindítása következtében nő a bevételük a tankönyv- és irodaszerek-kereskedőknek és a felsőoktatási alkalmazottaknak is, akik aztán ezeket – legalábbis részben – ugyancsak elköltik ráfordításaik finanszírozására, anyag- és árubeszerzésre vagy végső fogyasztásra, vagyis megint mások termékeinek megvásárlására.

Láthatjuk, hogy a végső kereslet pótlólagos növekedése miféle hatásláncot, tovagyrúzó vagy más néven multiplikatív folyamatokat indít be a térség gazdaságában. Ha a felsőoktatásba becsatlakozó ellátási láncok kellőképpen támaszkodnak a helyi szereplőkre (vagyis a professzorok, a tankönyvek és az irodaszerek nem „importból” származnak), akkor az is könnyen előfordulhat, hogy a kiváltó és a tovagyrúzó hatások együttes összege a kezdeti impulzus többszörösére duzzad. Hogy pontosan hányszorosára, azt adják meg az úgynevezett multiplikatörök, magyarul: szorzótényezők.

Az Egyesült Államokban ezek a szorzószámok ágazati és területi bontásban időről-időre frissített és kiadott kézikönyvekben állnak a regionális tervezők rendelkezésére.^[3] Az Austin körzetében működő egyetemekre, felsőoktatási intézményekre rendre 2,1871; 1,2982; 0,7603 és 24,0101 (utóbbi fő/millió dollárban értendő) értékű kibocsátási, hozzáadott érték, jövedelmi, valamint foglalkoztatási multiplikatöröket közölnek. Ezeket 10 millió dollárral megszorozva azt kapjuk, hogy az új képzési programhoz kapcsolódó tandíj-bevétel a térség gazdaságának bruttó kibocsátását várhatóan 21,9 millió, hozzáadott értékét 13 millió, lakossági jövedelmeit 7,3 millió dollárral, foglalkoztatott létszámát pedig nagyjából 240 fővel

[3] Ld. pl. Daley, W. M. - Ehrlich, E. M. - Landefeld, S. J. - Barker, B. L. (1997)3: *Regional Multipliers. A User Handbook for the Regional Input-Output Modelling System (RIMSII)*. U.S. Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, Bureau of Economic Analysis.

növeli meg.^[4] Ezen kívül figyelembe vehető, hogy az új hallgatók nemcsak a felsőoktatás szempontjából jelentenek pótlólagos végső keresletet, hanem a helyi kiskezelés, a szállás-, vendéglátó- és szórakozóhelyek számára is. Ezeket megint az adott ágazat regionális multiplikatőraival kell felszoroznunk, majd a korábbiakhoz hozzáadnunk a várható teljes gazdasági hatás számszerűsítése érdekében.

Az előbbi példát az Egyesült Államokban kifejlesztett és működtetett *Regional Input-Output Modelling System II (RIMS II)* felhasználói kézikönyvéből^[5] kölcsönöztük. A helyi termelési, jövedelmi és munkaerő-piaci hatások számszerűsítéséhez készültek elemzések több hazai felsőoktatási intézményre,^[6] köztük a Széchenyi István Egyetemre vonatkozóan is,^[7] de nem a fentiekben bemutatott „short-cut” technikával, az adott területi egység „ready-made” modellje alapján, hanem egyedileg becsült multiplikatőrakkal vagy más országokban mért szorzók átvételével. Magyarországon egyelőre sem „kész” regionális modellek, sem pedig a polcra bármikor leemelhető, megyékre, régiókra, illetve ágazatokra lebontott multiplikatőr-gyűjtemények nem állnak a hatáselemzők rendelkezésére. Még a KSH által készített országos ágazati kapcsolatok mérlegének (ÁKM) – amelyből a multiplikatőrakat egyébként származtatni lehet – alapos elemzésére is viszonylag ritkán kerül sor.^[8] A témában született publikációk alacsony száma arra utal, hogy hazánkban az elmúlt egy-két évtizedben statisztikai vagy közgazdasági-elemzési céllal csak egy meglehetősen szűk kutatói kör, csupán néhány tudományos-szakmai műhely foglalkozott vagy foglalkozik ágazati kapcsolat- és hatáselemzéssel.^[9] Az ÁKM hátterében álló elméleti modelleknek

[4] Ambargis, Z. O. – Mead, C. I. (2012): *RIMS II. An essential tool for regional developers and planners*. Bureau of Economic Analysis, 3-6. 3-8.

[5] Uo. 3-8.

[6] Ld. pl. Kotosz Balázs (2013): A felsőoktatás helyi hatása Székesfehérvárra. In: Rechnitzer János – Somlyódy Péter – Kovács Gábor (szerk.): *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói. A Fiatal Regionalisták VIII. Konferenciáján elhangzott előadások. Győr, 2013. június 19-22.* 297-305.

[7] Dusek Tamás – Kovács Norbert (2011): *A Széchenyi István Egyetem helyi termelési és jövedelmi hatásai*. Felsőoktatási Műhely. Az Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. Országos Felsőoktatási Információs Központ kiadványa, 3. 33-40.; Dusek Tamás – Kovács Norbert (2009): *A Széchenyi István Egyetem hatása a helyi munkaerőpiacra*. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) Évkönyve. Kaposvár, 2009.05.26. Kaposvár. 69-74.

[8] Nyitrai Ferencné – Forgon Mária (2004): *A gazdaság szerkezete az ágazati kapcsolati mérlegek alapján*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

[9] Révész Tamás (2001): *A turizmus költséghatás-elemzése SAM-moddellel*. Statisztikai Szemle, 10-11. 825-847.; Belyó Pál (2003): *Az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet tevékenysége*. Statisztikai Szemle, 9. 734-740.; Matolcsy György – Sebestyén Tibor (szerk.) (2004): *A magyar építőipar ágazati kapcsolatok mérlegének elemzése*. Növekedéskutató Intézet, Budapest.; Révész Tamás – Takács Tibor (2011): *A SOCIO-LINE modell 2005. évi adatbázisának készítésekor szerzett tapasztalatok I*. Statisztikai Szemle, 2. 141-160.; Révész Tamás (2011): *A magyar gazdaság 2010. évi ágazati kapcsolati mérlegének becslése*. Energiaklub Szakpolitikai Intézet, Módszertani Központ.; Járosi Péter – Koike, Atsushi – Thissen, Mark – Varga Attila (2010): *Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés térbeli számszerűsített általános egyensúlyi modellel*. Közgazdasági Szemle, február. 165-180.; Szabó Norbert (2015): *A regionális input-output táblák becslési módszerei*. Területi Statisztika, 1. 3-27.

ugyanakkor világhírű magyar képviselői voltak, s vannak. Augusztinovics Mária és Bródy András már sajnos nincs közöttünk.^[10] Ma a téma iránt mélyebben érdeklődők elsősorban Zalai Ernő Matematikai közgazdaságtan című könyvét forgathatják. Zalai professzor kiváló munkája a többszektoros elemzéseket a harmadik részben közel 300 oldalon tárgyalja.^[11]

Ilyen terjedelmes formalizált levezetésekre ez a tanulmány nem vállalkozhat, csupán a módszerek és a mögöttes közgazdasági modellek lényegét ragadjuk meg, s néhány példa segítségével illusztráljuk alkalmazásukat. A bevezetést követő részben még kizárólag makrogazdasági hozzáadott érték, a végső felhasználásra kerülő termékek, vagyis a GDP szintjén vizsgálódunk. Keynes-nél kezdjük. Áttekintjük a mainstream makroökonómiából is jól ismert keynes jövedelmi-kiadási multiplikátort. A standard tankönyvek ezen rendszerint nem lépnek túl, mi azonban rámutatunk az alapmodell néhány lehetséges kiterjesztésére is. Ezt követően azt is figyelembe vesszük, hogy a megtermelt GDP nem egy homogén végső termék halmaza. A termeléshez felhasznált erőforrások több különböző, egymással szállító-vevő, vagy más néven input-output kapcsolatban lévő ágazat kibocsátásán és termelőfelhasználásán, többlépcsős ellátási- vagy értékláncokon keresztül alakulnak végtermékekké, s jutnak el a végső felhasználókhoz. A gazdaság működésének, multiplikatív folyamatainak jóval valószínűbb leírását kapjuk, ha az elemzésbe beépítjük az ágazati kapcsolatokat is. Azt ezt megvalósító, Wassily Leontief által kidolgozott input-output modell a közgazdaságtan egyik leglenyűgözőbb, a gyakorlatban is kiválóan használható elemzési eszköze. Végül az előzőekben tárgyalt elméleti bázisra épülő GyőRIO modell alapjait, fejlesztésének hátterét, indokoltságát, s lehetséges jövőbeli alkalmazási lehetőségeit mutatjuk be a SZEconomy-portál részeként, a Szechenyi István Egyetemen létrejövő Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ (FIEK) szolgálatában.

A KEYNESI KIADÁSI-JÖVEDELMI MULTIPLIKÁTOR

„A multiplikátor Keynes elméleti eszköze. Ezzel bizonyítja be és számítja ki a költségvetési többletkiadás jótékony következményét.” – írja Bródy András.^[12] A keynesi multiplikátor működésének bemutatásához vegyünk először egy külgazdasági kapcsolatokkal nem rendelkező országot, amelyre a jól ismert

$$Y = C + I + G, \quad (1)$$

[10] Bródy András (1964): *Az ágazati kapcsolatok modellje*. Akadémiai Kiadó, Budapest.; Augusztinovics Mária (1968): *Az ágazati kapcsolati modell általánosításához*. *Közgazdasági Szemle*, 5. 583–599.

[11] Zalai Ernő (200): *Matematikai közgazdaságtan. A korszerű mikroökonómiai elemzés klasszikus és neoklasszikus szemléletű modelljei*. KJK-KERSZÖV, Budapest.

[12] Bródy András (2005): *A multiplikátor és története*. *Közgazdasági Szemle*, 4. 402–416.

GDP-azonosság vonatkozik, miszerint a megtermelt végtermékeket (Y) részben a háztartások vásárolják meg és fogyasztják el (C , consumption), részben a vállalatok szerzik be állóeszköz-beruházásként (I , investment), részben pedig az állam (G , government spending) rendel meg fogyasztási és/vagy beruházási céllal. Milyen magatartási egyenleteket rendelünk a háztartásokhoz, a vállalatokhoz és a kormányzathoz? Vagyis mitől függ az egyenlet jobb oldalán található egyes keresleti komponensek alakulása?

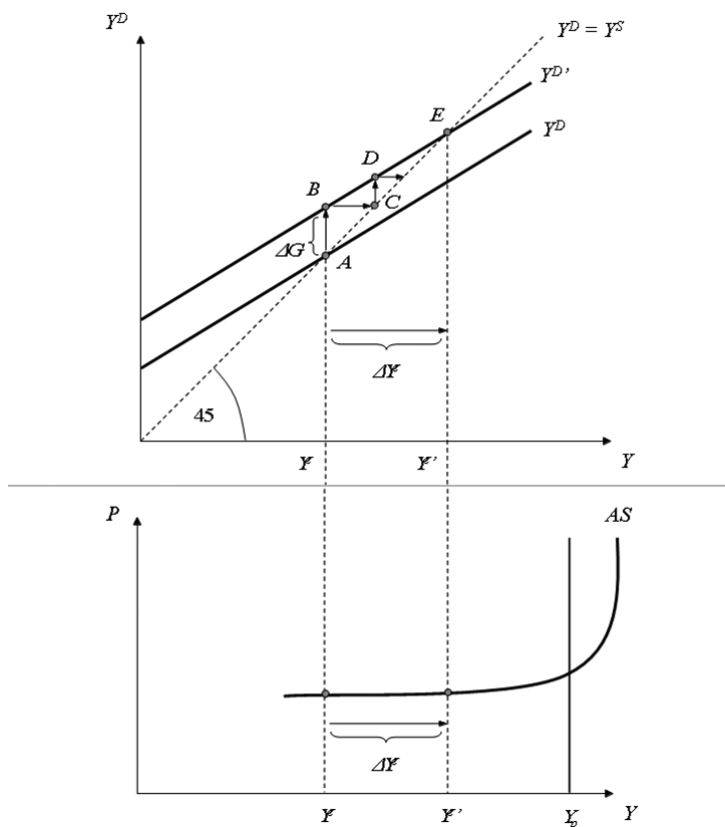
A legegyszerűbb megoldás, ha a háztartások fogyasztási keresletét az eredeti keynesi recept szerint konstans fogyasztási határhajlandóságot (c) feltételezve az adott időszaki rendelkezésre álló jövedelem (ez most maga a GDP) függvényévé tesszük, a beruházások és a kormányzati áruvásárlások tekintetében pedig azt tételezzük fel, hogy ezek függetlenek a folyó időszaki GDP-től.

A vállalatok akkor fogják kapacitásaikat bővíteni, s ennek érdekében gépeket, berendezéseket vagy más állóeszközöket vásárolni, ha ezek a befektetések a tőketulajdonosok számára megfelelő megtérülést biztosítanak. A döntéselőkészítés során megtervezik jövőbeli bevételeiket és kiadásaikat, s figyelembe veszik a más befektetésekkel elérhető alternatív hozamrátákat. A beruházási kiadások tehát elsősorban a konjunktúrával kapcsolatos várakozásoktól (vagyis nem a jelenlegi, hanem sokkal inkább a jövőbeli GDP-től), valamint az aktuális és a várt kamatszintektől függnnek. Ezeket most nem modellezzük, szintjüket adottnak tételezzük fel, s így rögzítettnek vesszük a beruházási kiadásokat is. Ugyanígy járunk el a kormányzati áruvásárlásokkal, amelyek esetében a döntések háttérben meghúzódó költségvetési alkufolyamatokat még csak verbálisan sem kíséreljük meg leírni.

Nézzük meg ezek után, hogy mi történik abban az esetben, ha a kormányzat 1 egységgel növeli mondjuk az autópálya-építésre szánt kiadásokat, s ezen további útszakaszokat rendel! Amennyiben a kivitelező vállalatok számára rendelkezésére áll az ehhez szükséges kapacitás – és ez fontos feltétel –, akkor beindul az 1. ábrán látható hatásmechanizmus.

De térjünk ki előbb erre az előbb említett fontos feltételre! Keynes egy válságban lévő, kereslethiányos gazdaságban gondolkodott, ahol mind a munkaerő, mind pedig a termelési eszközök jelentős része kihasználatlan, vagyis az erőforrások hiánya nem akadályozza a termelőket abban, hogy a megnövekedett keresletet kielégítsék. Az 1. ábra alsó részén jól látszik, hogy a makrokínálati függvénynek (AS , aggregate supply) a teljes kapacitáskihasználtsághoz tartozó potenciális kibocsátástól (Y_p) balra lévő, vízszintes szakaszán vagyunk. Ez árigazodás nélküli, vagy minimális árigazodással járó, szinte tökéletesen rugalmas alkalmazkodást tesz lehetővé a termelők részéről. Így az árszintet akár adottnak is tekinthetjük, s a továbbiakban nyugodtan koncentrálnhatunk az ábra felső részére. Válságban az elégtelen kereslet, s nem az infláció jelenti a problémát – igaz volt ez az 1930-as években és a 2008-2009-es válságban, sőt még az azt követő években is.

1. ábra: Kiadási-jövedelmi multiplikátor a keynesi keresztben

Forrás: Farkas Péter – Koppány Krisztián (2006): *Közgazdaságtan. Mikro- és makroökonomiai alapismeretek mindennapi használatra*. Universitas-Győr Kht., Győr. 314.

Az ábra felső részén a jól ismert keynesi kereszt diagram látható. A vízszintes tengelyen az adott időszaki GDP (Y) szintjét, a függőlegesen pedig ugyanezen időszak szándékolt összkiadásait, a makrogazdaság összkeresletét (Y^D) mérjük. Az origóból húzott 45 fokos szaggatott félegyenes mutatja azokat a pontokat, amelyekben a gazdaság rövid távú egyensúlyban van, vagyis ahol a szándékolt kiadások megegyeznek a megtermelt GDP-vel, a kereslet egyenlő a kínálattal ($Y^D = Y^S$). A három komponens összegeként adódó Y^D makrokeresleti függvény pozitív meredekségű, hiszen a fogyasztási határhajlandóságnak köszönhetően nagyobb GDP-hez nagyobb háztartási fogyasztás tartozik.

A gazdaság pillanatnyilag az A egyensúlyi pontban van, az aktuális GDP Y_e . Az autópálya-építésre szánt többletpénzek (ΔG) pótlólagos keresletet teremtenek, a keresleti függvényt felfelé tolják ($Y^{D'}$ -be), s ezzel a B pontba mozdulunk el.

A vállalatok kielégítik a megnövekedett igényeket, ezáltal növelik a GDP-t, így a C pontba jutunk. A magasabb GDP-hez magasabb fogyasztási kiadás tartozik (D pont). Ha a pótlólagos fogyasztási keresletnek a kielégítése sem ütközik akadályba, akkor ismét nő a termelés és a jövedelem, ami újabb és újabb kiadás-jövedelem növekményt generál. Ezért is hívják kiadási-jövedelmi multiplikációnak a folyamatot, amely egészen addig tart, míg végül el nem jutunk a gazdaság új egyensúlyi állapotába, az E pontba.

Mivel a c fogyasztási határhajlandóság kisebb, mint 1, így könnyű belátni, hogy a kezdeti stimulus által kiváltott újabb és újabb körök végtelen növekedést nem eredményezhetnek, a folyamat végül lecseng. Az 1 egységnyi kormányzati kiadás- és jövedelemnövekmény a fogyasztási keresletet és a GDP-t első körben c egységgel, a másodikban már csak $c \cdot c = c^2$ a harmadikban és a soron következőkben pedig c^3 , c^4 , ... mértékben növeli.

Az ábráról jól látszik, hogy a GDP összességében így is a pozitív külső sokk, vagyis kormányzati kiadásnövekménynek a többszörösével bővül. Hogy milyen a kezdeti ΔG és a teljes ΔY^e GDP-növekmény viszonya? Hányszorososa az utóbbi az előzőnek? Ezt adja meg a multiplikátor, amely nem más, mint az $1, c^2, c^3, c^4 \dots$ végtelen mértani sorozat elemeinek az összege, amelyre a középiskolai tanulmányokból jól ismert képlet alapján $\frac{1}{1-c}$ -t kapunk. Ugyanehhez a megoldáshoz jutunk, ha az $Y = cY + I + G$ egyenletet (ahol (1)-ben C helyére cY -t helyettesítettünk) Y -ra megoldjuk. Ha c -t mondjuk $0,6$ -nak vesszük, akkor 1 egység állami forrás összességében $\frac{1}{1-0,6} = 2,5$ egységgel növeli a GDP-t. Ez egyrészt jó a gazdaságnak, másrészt fontos eszköze a mindenkori kormányzati propagandának.

Néha megfeledekünk arról, hogy a multiplikátor nemcsak pozitív, hanem negatív irányban is működik. Ha 1 egységgel csökken valamilyen autonóm keresleti komponens, akkor a GDP ennek $2,5$ -szeresével esik vissza!

De legyünk inkább optimisták, s gondolkodjunk pozitív keresleti hatásokban! Ekkor sem árt óvatosan kezelni a gyönyörűnek tűnő, 1 -nél, sőt 2 -nél is magasabb hatástöbbszörösítő számokat, a valóság ugyanis általában nem ilyen szép! Már az elmélet szintjén is kijózanodhatunk, elég, ha kinyitjuk a gazdaságot. Nyitott gazdaságra az

$$Y = C + I + G + X - M \quad (2)$$

GDP-felhasználási azonosság érvényes, ahol X az exportot, M pedig az importot jelöli. A lakossági, kormányzati és vállalati kiadások (s ebbe most beleérttem a termelőfelhasználást is) egy része külföldön előállított importtermékekre irányul, s ez csökkenti a hozzáadott értéket. Jelöljük m -mel a GDP-re vonatkoztatott importhányadot! Az országban termelt jövedelemnek m hányadát fordítjuk tehát importra. Ha az

$$Y = cY + I + G + X - mY$$

egyenletet (ahol (2)-ben C helyére cY -t, M helyére pedig mY -t helyettesítettünk) Y -ra rendezzük, akkor az

$$Y^e = \frac{1}{1-(c-m)} (I + G + X) \quad (3)$$

egyensúlyi megoldást kapjuk, amelyből jól látszik, hogy a multiplikátor $\frac{1}{1-(c-m)}$ -re módosul. Mivel a jövedelem egy része importra elszivárog, a „többa dobott kő hullámaikat”^[13] leíró mértani sorozat kvóciense már csak $c-m$. (3)-ból jól látható az is, hogy egyszerű modellünkben nemcsak a kormányzati kiadásoknak, hanem a beruházási kiadásoknak és az exportnak is ugyanaz a multiplikátora.

Ezért most tegyük fel azt, hogy az ország exportja 1 egységgel (mondjuk 1 milliárd Ft-tal) növekszik. Mi lesz ennek a hatása a GDP-re? A háztartások fogyasztási hányadát vegyük továbbra is $c=0,6$ -nak, az importhányadot pedig $m=0,82$ -nek! Ezek nagyjából megfelelnek Magyarországnak 2014-es adatainak. A multiplikátor értéke a korábbi 2,5-ről máris $\frac{1}{1-(0,6-0,82)}=0,8197$ -re csökken. 1 mrd-os exportbővülés csupán kb. 820 millió Ft-tal növeli Magyarország makrojövedelmét.

Kotosz Balázs tovább „játszik” az egyszerű keynesi alapmodellel. Bevezeti a jövedelemadót (ezt rendszerint a tankönyvek is megteszik), valamint az export közvetlen importtartalmát és a külföldi tulajdonban lévő, exportra termelő nagyvállalatok nyereség-repatriálását. Ezek mind reális kiegészítések Magyarország esetében. Kotosz megmutatja, hogy bizonyos paraméter-konstellációk esetén a multiplikátor akár a 0,1-es értékig is lecsökkenhet.^[14]

Valóban, nemcsak a termékek, hanem a jövedelmek áramlására is nagy figyelmet kell fordítanunk, pláne akkor, ha a modellt térségi elemzésre szeretnénk felhasználni. Ha Gyórt, vonzáskörzetét, illetőleg Magyarország és a világ ezeken kívül eső területeit (ROW, rest of the world) külön régióként kezeljük, akkor nem tekinthetünk el attól, hogy az adott területen megtermelt és az ott rezidensek által realizált jövedelem óriási különbségeket mutathat. Ugyanígy hatalmas eltérések jelentkehetnek az adott régió rendelkezésre álló jövedelme és az abból fogyasztásra és beruházásra helyben elköltött pénzek között. A győri térség gazdaságának elemzésekor ilyen modellváltozatokkal is kísérleteztünk. Aztán úgy döntöttünk, hogy nem elégséges csupán a hozzáadott érték szintjén vizsgálódnunk. Mélyebbre kell hatolnunk a gazdaság szövetében, figyelembe kell vennünk a különböző ágazatokat és a köztük lévő kapcsolatokat is. Nézzük, miért is van erre szükség!

[13] Természetesen ez a hasonlat is Bródytól való, uo. 402.

[14] Kotosz Balázs (2013): *Regionális multiplikáció és egy alkalmazása*. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, 1-2. 39-45.

MULTIPLIKATÍV FOLYAMATOK AZ ÁGAZATI KAPCSOLATOK FIGYELEMBE VÉTELÉVEL

Egy ország vagy egy régió GDP-je nem egy homogén termékhalmoz, sok különféle ágazat sok különféle termékéből tevődik össze. A különböző ágazatok termékei iránt felmerülő pótlólagos keresleteknek pedig nem azonos a multiplikatív hatásuk. Nyilván azoknak magasabb, amelyek nagyobb arányban támaszkodnak helyi beszállítókra, s nagyobb az erőforrás-felhasználásuk hozzáadott érték tartalma. Az elsősorban importra és alacsony hozzáadott értékű összeszerelő munkára épülő ágazatok szorzói szerényebbek. Persze, ha egy ilyen ágazat kibocsátási volumene óriási, akkor még a viszonylag alacsony szorzószámok ellenére is jóval nagyobb lehet az ország gazdasági teljesítményére gyakorolt hatása, mint az egyébként magas multiplikatórral, de kis termelési mennyiséggel rendelkező ágazatoknak. Ezekre a kérdésekre a tanulmány végén még visszatérünk. Ehelyett nézzük meg előbb dióhéjban milyen módszerekkel vizsgálhatók az ágazati kapcsolatok!

Az erre alkalmas technikát input-output analízisnek hívják. Szülőatyja egy orosz származású, de életének nagyobb részében az Egyesült Államokban élő és dolgozó, világhírű Nobel-díjas közgazdász, Wassily Wassilyevich Leontief. Persze a közgazdaságtudományban sosincs (teljesen) új a nap alatt, az input-output modellnek is voltak előfutárai. Első helyen az 1700-as évekbeli francia orvos és fiziokrata közgazdász François Quesnay Tableau économique-jét szokás felelegetni, amelyben – eredeti szakmájához híven – az emberi keringési rendszer mintájára próbálta meg leírni a gazdaságban lejátszódó cirkulációt. Később Marx is szerkesztett két- és többszektoros újratermelési sémákat, Léon Walras pedig megalkotta az általános egyensúly elméletét, amelyekkel Leontief input-output modellje kapcsolatba, rokonságba hozható.^[15]

Az input-output táblázat felépítését és a modell működését kizárólag verbálisan nagyon nehéz érthetően bemutatni.^[16] Vegyünk ezért ismét egy számpéldát! Az 1. táblázat egy fiktív gazdaság háromszektoros input-output tábláját vagy – ahogy a hazai szóhasználatban inkább elterjedt – ágazati kapcsolatok mérlegét tartalmazza. Láthatjuk, hogy jóval több számmal kell dolgoznunk, mint a keynesi modellben, pedig példánkban csupán a három fő gazdasági ág szerepel. Az az ágazati bontás, amellyel az országos ÁKM-ek összeállításakor a statisztikai hivatalok dolgoznak, ennél jóval mélyebb. A KSH által publikált 64 ágazatos tábla nyomtatásban legalább egy asztallapnak megfelelő méretű,

[15] Piper, N. (1997): *Nagy közgazdászok az ókortól napjainkig. A nagy elődök élete és műve*. Kosuth Kiadó, Budapest. 166-169.

[16] Az input-output analízis teljes körű, „state of the art” tárgyalásához ld. Miller, R. E. – Blair, P. D. (2009): *Input-Output Analysis. Foundations and Extensions*, Second Edition. Cambridge University Press, Cambridge.

A2-es vagy A1-es papíron lenne csak kezelhető – bár bevallom, kinyomtatni még egyszer sem próbáltam. A táblázatkezelő munkalapján könnyen elfér, de ott is csak több képernyőn.

Az input-output táblázat két irányban is olvasható. Soronként azt mutatja, hogy az adott ágazat kibocsátását milyen értékben használják fel az ország más ágazatai, illetve a végső fogyasztók és beruházók. Példánkban a mezőgazdasági vállalatok 2 100 mrd Ft-os kibocsátásából 462 mrd Ft kerül más mezőgazdasági vállalkozásokhoz, 530 mrd az iparba, 265 a szolgáltató szektorhoz és 843 mrd végső felhasználásra (háztartásokhoz, államhoz, beruházó vállalatokhoz vagy exportra).

1. táblázat: Input-output tábla és közvetlen ráfordítási együtthatók

Adatok mrd Ft-ban	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás	Végső felhasználás (y)	Bruttó kibocsátás (x)
Mezőgazdaság	462	530	265	843	2 100
Ipar	315	3 710	1 855	20 620	26 500
Szolgáltatás	231	2 650	6 095	17 524	26 500
Import	273	12 720	3 445	8 500	24 938
Munkajövedelmek	420	3 180	9 275		
Tőkejövedelmek	399	3 710	5 565		
Bruttó kibocsátás	2 100	26 500	26 500		
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	288	1 170	2 543		
Üvegházhatású gáz kibocsátás (ezer tonna)	7 510	37 940	10 270		

	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás
Mezőgazdaság	0,22	0,02	0,01
Ipar	0,15	0,14	0,07
Szolgáltatás	0,11	0,10	0,23
Import	0,13	0,48	0,13
Munkajövedelmek	0,20	0,12	0,35
Tőkejövedelmek	0,19	0,14	0,21
Bruttó kibocsátás	1,00	1,00	1,00

Forrás: saját számítás, saját szerkesztés.

Oszlopok szerint a vizsgált ágazat kibocsátásának forrásait, az adott összértékű termeléshez felhasznált inputok értékét láthatjuk. A 2 100 mrd Ft-os mezőgazdasági kibocsátáshoz 462 mrd Ft-nyi (ezt a számot már ismerjük) mezőgazdasági, 315 mrd ipari és 231 mrd szolgáltatói beszállításra van szükség. 273 egységnyi termelőfelhasználás importból származik, a munkaerő- és a tőketulajdonosok jövedelme (leegyszerűsítve a bérek és a vállalati profit)

pedig rendre 420 és 399 mrd. Ez utóbbi kettő adja az ágazat hozzáadott értékét. A halványoszürkével jelölt peremek input és output oldalról értelemszerűen meg kell, hogy egyezzenek: az oszlopok szerint előállított összérték a sorok szerint mind felhasználásra kerül.

Az input-output táblázat bal felső négyzetes mátrixát, ami esetünkben a három ágazatból adódóan 3x3-as, belső négyzetnek hívják. Ettől jobbra a végső felhasználás elemeit tartalmazó, jelenleg csupán egyetlen oszlopból álló rész az oldalszárny. A tábla importot és hozzáadott érték elemeket magukba foglaló sorai pedig az alsó szárnyat adják.

Az alsó szárny alatt a táblázatot kiegészítettem még két sorral, az ágazati munkaerő-felhasználás és az üvegházhatású gázok kibocsátásának adataival.^[17] Ezek nem feltétlenül szükségesek a ÁKM-nek, bár kétségtelenül hasznosak, mivel segítségükkel – amint a későbbiekben látni fogjuk – a foglalkoztatásra és a légszennyezésre vonatkozó multiplikatív hatások is számszerűsíthetők.

Az ÁKM alatt (az 1. táblázat második altáblájában) az úgynevezett közvetlen ráfordítási vagy technikai együttthatókat adtam meg. Ezek azt mutatják, hogy egységnyi ágazati bruttó kibocsátáshoz hány egység beszállításra van szükség az egyes hazai ágazatokból és külföldről, illetve milyen arányban részesednek a termelési értékéből az egyes jövedelemtulajdonosok. A mezőgazdaságban például 1 egységnyi termeléshez átlagosan $315/2100=0,15$ egység ipari beszállításra van szükség. Az ipar importhányada $12720/26500=0,48$, a szolgáltató szektorban pedig $9275/26500=0,35$ a munkajövedelmek részesedése a termelési összértékből. A belső négyzethez tartozó technikai együttthatókat szürkével emeltem ki, ezek különösen fontosak lesznek a következő alfejezetben. A beszállítói kapcsolatokon keresztüli multiplikáció ezek segítségével számszerűsíthető.

BESZÁLLÍTÓI KAPCSOLATOKON KERESZTÜLI MULTIPLIKÁCIÓ

Vegyük észre, hogy a belső négyzetben található termelőfelhasználás teljességgel hiányzott korábbi keynesi modelljeinkből! Azokban csupán a végső felhasználás és a hozzáadott érték szintjén vizsgáltunk.

A GDP-azonosságoknak persze az ÁKM-ben is teljesülniük kell! S teljesülnek is, ellenőrizzük csak le! A GDP jövedelmi oldalról a munka- és tőkejövedelmek összege:

$$420+399+3180+3710+9275+5565=22549$$

[17] A szén-dioxid-kibocsátás makrogazdasági mutatószámokban történő figyelembe vételéről ld.: Szigeti Cecília (2016): Az alternatív közgazdaságtan makrogazdasági indexei. In: Kálmán János: *Makroökonomiai és makropénzügyi alapok*. Gondolat Kiadó, megjelenés alatt.

A kiadási alapegyenlet szerint most ugyan nem látjuk külön a háztartási és állami fogyasztást, a beruházásokat és az exportot, de ágazati bontásban ismerjük ezek összegét. Ha az összes végső felhasználásból kivonjuk az importot, ugyanazt a GDP értéket kapjuk, mint előbb:

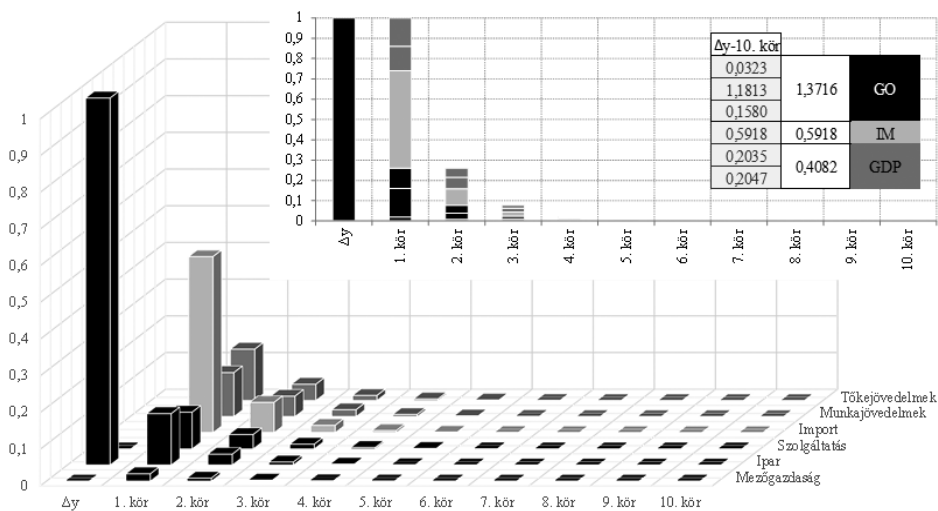
$$843+20620+17524+8500-24938=22549$$

Nézzük meg ezek után, hogy az ágazati bontás és a beszállítói kapcsolatok figyelembe vétele hogyan módosítja a tovagyrúzó hatások számbavételét! Tételizzük fel, hogy az ipari végtermékek iránt 1 egységgel megnő a kereslet! Ezt a 2. ábra jobb felső részében látható szürke oszlopvektor második sorában szereplő 1-es jelzi. Az oszlopvektor első eleme a mezőgazdaság, a harmadik pedig a szolgáltatások iránti végső kereslet változását mutatja. Ezekben az ágazatokban most nem módosul a kereslet.

A végső felhasználásban jelentkező változások Δy -nal jelzett szürke oszlopvektorából kiinduló, balra lefelé mutató nyíl mutatja a műveletvégzés „irányát”! A Δy vektort és mellette balra lent elhelyezkedő technikai együtthatómátrixot össze kell szoroznunk: a mátrix első sorában szereplő első elemet az oszlopvektor első elemével, az első sor második elemét a vektor második elemével, a sor harmadik elemét pedig a vektor harmadik elemével. Majd a kapott szorzatokat össze kell adnunk. Így adódnak a félkövér 0,02, 0,14, 0,10, 0,48, 0,12 és 0,14 számértékek, amelyek mellett jobbra a Mezőgazdaság, Ipar, Szolgáltatás, Import, Munkajövedelmek és Tőkejövedelmek feliratok olvashatók. A számok a következőket jelentik: egy átlagos ipari vállalat végső kibocsátásának 1 egységgel való növekedése (mondjuk exportjának 1 mrd-os bővülése) 0,02 egységgel növeli meg a hazai mezőgazdaságból, 0,14 egységgel a hazai iparból és 0,1-del a hazai szolgáltató szektorból az iparba történő beszállításokat. Az import beszállítások 0,48 egységgel növekednek (az ipari termelésnek nagy az importhányada). A vállalatok munkavállalói és tulajdonosai 0,12, illetve 0,14 egység többletjövedelmet realizálnak az exportértékesítés felfutásából. Vegyük észre, hogy a kapott eredmények azonosak a ráfordítási együttható mátrix középső oszlopával!

2. ábra: Multiplikáció a termelőfelhasználáson keresztül

			$\Delta y =$											
			0											
			1											
			0											
1. kör				Δy	1. kör	2. kör	3. kör	4. kör	5. kör	6. kör	7. kör	8. kör	9. kör	10. kör
0,22	0,02	0,01	0,02	0	0,0200	0,0082	0,0028	0,0009	0,0003	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
0,15	0,14	0,07	0,14	1	0,1400	0,0296	0,0081	0,0025	0,0008	0,0002	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
0,11	0,10	0,23	0,10	0	0,1000	0,0392	0,0129	0,0041	0,0013	0,0004	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
0,13	0,48	0,13	0,48		0,4800	0,0828	0,0204	0,0059	0,0018	0,0006	0,0002	0,0001	0,0000	0,0000
0,20	0,12	0,35	0,12		0,1200	0,0558	0,0189	0,0060	0,0019	0,0006	0,0002	0,0001	0,0000	0,0000
0,19	0,14	0,21	0,14		0,1400	0,0444	0,0139	0,0044	0,0014	0,0004	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000

Forrás: saját számítás, saját szerkesztés.

De ezek még csak az első körös hatások voltak! A 0,02, 014 és 0,10 egységnyi beszállítás-igény további kibocsátás-növekedést generál a gazdaságban, s most már nemcsak az iparban, hanem mindhárom gazdasági ágban. Képzeljük az előbbi három számot a Δy oszlopvektor helyére, s most ezekkel végezzük el a mátrixszorzást! Ennek eredménye a 2. ábra jobb felső, széles táblázatában látható: a 2. körben a mezőgazdasági termelés 0,0082-del, az ipari 0,0296-del, a szolgáltatások pedig 0,0392-del bővülnek. A táblázat további oszlopai mutatják, hogy a 3., 4., ..., 9. és 10. körökben mekkora kibocsátás-növekménnyel számolhatunk a beszállítói kapcsolatokon keresztül tovagyűrűző hatások következtében.

A modellben ez a folyamat a végtelenségig folytatódik, ugyanakkor már a 9. és 10. körnél is látszik, hogy az értékek olyan alacsonyak, hogy gyakorlatilag nullának tekinthetők. Nem tévedünk tehát nagyot, hogyha azt mondjuk, hogy a hatásmechanizmust kiváltó kezdeti 1 egységnyi és a táblázat első három sorában látható, 1-10. körben bekövetkező termelésnövekmények összegét a bruttó kibocsátás (*GO*, *Gross Output*) multiplikatórának tekintjük: 1 egységnyi ipari végső kereslet növekedés összességében 1,3716-tal növeli meg az ország össztermelését. Hasonló módon, az import és a jövedelem sorok összegzésével kapjuk az import és a GDP multiplikatort, melyek szerint az import 0,5918, a GDP pedig 0,4082 egységgel növekszik a végső kibocsátás egységnyi növekedése következtében. Az egyes körökben jelentkező *GO*, import és *GDP*-növekmények a középső; a részletes, gazdasági ágankénti és jövedelemtípusonkénti hatásmechanizmus pedig az alsó oszlopdiagramon követhető nyomon még áttekinthetőbb, grafikus formában. Jól látható, ahogy az iparban – igazodva a végső kereslethez – 1 egységgel megugrik a kibocsátás. Ennek nyomán az 1. körben a legjelentősebb változás az importban

következik be: 0,48-del megugrik az import. Ennél jóval kisebb mértékben emelkednek a hazai beszállítások és a jövedelmek is. A 2-4. körben még szemmel is jól láthatók a változások, az 5. körtől azonban már csak a táblázatban követhetjük nyomon az egyre és egyre kisebb értékeket.

A multiplikátorok 2. táblázatban szereplő, teljesen pontos értékeit egy mátrix-egyenlet megoldásával, az úgynevezett Leontief-inverz előállításával, majd arra épülő további mátrixműveletek segítségével kaphatjuk meg. A táblázat ipar oszlopának első három (GO, import és GDP) sorában látható számokat előbb már meghatároztuk. Az első oszlop a mezőgazdasági termékek, az utolsó pedig a szolgáltatások iránti végső kereslet növekedés közvetlen és közvetett hatásait mutatja. A legnagyobb termelésbővítő hatása a mezőgazdasági keresletnövekedésnek, a legnagyobb GDP-növelő hatása pedig a szolgáltató szektornak van.

A háztartási jövedelem, a foglalkoztatás és a légszennyezés sorok értelemszerűen a munkavállalói jövedelmekre, a foglalkoztatásra és a légszennyezésre vonatkozó szorzókat mutatják. A munkajövedelmi multiplikátor a szolgáltatásoknál, a foglalkoztatási és a szennyezőanyag-kibocsátási pedig a mezőgazdaságban a legmagasabb. A szolgáltatásoknál jelentkező 1 mrd Ft-nyi végső kibocsátás-növekedés a teljes gazdaságban (tehát a más ágakban jelentkező hatásokat is figyelembe véve) összesen 477,8 millió Ft-tal emeli a munkabéreket. 1 mrd Ft-os mezőgazdasági végső kereslet 208-209 fő számára generál munkahelyeket, s körülbelül 5 ezer tonna üvegházhatású gáz kibocsátásával jár – megint csak figyelembe véve a gazdaság összes ágazatában bekövetkező tovaryűrűző hatásokat.

2. táblázat: 1-es típusú végső keresleti multiplikátorok

	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás
GO	1,7498	1,3716	1,4461
Import	0,3124	0,5918	0,2267
GDP	0,6876	0,4082	0,7733
Háztartási jövedelem	0,3629	0,2035	0,4778
Foglalkoztatás (efő/mrd Ft)	0,2085	0,0718	0,1339
Légszennyezés (etonna/mrd Ft)	5,0483	1,8681	0,7387

Forrás: saját számítás, saját szerkesztés.

BESZÁLLÍTÓI KAPCSOLATOKON ÉS AZ INDUKÁLT FOGYASZTÁSI KERESLETEN KERESZTÜLI MULTIPLIKÁCIÓ

Megértjük, ha Olvasónknak ezek után még mindig hiányérzete van. Lementünk ugyan ágazati szintre, megvizsgáltuk a beszállítói kapcsolatokon keresztül

lejátszódó mechanizmusokat, az azonban, amelyről a keynesi multiplikátor modell tárgyalásakor szó volt, ti. hogy a többletjövedelmek többlet végső kiadásokat generálnak, a fenti modellből teljesen kimaradt. Legalábbis egyelőre!

Ha teljesen precíznek szeretnénk lenni, akkor a jövedelemáramlást az itt következőnél sokkal pontosabban nyomon kéne követnünk. Meg kellene vizsgálnunk, hogy az egyes ágazatok munka- és tőkejövedelmei milyen háztartásokhoz kerülnek. A lakosságot több különböző rétegre, különféle háztartástípusokra bonthatnánk. Megkülönböztethetnénk ezek megtakarítási és fogyasztási sajátosságait. Figyelembe vehetnénk azt is, hogy a keletkező jövedelem területileg hogyan áramlik szét az országban, s mekkora hányad marad az országon belül. A tőkejövedelmeknél nyilván az is felmerül, hogy kifizetésre kerülnek-e egyáltalán, vagy a tulajdonosok inkább úgy döntenek, hogy a nyereséget részben vagy egészben visszaforgatják a vállalkozásaikba, s ebből mindenféle fejlesztéseket, beruházásokat valósítanak meg. Vizsgálhatnánk, hogy a jövedelmeknek mekkora hányada kerül adók és járulékok formájában az államhoz, s aztán az állam ebből milyen termékeket és szolgáltatásokat vásárol. Ha az input-output modellt gondosan kiegészítjük az előzőekkel, akkor a termelés és a jövedelemáramlások teljes gazdaságot átfogó, zárt rendszerét kapnánk, amelyet társadalmi elszámolási mátrixnak (SAM, Social Accounting Matrix) nevezünk.^[18]

Mi most egy egyszerűbb megoldást választunk. Úgy, ahogyan a keynesi multiplikátor modellben, most is kizárólag a háztartási jövedelmeken és fogyasztási keresleten keresztül megvalósuló hatásmechanizmusra koncentrálnak. A tőkejövedelmek kifizetése/visszaforgatása, az ezekből megvalósuló költségek ennéél jóval bizonytalanabb. Hasonló a helyzet a költségvetési politika változásaival. A háztartások fogyasztási kereslete az egyik legstabilabb magatartást követő eleme a gazdaságnak.

A 3. táblázatban feltüntettük, hogy a végső felhasználásból mekkora részt tesz ki az egyes ágazatok termékei iránti háztartási kereslet. A háztartások ezeket a fogyasztási kiadásokat munkajövedelmeikből valósítják meg. Most semmiféle különbséget nem teszünk háztartás és háztartás között, homogén lakossági szektort feltételezünk, amely a $420+3180+9275=12875$ egységnyi munkajövedelmét teljes egészében elkölti fogyasztásra, mégpedig 300-at hazai mezőgazdasági termékekre, 2000-et iparcikkekre, 7000-et szolgáltatásokra, 3575-öt pedig importra, tőkejövedelmeit pedig teljes egészében megtakarítja.

A 3. táblázat alsó részében a Háztartások oszlopban látható 0,02, 0,16 és 0,54 számok a 300, 2000 és 7000 ágazati fogyasztás 12875-höz viszonyított arányai. Munkajövedelmének ekkora hányadait költi a háztartási szektor az egyes ágazatok termékeire. A belső négyzet technikai együtthatóinak mátrixa nemcsak egy

[18] A társadalmi elszámolási mátrixokkal részletesen foglalkozik Pyatt, G. - Round, J. I. (ed.) (1985): *Social accounting matrices: a basis for planning*. The World Bank, Washington DC.

új, Háztartások oszloppal, hanem egy Háztartások sorral is bővült. Az ebben látható számok ismerősek korábbról. Ezzel a változtatással kiterjesztjük az ágazati multiplikátor mechanizmust a háztartási jövedelmekre és a fogyasztási keresletre is. Endogenizáljuk a háztartási szektort.

Hadd tegyek említést még egy kiegészítésről! Az üvegházhatású gázok kibocsátása sorba a háztartások oszlopába is írtam egy értéket. Bizony, a háztartási szektor fogyasztási tevékenysége is jár károsanyag-kibocsátással, méghozzá nem is kicsivel. Ha csak a leghétköznapibb példát vesszük: nemcsak a kőolaj-feldolgozás során jutnak légszennyező anyagok a levegőbe, hanem akkor is, amikor az üzemanyagot autóinkkal elpöfögtetjük. A későbbi számítások során ezt is figyelembe vesszük majd.

3. táblázat: Háztartási szektorral bővített modell

Adatok mrd Ft-ban	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás	Végső felhasználás (y)	ebből háztartások végső fogyasztása	Bruttó kibocsátás (x)
Mezőgazdaság	462	530	265	843	300	2 100
Ipar	315	3 710	1 855	20 620	2 000	26 500
Szolgáltatás	231	2 650	6 095	17 524	7 000	26 500
Import	273	12 720	3 445	8 500	3 575	24 938
Munkajövedelmek	420	3 180	9 275			
Tőkejövedelmek	399	3 710	5 565			
Bruttó kibocsátás	2 100	26 500	26 500			
Foglalkoztatottak szám (ezer fő)	288	1 170	2 543			
Üvegházhatású gáz kibocsátás (ezer tonna)	7 510	37 940	10 270		19 620	

	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás	Háztartások
Mezőgazdaság	0,22	0,02	0,01	0,02
Ipar	0,15	0,14	0,07	0,16
Szolgáltatás	0,11	0,10	0,23	0,54
Háztartások	0,20	0,12	0,35	0,00

Forrás: saját számítás, saját szerkesztés.

A multiplikátorok meghatározása megint a négyzetes, immáron a háztartásokat is tartalmazó technológiai koefficiens mátrix invertálásán alapul. Ehelyett azonban nézzük meg, hogy a korábban alkalmazott lépésről-lépésre történő levezetéssel hogyan számíthatjuk ki a bővített modell multiplikátorait. Ez a módszer egyébként sokkal jobban megvilágítja a modell működését, mint a mechanikusan elvégzett mátrixműveletek. Nem árt néha, ha egy percre megállunk, s kicsit alaposabban, részletesebben megnézzük, mi is áll a dolgok háttérében. Lehet, hogy mindig így kéne tenni?

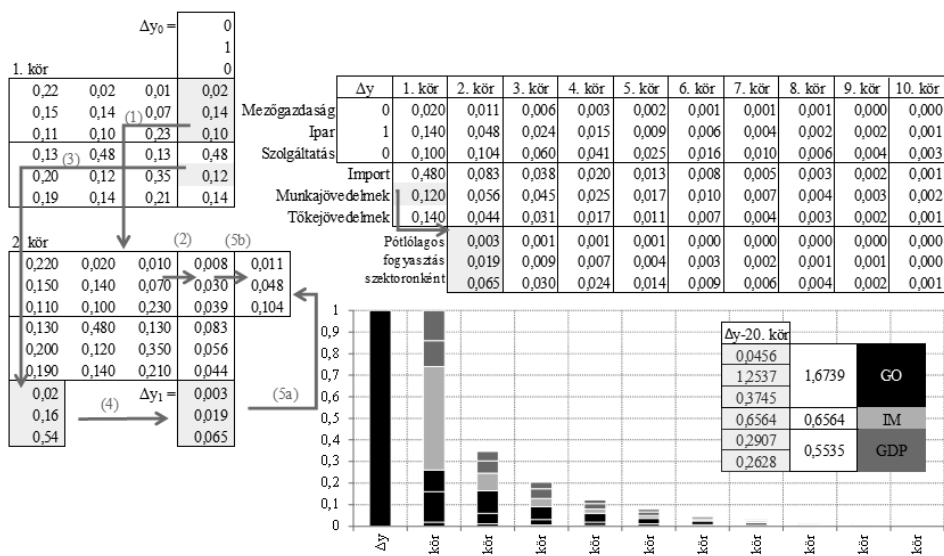
A 3. táblázat bal felső részében látható, kiindul 0, 1, 0 elemekből álló oszlopvektort már ismerjük. Ez adja meg a kezdeti sokkhatást, amely legyen továbbra is az iparban jelentkező 1 egységnyi exportbővülés. Az 1. körben még nem változik semmi a korábbi példához képest: 0,02-dal nő a mezőgazdasági

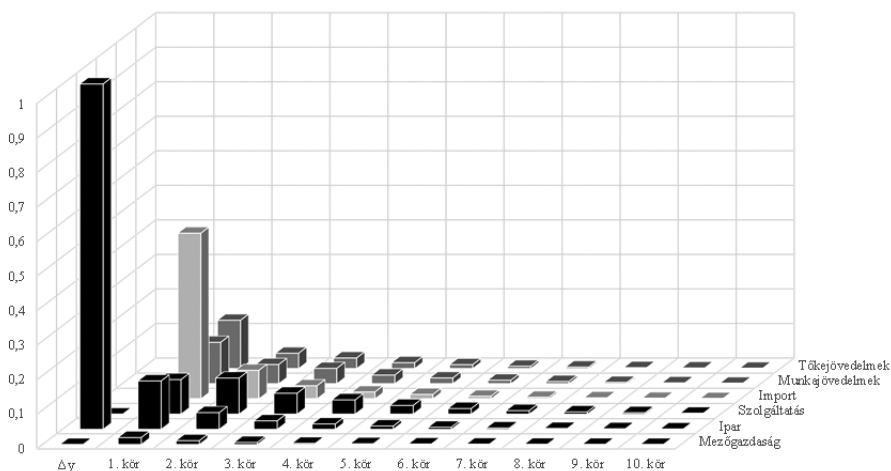
beszállítás-igény, 0,14-dal az ipari és 0,1-del a szolgáltatási. Az import 0,48-dal, a munkajövedelmek 0,12-dal, a tőkejövedelmek pedig 0,14-del emelkednek.

A 2. körben már két szálon gyűrűznek tovább a hatások. Először is a 0,02, 0,14 és 0,10 egységnyi többlettermelés újabb beszállításokat generál. Ha elvégezzük a mátrixszorzást az (1) nyíl szerint, akkor 0,008, 0,030 és 0,039 termelőfelhasználáson keresztüli ágazati kibocsátás-növekedéseket kapunk a 2. körben (lásd a (2) nyilat). Ezzel azonban még nem vagyunk készen! Az 1. körben létrejött 0,12 egységnyi munkajövedelem-többlet a korábban bemutatott 0,02, 0,16 és 0,54 arányok (3) szerint 0,003, 0,019 és 0,065 egység (4) végső fogyasztási keresletet generál az egyes ágazatokban, amelyek hozzáadódnak (5a) a beszállítói kapcsolatokon keresztül generálódott pótlólagos keresletekhez (5b). A 2. körben így összesen 0,011, 0,048 és 0,104 egységgel növekszik az egyes ágazatok kibocsátása.

Az ezután következő körök eredményei nyomon követhetők a jobb oldali, lapos táblázatban. A munkajövedelmek és a fogyasztás által generált pótlólagos ágazati keresleteket külön feltüntettük a táblázat alsó három sorában. Mind a táblázat, mind pedig az alatta lévő oszlopdiagramok alapján jó látható, hogy a hatásmechanizmus a szélesebb multiplikációs bázis miatt jóval lassabban cseng le, mint korábban. 1 mrd Ft-nyi ipari exportbővülés most nagyjából 1,6739 mrd értékben növeli a bruttó hazai össztermelést, 656 millió Ft-tal az importot és 553 millióval az ország GDP-jét. A táblázatban és az ábrákon a 11-20. körökhöz tartozó oszlopokat ugyan nem tüntettük fel, de a pontosabb eredmények érdekében a multiplikatorkok meghatározásakor ezeket is figyelembe vettük.

3. ábra: Multiplikáció a termelőfelhasználáson és az indukált fogyasztási keresleten keresztül

Forrás: saját számítás, saját szerkesztés.

Egészen pontos szorzószámokat természetesen most is mátrixműveletekkel kapunk. A 4. táblázatban láthatjuk az indukált háztartási fogyasztás figyelembevételével adódó, úgynevezett 2-es típusú multiplikátorokat. A 2. táblázatban közölt 1-es típusú multiplikátorok csak a közvetlen és közvetett hatásokat ragadták meg, a mostaniak már az indukált effektusokat is, ez a különbség a két típus között.

Újdonság továbbá, hogy a 4. táblázat végső keresleti és direkt szorzókat is közöl. Eddig végső keresleti multiplikátorokkal foglalkoztunk csak. Ha nő az ipari export, akkor ennek 1,674-szeresével, ha nő a mezőgazdasági termékek iránti kereslet, akkor annak 2,2889-szeresével növekszik az összgazdasági kibocsátás. Ezek végső keresleti multiplikátorok. Az import esetében most is: az iparnál, a GDP és a háztartási jövedelem esetében pedig ismét a szolgáltatásoknál a legmagasabb az érték. A foglalkoztatási és légszennyezési multiplikátoroknál sem változott az ágazatok sorrendje, az értékek persze magasabbak lettek az indukált fogyasztás figyelembe vétele miatt.

Az importhoz és az üvegházhatású gázkibocsátáshoz két sor is tartozik. A „teljes import” és a „légszennyezés háztartási fogyasztásnövekménnyel” elnevezésű sorokban vettük figyelembe azt, hogy az import és az üvegházi gázok emissziója nemcsak az ágazati kibocsátások, hanem a fogyasztás változtatása miatt is módosul.

A direkt multiplikátorok nem a végső kereslet, hanem valamely ágazati kategória megváltozásának várható hatását mutatják ugyanezen változó teljes gazdaságra vonatkozó aggregált értékre. Ha például a mezőgazdaságban 1 egységgel nő a munkavállalói jövedelem (az azért hozzátartozik, hogy ekkor is valamilyen végső keresletnövekedést tételezünk fel ennek hátterében, csak most nem annak mértékéből indulunk ki), akkor az a tovagűrűző hatásokon

keresztül 2,5917 egységnyi munkajövedelem növekedést generál minden ágazatot figyelembe véve a gazdaság egészében. Az alkalmazotti létszám bővítése az iparban jár a legnagyobb multiplikatív hatással: 1 fő felvétele átlagosan 2,2097 fővel növeli az összeggazdasági foglalkoztatottságot.

4. táblázat: 2-es típusú végső keresleti és direkt multiplikátorok

Adatok mrd Ft-ban	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás	Végső felhasználás (y)	ebből háztartások végső fogyasztása	Bruttó kibocsátás (x)
Mezőgazdaság	462	530	265	843	300	2 100
Ipar	315	3 710	1 855	20 620	2 000	26 500
Szolgáltatás	231	2 650	6 095	17 524	7 000	26 500
Import	273	12 720	3 445	8 500	3 575	24 938
Munkajövedelmek	420	3 180	9 275			
Tőkejövedelmek	399	3 710	5 565			
Bruttó kibocsátás	2 100	26 500	26 500			
Foglalkoztatottak szám (ezer fő)	288	1 170	2 543			
Üvegházhatású gáz kibocsátás (ezer tonna)	7 510	37 940	10 270		19 620	

	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás	Háztartások
Mezőgazdaság	0,22	0,02	0,01	0,02
Ipar	0,15	0,14	0,07	0,16
Szolgáltatás	0,11	0,10	0,23	0,54
Háztartások	0,20	0,12	0,35	0,00

Forrás: saját számítás, saját szerkesztés.

GYŐRIO, SZECONOMY, FIEK

A makrogazdasági összefüggések feltárása, számszerű leírása nemcsak nemzeti, hanem regionális szinten is nagy jelentőséggel bír. A régió össztermelése, területi-ágazati szintre lebontott kibocsátása, jövedelmei, végső felhasználása és hozzáadott értéke kulcsfontosságú elemei a helyi fejlődésnek, gazdasági növekedésnek. Egy ezek kapcsolatrendszerét és várható alakulását leíró, regionális gazdasági előrejelzésre és tervezésre alkalmas makromodell nélkülözhetetlen eszköze a térségi fejlesztési irányok megvalósításának, a részletek kidolgozásának, a várható hatások, változások számszerűsítésének.

Milyen tovaggyűrűző hatásai lehetnek a térségben megvalósuló vállalati fejlesztéseknek, állami beruházásoknak, az itt hasznosuló helyi, központi kormányzati vagy uniós forrásoknak, új gazdasági szereplők megjelenésének vagy meglévők megszűnésének? Hogyan hat a helyi gazdaságra az exportlehetőségek bővülése vagy szűkülése, a kivitel összetételének átalakulása, a végső fogyasztás szintjének vagy szerkezetének, a fogyasztás vagy a termelés importigényének, régióon kívülről történő beszállítás-igényének a változása, a külföldi szállítók helyi vállalatokkal történő kiváltása? Milyen hatással jár a technológiai átalakulás, a beszállítói kapcsolatok emiatti módosulása? Pozitív nettó

eredménnyel jár-e a helyi önkormányzat és a helyi gazdaság szempontjából bizonyos adókedvezmények vagy más gazdaságpolitikai ösztönzők alkalmazása? Ilyen és ezekhez hasonló kérdésekre kaphatunk választ egy megfelelően felépített regionális makromodell segítségével.

Az alkalmazási lehetőségek szerteágazóak, s ennek megfelelően széles körű a potenciális felhasználók tábora is. A modellel végzett számítások kiválóan hasznosíthatók hatástanulmányok készítésekor, s nemcsak a regionális kormányzati, hanem a magánszektor döntéseinek előkészítését is támogatják. A gazdaságszervező erő számszerű kimutatása segíthet vállalkozások, nonprofit szervezetek vagy akár a fogyasztók alkupozíciójának helyes megítélésében és érvényesítésében.

A tanulmány korábbi részeiben bemutatott modellek tehát kiválóan alkalmazhatók regionális szinten is. Az erre vonatkozó első próbálkozásaink a Széchenyi István Egyetemen 2012 és 2014 között megvalósult „A Győri Járműipari Körzet (GYIK), mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” elnevezésű projekt keretében történtek meg, amelyben regionalisták, szociológusok, történészek, közgazdászok és más határterületekről érkező több, mint 200 kutató végzett „mélyfúrást” a térség társadalmában és gazdaságában. Ennek a munkának az egyik eredménye volt, hogy lefektettük a GyőRIO modell alapjait.^[19]

A GYŐRIO-SAM MODELL

A GyőRIO Győr és vonzásokörzetének regionális input-output modellje. Felépítése megegyezik az 1. és 3. táblázatokban látható ÁKM-ekével, csak azoknál részletesebb mind ágazati, mind pedig területi bontásban. A GyőRIO sémáját mutatja az 5. táblázat. Jól látszik, hogy a belső négyzet és a végső felhasználás komponensei területileg felosztásra kerültek. A belső négyzet négy nagy szegmense mutatja a győri ágazatok győri ágazatokhoz, a győri ágazatok vonzásokörzetbeli ágazatokhoz, a vonzásokörzetbeli ágazatok győri ágazatokhoz és a vonzásokörzetbeli ágazatok vonzásokörzetbeli ágazatokhoz történő beszállításait. Az oldalszárny hasonló négyes felosztást követ.

Az, hogy az 5. táblázat teljesen üres, nem jelenti azt, hogy nem végeztünk számításokat a cellák adatokkal való feltöltésére. A 2013-2014-ben végrehajtott első kalibrációs kísérleteket^[20] többszöri újraszámolások követték, a jelenlegi legfejlettebb változat egy húszszektoros modell. Ennek bemutatása jócskán

[19] Koppány Krisztián – Kovács Norbert – Szabó Dániel Róbert (2014): *Város és vonzásokörzete: gazdasági kapcsolatrendszer és növekedés. Vázlat a győri járműipari körzet regionális makromodelljének kidolgozásához*. Tér és Társadalom, 2. 128-158.; Koppány Krisztián (2015b): First Drafts for the Regional Macroeconomic Model of Győr and its Agglomeration. In: Karlovitz János Tibor (ed.): *Some Current Issues in Economics*, 2015. International Research Institute, Komárno. 319-334.

[20] Koppány Krisztián (2015a): First Calibrations of the Multiregional Input-Output Table of Győr and its Agglomeration. In: Kratochvíl, Radek –Vopava, Jiří – Douda, Vladimír (eds.): *Proceedings of The 4th MAC 2015, Prague, 2015.02.20-2015.02.21*.

megaladja ennek az írásnak a kereteit. A GyőRIO20 modellről szóló tanulmány összeállítása folyamatban van, az érdeklődő Olvasók hamarosan betekintést nyerhetnek az eredményekbe.

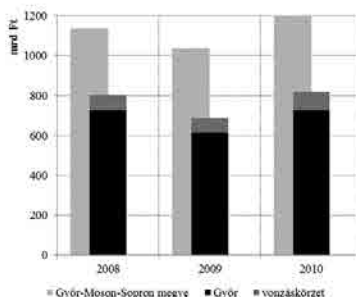
Az elméleti keretet kiegészítettük a regionális jövedelemáramlások elszámolására alkalmas blokkal, így adottak a modell társadalmi elszámolási mátrix-szá (SAM) való bővítésének lehetőségei is. A SAM-kalibrációk szociológusaink közreműködésével jövőbeli kutatások tárgyát képezik.

5. táblázat: A GyőRIO modell egyszerűsített input-output táblája

Output		Input		Felhasználó ágazatok								Végső felhasználás						Összes output
				Győr ágazatai				Vonzáskörzet ágazatai				Győr		Vonzáskörzet			Kiszállítás, export	
Termelő ágazatok		1	2	...	n	1	2	...	n	Fogyasz- tás	Beru- házás	Kor- mányzati vásárlás	Fogyasz- tás	Beru- házás	Kor- mányzati vásárlás	Más hazai régióba	Kül- földre	
Győr ágazatai	1																	
	2																	
	...																	
	n																	
Vonzáskörzet ágazatai	1																	
	2																	
	...																	
	n																	
Beszállítás, import	Más hazai régióból																	
	Külföldről																	
Hozzáadott érték																		
Összes input																		

Forrás: saját szerkesztés.

5. ábra: A GYIK területe (balra), valamint a megyei és térségi alapú GDP 2008 és 2010 között (folyóáron, jobbra)

Forrás: Dusek Tamás – Koppány Krisztián – Kovács Norbert – Szabó Dániel Róbert (2015): *A győri járműipari körzet hozzáadott értékének becslése*. Területi Statisztika, 1. 76–87.

A GYIK projektben a győri agglomeráció határait a szociológus kollégák a város munkaerő-piaci vonzáskörzetnek megfelelően, az 5. ábrán látható módon határolták le. A vizsgált térség 85 Győr-Moson-Sopron, 7 Veszprém és 2 Komárom-Esztergom megyei települést foglal magába, területe nagyjából fele Győr-Moson-Sopron megyének. Ezt a területi egységet a gazdaság- és társadalomstatisztika nem ismeri, erre vonatkozóan nem közöl adatokat. Így nemhogy kész adatbázis, de még viszonylag gyorsan összerendezhető alapadatok sem álltak rendelkezésünkre. A szükséges információkat „morzsánként” szedtük össze: ahol lehetséges volt, ott települési szintről elindulva, ahol nem, ott a megyei adatokból becsülve próbáltunk meg előrébb jutni. Aprólékos adatgyűjtési és -tisztítási munkával előállítottunk egy olyan adatbázist, amely a kiinduló számítások, becslések elvégzésére elégséges volt.

Az 5. ábra jobb oldali része Győr-Moson-Sopron megye alaparas GDP-jét, valamint Győrnek és vonzáskörzetének becsült GDP-jét mutatja. Jól látszik, hogy a vizsgált térség a megyei hozzáadott értéknek nagyjából a kétharmadát adja, s az is, hogy Győr és vonzáskörzete között körülbelül 9:1 arányban oszlik meg a területi jövedelem. Óriási eltérés! A GyőRIO-SAM modell abban is segítséget nyújthat, hogy hogyan lehet enyhíteni a centrum és a periféria közötti éles különbségeket.

A SZECONOMY PORTÁL

A GyőRIO megalkotásakor nem titkolt hosszabb távú cél volt annak fokozatos továbbfejlesztése oly módon, hogy az elérje azt a kidolgozottsági szintet és előrejelzési pontosságot, amely gyakorlati célra történő felhasználásra is alkalmassá teszi. A modell ezáltal mind a regionális gazdaságfejlesztés, mind a helyi gazdaság szereplői, mind pedig a Széchenyi István Egyetem számára hasznos döntéstámogató eszközzé válhat.

A GyőRIO továbbfejlesztéseként és kiterjesztéseként a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Gazdaságmodellező Kutatócsoportja kidolgozta a SZEconomy portál tervét. A SZEconomy a Széchenyi István Egyetem térségi gazdaságelemző, előrejelző és monitoring rendszere. Ez már nem csupán egy modell, hanem egy komplex, egymással összehangolt modelles család, amely a GyőRIO-SAM-en kívül ágazati-vállalati mikromodelleket, munkaerő-piaci és környezeti modulokat is tartalmaz majd. A rendszer portálként működik, ahol a hozzáféréssel rendelkező vállalatok könnyen értelmezhető riportfelületekről tájékozódhatnak helyzetükről, térségi-iparági pozíciójukról. Természetesen minden felhasználó csak saját adataihoz és csak a róla szóló jelentésekhez férhet hozzá. Látványos diagramok és infografikák mutatják, hogy a vizsgált szereplő milyen gazdasági kondícióban van, javuló vagy romló tendenciák mentén halad-e. Hogyan alakul a jövedelmezősége, hatékonysága, pénzügyi stabilitása? Ha fejleszteni szeretne, s ahhoz külső forrásra van szüksége, könnyen vagy nehezen juthat-e hozzá, hitelképes-e? Azt, hogy hogyan áll, nemcsak saját múltbeli önmagához, hanem

más szereplőkhöz, versenytársaihoz vagy más hozzá hasonló régióbeli szereplőkhöz viszonyítva is megvizsgálhatja. Megnézheti, hogy a térség gazdasága kínál-e piacot termékei számára, tud-e beszállítóként csatlakozni más vállalatokhoz, illetve biztosít-e a régió megfelelő erőforrásokat, munkaerőt, beszállítókat vállalata működtetéséhez.

A rendszerhez csatlakozó felhasználók nemcsak arra vonatkozóan készíthetnek modellszámításokat, hogy tervezett lépéseik hogyan befolyásolják saját pozíciójukat, hanem ezek tovagyűrűző, a térség társadalmi-gazdasági helyzetét, természeti környezetének állapotát befolyásoló hatásait is kimutathatják a GyőRIO-SAM és annak környezeti blokkja segítségével. Ez utóbbit SZEenvironmentnek kereszteltük el, amely környezeti input-output analízissel, vállalati, ágazati, települési és régiós ökolábnym számítással támogatja a döntéseket.

A SZEemployment modul nemcsak a vállalati és makrogazdasági modellszámítások alapján várható térségi munkaerő-igényt próbálja meg számszerűsíteni, hanem támaszkodik azokra az egyetemi rendszerekre és adatbázisokra is, amelyek segítségével előrejelezhető az egyetemünk által az elkövetkező években kibocsátásra kerülő hallgatók száma és szakmai összetétele, nyomon követhető tanítványaink karrierje. Ehhez a tanulmányi rendszerből származó információkra, a practising, a duális/gyakorlatorienált (rész)képzések, szakmai gyakorlatok, valamint a diplomás pályakövetés rendszereinek adataira is támaszkodni tudunk. A SZEemployment modul segít összehangolni az egyetemi szakstruktúrát és hallgatói kínálatot a helyi gazdaság igényeivel.

Ez a modellrendszer akkor tud megfelelően működni, ha a publikus céginformációk, pénzügyi beszámolók és különféle nyilvános statisztikai adatok mellett a résztvevő felhasználók adatszolgáltatásaira is támaszkodik. Így a SZEconomy már nemcsak a fejlesztőgárda „szeme-fénye”, hanem az egyetem és a helyi gazdaság szereplőinek „közös gyermeke” lenne, s háttérben egy folyamatosan frissülő, öntanuló, hibrid adatbázis állna. Ehhez persze a modelleket is hibriddé kell alakítani. Egy matematikus kollégámmal már ezen a fronton is megtettük az első lépéseket.^[21]

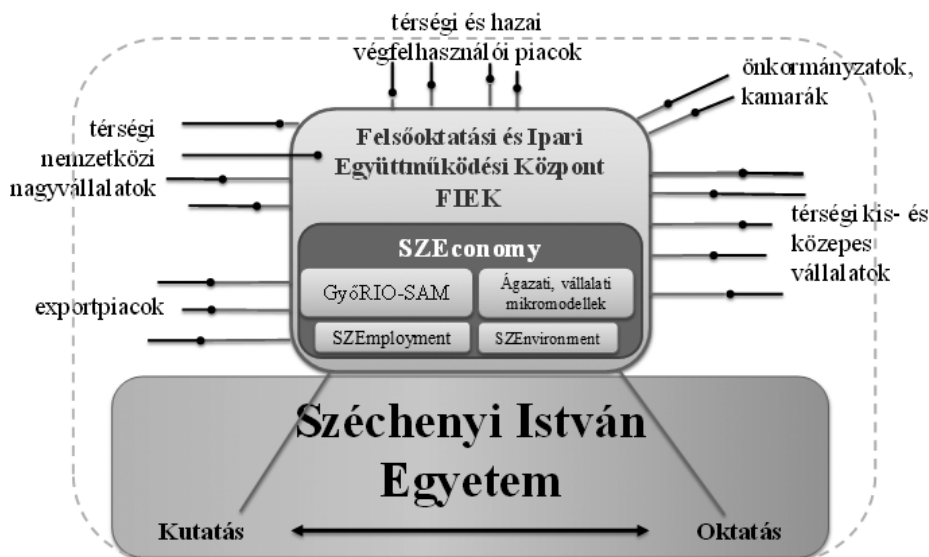
A FIEK

A Magyar Közlöny 2014. szeptember 24-i számából értesülhettünk arról a kormányhatározatról, amely a Széchenyi István Egyetem, az AUDI Hungaria Motor Kft. és Győr Megyei Jogú Város közötti együttműködés alapján létrejövő Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központról (FIEK) szól.^[22]

[21] Koppány Krisztián – Hajba Tamás (2015): *Hibrid regionális input-output modellek kiegyensúlyozási problémái: Lehetséges megoldások a GyőRIO modellben*. XXXI. Magyar Operációkutatási Konferencia, Cegléd, 2015.06.10 – 2015.06.12. 51.

[22] A Kormány 1540/2014. (IX. 24.) Korm. határozata a Széchenyi István Egyetem, az AUDI Hungaria Motor Kft. és Győr Megyei Jogú Város közötti együttműködés alapján létrejövő Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központról (2014). Magyar Közlöny, 131. 13639.

6. ábra: A Széchenyi István Egyetem térségi „hub” funkciója, gazdasági katalizátor szerepe

Forrás: saját szerkesztés.

A FIEK egy régi álom beteljesülése, amely lehetővé teszi, hogy egyetemünk még hatékonyabban, a felsőoktatási stratégiában^[23] is rögzített módon tudja támogatni a régió gazdaságának és társadalmának fejlődését. Nemcsak azzal, hogy oktatási, kutatási, szolgáltatási és tanácsadási palettájával megfelel a térség igényeinek, hanem azzal is, hogy egyfajta térségi „hub” szerepet vállalva, a hozzá becsatlakozó szereplőkkel (önkormányzatokkal, kamarákkal, nagyvállalatokkal, valamint kis- és középvállalkozásokkal) együttműködve, a szálak egymáshoz való kapcsolódását támogatva katalizátor szerepet tölt be a regionális gazdaságban (6. ábra).

Ennek a szerepnek az ellátásában nyújt segítséget a SZEconomy közgazdasági modellrendszer. A mikromodellek a FIEK-hez csatlakozók egyedi értékelését, fejlődésének nyomon követését, GyőrIO makromodell pedig a térség egészére gyakorolt hatások számszerűsítését, az összehangolt gazdaságfejlesztési lépések megtervezését, s a végrehajtási folyamat monitorozását teszik lehetővé.

[23] *Fokozatváltás a felsőoktatásban, A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai* (2014). <http://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncepti%C3%B3.pdf>.

ZÁRSZÓ

A FIEK célja közgazdasági értelemben a térségi ágazati szerkezet és az input-output kapcsolatrendszer célzott fejlesztése, azoknak a multiplikatív hatásoknak a kihasználása és fokozása, amelyeket a tanulmány korábbi részeiben tárgyaltunk.

Az ott bemutatott számpéldák a végső kereslet megnövekedésének tova- gyűrűző hatásairól szóltak. Ha egy helyi élelmiszeripari vállalkozás termékei a fogyasztói igények jobb megismerésének, az ehhez igazodó gyártmány- és gyártásfejlesztési erőfeszítéseknek és a volumen gyors növelésének köszönhe- tően a térségi háztartások által ismertek és kedveltek lesznek; vagy ha egy helyi informatikai fejlesztést sikerül a nemzetközi piacokra bevezetni és népszerűvé, keresetté tenni; vagy ha csak egyszerűen nagyvállalataink exportteljesítménye emelkedik; akkor az mind erre a lapra tartozik. A FIEK működésének eredmé- nyeként természetesen ilyen hatások elérésére is törekszünk.

Az input-output modellekkel végzett gazdasági hatáselemzés másik területe a strukturális változások vizsgálata. Tipikusan ilyen esetek, amikor a térségi nagyvállalatok helyi beszállítókra találnak, a beszállítók pedig fontos, kiemelt vevőkre és bevételforrásra. Ezek a regionális input-output tábla közvetlen ráfor- dítási együttműködésben is módosulásokat idéznek elő, nem csupán a végső keres- leti elemek oldalszárnyában. Ennek következtében nemcsak a GDP-t, hanem magukat az ágazati multiplikatörakat is megváltoztatják.

A győri és egyben az egész hazai gazdaság húzóerejét jelentő közúti jármű- gyártás 1-es típusú GDP-multiplikatóra a KSH által közreadott 2010. évi ÁKM alap- ján 0,29. Az ágazat jelentős részesedése a GDP-termelésben elsősorban a hatalmas volumennek köszönhető. Óriási lehetőségek rejlenek tehát az import és a belföldi, helyi beszállítások arányának utóbbiak javára történő elmozdításában.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a multiplikatörök módo- sulása következtében megváltoznak a gazdaság különféle sokkokra adott reak- ciói is. Magasabb multiplikatörök mellett nagyobb a húzóerő, ha jól mennek a dolgok; de nagyobb a visszahúzó erő is, ha rosszabbul. A gazdaságban semmi sincs „kockázatok és mellékhatások” nélkül. Ezek tekintetében nem kezelőor- vosunkat vagy gyógyszerészünket, hanem közgazdászainkat kell megkérdez- nünk. A GyőRIO és a SZEconomy többi modellje sokat segíthet abban, hogy a térségi multiplikatív folyamatokban rejlő lehetőségeket a kockázatok minimali- zálása mellett tudjuk kihasználni a FIEK program során.

IRODALOM

- A Kormány 1540/2014. (IX. 24.) Korm. határozata a Széchenyi István Egyetem, az AUDI Hungaria Motor Kft. és Győr Megyei Jogú Város közötti együttműködés alapján létrejövő Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központtól (2014). Magyar Közlöny, 131. 13639.

- Ambargis, Z. O. – Mead, C. I. (2012): *RIMS II. An essential tool for regional developers and planners*, Bureau of Economic Analysis.
- Augusztinovics Mária (1968): *Az ágazati kapcsolati modell általánosításához*. Közgazdasági Szemle, 5. 583–599.
- Augusztinovics Mária (1996): *Miről szól az input-output modell?* Közgazdasági Szemle, április, 315–320.
- Belyó Pál (2003): *Az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet tevékenysége*. Statisztikai Szemle, 9. 734–740.
- Bródy András (2005): *A multiplikátor és története*. Közgazdasági Szemle, 4. 402–416.
- Bródy András (1964): *Az ágazati kapcsolatok modellje*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Daley, W. M. – Ehrlich, E. M. – Landefeld, S. J. – Barker, B. L. (1997³): *Regional Multipliers. A User Handbook for the Regional Input-Output Modelling System (RIMSII)*. U.S. Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, Bureau of Economic Analysis.
- Dusek Tamás – Koppány Krisztián – Kovács Norbert – Szabó Dániel Róbert (2015): *A győri járműipari körzet hozzáadott értékének becslése*. Területi Statisztika, 1. 76–87.
- Dusek Tamás – Kovács Norbert (2009): *A Széchenyi István Egyetem hatása a helyi munkaerőpiacra*. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) Évkönyve, Kaposvár, 2009.05.26. Kaposvár. 69–74.
- Dusek Tamás – Kovács Norbert (2011): *A Széchenyi István Egyetem helyi termelési és jövedelmi hatásai*. Felsőoktatási Műhely. Az Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. Országos Felsőoktatási Információs Központ kiadványa, 3. 33–40.
- Farkas Péter – Koppány Krisztián (2006): *Közgazdaságtan. Mikro- és makroökonómiai alapismeretek mindennapi használatra*. Universitas-Győr Kht., Győr.
- *Fokozatváltás a felsőoktatásban, A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai*, 2014. <http://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncept%C3%B3.pdf>.
- Járosi Péter – Koike, Atsushi – Thissen, Mark – Varga Attila (2010): *Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés térbeli számszerűsített általános egyensúlyi modellel*. Közgazdasági Szemle, február. 165–180.
- Kálmán János (szerk.) (2016): *Makroökonómiai és makropénzügyi alapok*. Gondolat Kiadó, Budapest. Megjelenés alatt.
- Keynes, J. M. (1936/1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Keynes, J. M. (1923): *A Tract on Monetary Reform*. Macmillan, London.
- Koppány Krisztián – Kovács Norbert – Szabó Dániel Róbert (2014): *Város és vonzáskörzete: gazdasági kapcsolattrendszer és növekedés. Vázlat a győri járműipari körzet regionális makromodelljének kidolgozásához*. Tér és Társadalom, 2. 128–158.
- Koppány Krisztián – Hajba Tamás (2015): *Hibrid regionális input-output modellek kiegyensúlyozási problémái: Lehetséges megoldások a GyőRIO modellben*. XXXI. Magyar Operációkutatási Konferencia, Cegléd, 2015.06.10 – 2015.06.12. 51.
- Koppány Krisztián (2015a): *First Calibrations of the Multiregional Input-Output Table of Győr and its agglomeration*. In: Kratochvíl, Radek –Vopava, Jiří –Douda, Vladimír (eds.): *Proceedings of The 4th MAC 2015, Prague, 2015.02.20 – 2015.02.21*.
- Koppány Krisztián (2015b): *First Drafts for the Regional Macroeconomic Model of Győr and its Agglomeration*. In: Karlovitz János Tibor (ed.): *Some Current Issues in Economics, 2015*. International Research Institute, Komárno. 319–334.

- Kotosz Balázs (2013): A felsőoktatás helyi hatása Székesfehérvárra. In: Rechnitzer János – Somlyódy Edit – Kovács Gábor (szerk.): *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói. A Fiatal Regionalisták VIII. Konferenciáján elhangzott előadások, Győr, 2013. június 19-22.* Győr. 297-305.
- Kotosz Balázs (2013): *Regionális multiplikáció és egy alkalmazása.* Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, 1-2. 39-45.
- Matolcsy György – Sebestyén Tibor (szerk.) (2004): *A magyar építőipar ágazati kapcsolatok mérlegének elemzése.* Növekedéskutató Intézet, Budapest.
- Miller, R. E. – Blair, P. D. (2009): *Input-Output Analysis. Foundations and Extensions.* Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- Nyitrai Ferencné – Forgon Mária (2004): *A gazdaság szerkezete az ágazati kapcsolati mérlegek alapján.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Piper, N. (1997): *Nagy közgazdászok az ókortól napjainkig. A nagy elődök élete és műve.* Kossuth Kiadó, Budapest. 166-169.
- Pyatt, G. – Round, J. I. (eds.) (1985): *Social accounting matrices: a basis for planning.* The World Bank, Washington DC.
- Révész Tamás – Takács Tibor (2011): *A SOCIO-LINE modell 2005. évi adatbázisának készítésekor szerzett tapasztalatok I.* Statisztikai Szemle, 2. 141-160.
- Révész Tamás (2011): *A magyar gazdaság 2010. évi ágazati kapcsolati mérlegének becslése.* Energiaklub Szakpolitikai Intézet, Módszertani Központ.
- Révész Tamás (2001): *A turizmus költséghatás-elemzése SAM-moddal.* Statisztikai Szemle, 10-11. 825-847.
- Szabó Norbert (2015): *A regionális input-output táblák becslési módszerei.* Területi Statisztika, 1. 3-27.
- Szigeti Cecília (2016): Az alternatív közgazdaságtan makrogazdasági indexei. In: Kálmán János: *Makroökonómiai és makropénzügyi alapok.* Gondolat Kiadó, Budapest. Megjelenés alatt.
- Zalai Ernő (2000): *Matematikai közgazdaságtan. A korszerű mikroökonómiai elemzés klasszikus és neoklasszikus szemléletű modelljei.* KJK-KERSZÖV, Budapest.

ENGLISH ABSTRACT

This study gives an overview of the basic methods of multiplier-based economic impact analysis (EIA) and presents their planned applications in the Győr region. An introductory example enlightens what questions can be answered, and what kind of problems can be solved with this analytical toolkit. Following sections cover the standard Keynesian multipliers, which reflect the relation of autonomous components of aggregate demand and the gross domestic product, and the input-output multipliers, which take account of the deeper industry and sectoral relationships of the economy. Not only the final formulas and the use of the multipliers, but also background processes and models of the cumulative effects are covered. Finally, achievements in adapting these models to Győr and its agglomeration, and future plans of SZEconomy portal attached to the University and Industry Cooperation Centre are outlined.

GAZDASÁG

A HR tanácsadás jövője

„Az ügyfél érdeke mindenekelőtt.”
(Sok tanácsadó cég küldetésének alapelve)

A HR tanácsadás a tanácsadó iparág azon területe, amely – az ügyfél cég megbízása alapján – az emberi erőforrás menedzsment valamelyik területével foglalkozik. A nemzetközi és hazai szakirodalomban különböző álláspontok vannak a tanácsadás, így a HR tanácsadás jövőjét illetően.^[2]

A tanulmányomban arra vállalkozom, hogy felvázoljam egyrészt a jövőbeni trendek várható hatásait a tanácsadói piacra, a munkáltatói márkaépítés és a HR tanácsadás, továbbá a munkavállalói elkötelezettség menedzsment és a tanácsadás összefüggéseit, másrészt a fiatal generációk és a multigenerációs menedzsment tanácsadás kérdéseit, valamint a fejedelműzés jövőjével kapcsolatos álláspontokat.

A JÖVŐBENI TRENDEK VÁRHATÓ HATÁSAI A TANÁCSADÓI PIACRA

A transzatlanti/nyugati világban és a befolyása alatt álló országokban olyan uzso-
racivilizáció^[3] és fantomgazdaság^[4] jött létre, amelynek nem volt meg és a mai napig sincs meg a gazdasági-pénzügyi alapja. A nemzetközi pénzügy és irányító elitje, a nemzetközi pénzügyi oligarchia minden előtte álló korlátokat igyekezett/igyekeznek lebontani az erőforrás-szivattyúk minél magasabb szintű működtetése érdekében. Ily módon arra törekedett/törekszik, hogy mindenütt meggyengítse az államot, a nemzetet, nemzeti kultúrákat, a vallásokat és a különböző szintű civil szerveződések, közösségeket. Alapvetően két embertípusra van szüksége: egyrészt végrehajtókra, másrészt olcsó munkaerőre és fogyasztókra, vagyis helótákra (jogfosztott rabszolgákra). Ezért a nyugati civilizáció különösen az elmúlt

[1] Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető, habilitált egyetemi docens (szretyko@sze.hu).

[2] Poór József (2005): *A menedzsment tanácsadás fejlődési tendenciái*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 205–225.

[3] Drábik János (2002): *Uzso-
racivilizáció. A kamatkapitalizmus új világrendje*. Gold Book Kft., Debrecen.

[4] Korten, C. D. (2009): *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* Kairosz Kiadó, Budapest.

30 évben az individualizmusra épült/épül, amely az ösztönök kiélésében, az egyéni szintű fogyasztásban és az egyéni érdekérvényesítés mindenhatóságában fejeződik ki.

A kapitalizmusnak ez a modellje a piaci fundamentalizmusra épült, amelyről kiderült, hogy szabályozás nélkül óriási károkat okoz a természeti és emberi erőforrások gazdálkodása terén. Ez a neoliberális világrendszer jelenleg felbomlóban van.

A jelenlegi globális pénzüpérium tevékenységének eredményeként hatalmas társadalmi egyenlőtlenségek jöttek létre és termelődnek újra, egyrészt a világ gazdaságilag eltérő fejlettségű országai között, másrészt az egyes országokon belül. Ennek a pénzuralmi rendszernek az egyik következménye, hogy a „... világ lakóinak a fejlett ipari országaiban élő 20%-a fogyasztja el a világ erőforrásainak 86%-át, míg a világ többi lakójának jut az erőforrások 14%-a...^[5] Továbbá jelentősen nő a szegények és társadalmi kirekesztettségben élők száma, amelynek következménye a gazdasági, etnikai és szociális konfliktusok felerősödése/kiéleződése.

Mindezekkel kapcsolatban kiemelendő Ferenc pápa 2015. július 9-én, a bolíviai Santa Cruz-ban a Népi Mozgalmak Világtalálkozóján elhangzott beszéde, amelyben markánsan vázolta fel Földünk válságos helyzetéről, annak alapvető okairól és a sürgető tennivalókról szóló gondolatait. Ebben a beszédében a katolikus egyházfő hangsúlyozta, hogy az egész világra kiterjedő alapvető szerkezeti változásra van szükség. „Olyan pozitív változásra, amely a 'profit mindenáron' uralta folyamatokat feltartóztatva a földi életet és az emberi közösségek szolgálatát állítja előtérbe.”^[6]

Ferenc pápa a globális problémák enyhítésére és részleges megoldására három feladatot jelölt meg:

- A gazdaságot állítsuk az emberek szolgálatába. Ennek érdekében javasolja, hogy a munkások és a parasztok hozzanak létre szövetkezeteket, gazdasági társulásokat.
- Egyesítsük az embereket a béke és az igazságosság útján.
- Föld Anyánk védelme.^[7]

Hasonló, az új világrendre vonatkozó értékeket és társadalmi célokat fogalmaztak meg nyilatkozatukban a BRICS-államok (Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika) a 2015. július 8-9-i csúcstalálkozójukon Ufában. Kétszázmilliárd dollár alaptőkével Új Fejlesztési Bankot és Valutaalapot hoztak létre. A BRICS Bank szorosan együttműködik a százmilliárd dollár alaptőkével létrejött Ázsiai Infrastrukturális Beruházási Bankkal, amelynek 57 alapító tagja között mind az öt BRICS tagállam is szerepel. A csúcstalálkozón a tagállamok

[5] Drábik János (2002): i. m. 18.

[6] *Ferenc pápa teljes bolíviai beszéde most először magyarul.* 2015.07.28. (Elérhető: http://greenpeace.blog.hu/2015/07/28/ferenc_papa_teljes_boliviai_beszede_most_eloszor_magyarul. Letöltés ideje: 2016.05.17.)

[7] Uo.

elkötelezték magukat olyan nemzetközi mechanizmus kidolgozása mellett, amely biztosítja, hogy a profit ott adózzon, ahol az értéket megtermelik.^[8] Mindezek alapján megállapítható, hogy a BRICS országok súlya a világgazdasági rendszer egészén belül tovább fog erősödni. Ily módon a tanácsadói ipar jövőjét nagymértékben befolyásolhatják a világgazdasági rendszerben bekövetkező folyamatok és változások, valamint az egyes ország csoportok/országok kultúrája és vallása is.

Jelentős mértékben megváltoztathatja a tanácsadói ipar jövőbeni alakulását a digitális forradalom és a poszthuman intelligencia eszközei. Az utóbbiakat a szakirodalom negyedik és ötödik ipari forradalomnak nevezi. A negyedik ipari forradalom a termelési rendszer folyamatos digitalizálásán és a robotok alkalmazásán alapul. Az ötödik ipari forradalom 2011-ben kezdődött, a kognitív számítógépek megjelenésével. Ezek az eszközök nemcsak adatokat és információkat szolgáltatnak a döntések meghozatalához, hanem a problémamegoldó munka során döntési alternatívákat ajánlanak fel. A közeljövőben ezeknek az eszközöknek az alkalmazásával a szervezet érdekeit szolgáló, megalapozott döntések születhetnek, és ezzel párhuzamosan a technikai szingularitás irányába haladunk.^[9]

Ez a technikai/technológiai fejlődés nagymértékű változást fog előidézni a szervezetek működésében és irányításában is, hiszen a termelés során elsősorban olyan szakemberekre lesz szükség, akik ezeket az eszközöket fogják ellenőrizni és szervizelni. Ezek a fejlett kognitív számítógépek – saját adatbázisuk elemzése alapján – tanácsadói feladatokat is képesek lesznek ellátni a gazdasági élet legkülönbözőbb ágazataiban és különböző típusú szervezetekben, amely egyúttal átstrukturálhatja a jelenlegi tanácsadói ipar jellegét, szerkezetét, illetve új területei jelenhetnek meg.

A termelési rendszer digitalizálása és poszthuman intelligencia eszközök alakulása jelentős mértékben átalakítja a foglalkoztatás szerkezetét és lehetőségeit is. A Bank of America Merryl Lynch előrejelzése szerint a robotok és a mesterséges intelligenciák fejlődése miatt az USA-ban a munkavállalók 47%-a, az Egyesült Királyságban pedig 35%-a veszítheti el állását húsz éven belül. Egyes iparágakban a cégek a munkaerő költségeket 90%-kal szeretnék csökkenteni az embereknek a gépekkel való helyettesítése révén.^[10]

Hasonló tendenciákra hívta fel a HR szakma figyelmét Veres Rita, AON Hewitt hazai ügyvezető igazgatója egy konferencián a jövő munkahelyéről szóló előadásában. Az alábbi konkrét megállapításokat fogalmazta meg.^[11]

[8] BRICS az új világrend erkölcsi alapvetéseiről és társadalmi céljairól. (Elérhető: a kozmunkaesmunka.blogspot.hu 2015.)

[9] Benyőcs László (2015): *V. ipari forradalom*. Axiál Mezőgazdasági Híradó II. 28-29.

[10] *A munkahelyek nagy részéből kitarják az embereket 20 éven belül*. (Elérhető: origo.hu/gazdaság/2015.11.05.)

[11] Balla Zsolt (2014): *Három sokkoló szám a munka világából*. (Elérhető: uzletresz.hu/vallalkozas/2014.11.25.)

- A technológia 20 éven belül kiváltja a most meglévő munkahelyek felét.
- Tíz mai óvodás közül heten fognak olyan munkakört betölteni, ami ma még nem létezik.
- A Standard & Poor's ötszázas listáján húsz év múlva 75%-ban olyan cégek szerepelnek majd, amelyeknek ma még a hírért sem hallottuk.

Ezek a folyamatok „a húsz a nyolcvanhoz” társadalom kialakítása irányába mutat, amelynek veszélyeire Hans Peter Martin és Harald Schumann szerzőpáros már az 1990-es évek közepén rámutattak.^[12] Az elemzésük szerint ebben a társadalomban az emberek húsz százaléka látástól mikulásig dolgozik, a további nyolcvan százalék pedig részben öregsége, részben munkanélkülisége miatt nem végez semmilyen munkát, vagyis felesleges. Az arányokat tekintve ma még nem tart itt az emberiség, de sajnos közelít ehhez az állapothoz. Ennek a folyamatnak az egyik következménye lehet a tanácsadói, így a HR tanácsadói szakmai iránti igény csökkenése, illetve beszűkülése.

A feleslegessé váló emberek fennmaradásuk érdekében – a településük igényeit és lehetőségeit figyelembe véve – különböző gazdasági társulásokot és szövetkezeteket hozhatnak létre. Ez új lehetőséget jelenthet a tanácsadói szakma számára, amelynek során hangsúlyossá válhat az agrár- és élelmiszeripari termeléssel/feldolgozással, tágabb értelemben az agrárcivilizációval kapcsolatos tanácsadás. Ezzel kapcsolatban a legfontosabb kérdés az, hogy lesz-e fizetőképes kereslet az ez irányú tanácsadás iránt.

A MUNKÁLTATÓI MÁRKAÉPÍTÉS ÉS A HR TANÁCSADÁS

A munkaadók nagy problémája a közeljövőben az lehet, hogy nem képesek elég szakembert felvenni a hazai piacokról a további növekedés fenntartásához és a jövedelmezőség megtartásához. Így a tehetségek felkutatásában és megtartásában az eddigieknél hatékonyabb módszerek használatára kényszerülnek. Különösen érvényes ez a megállapítás a fiatal generációkat illetően.

Mark Schumann és Libby Sartain szerint a jelenlegi globalizált világban a cégeknek három márkára van szükségük:

- Termékmárkára, amelynek meggyőzőnek kell lenni ahhoz, hogy megvegyék a cég termékeit és szolgáltatásait.
- Vállalati márkára, amelynek meg kell mutatnia, hogy a cég munkahelyként milyen értékeket képvisel.
- Tehetségvonzó vállalati márkára, vagyis olyan munkaadói márkára, amely irányt szab a kiválóak megtartására és motiválására.

[12] Martin, Hans-Peter – Schumann, Harald (1998): *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen*. Perfekt Kiadó, Budapest. 1997-ben 10 javaslatot dolgoztak ki, hogy ne válósulhasson meg a „húsz a nyolcvanhoz társadalom” (331–335.). Sajnálatos módon az EU különböző fórumai ezeket a javaslatokat nem vették figyelembe a döntések meghozatala során.

A vállalatok hazánkban egyenlőre a hagyományos előnyöket tulajdonítják egy jól felépített munkáltatói arculatnak. Vonzóbbá válik a vállalat, ha több tehetséges ember figyel fel rájuk, valamint közvetíti az elért munkaerő piaci szegmensek felé a vállalat értékeit és üzeneteit. A legjobb vállalatok gyakorlatából egyértelműen kitűnik, hogy szükség van egy átfogó tehetség- és munkaerő menedzsment szemléletre. Az üzeneteket nem csak a belső munkatársak felé, de legalább annyira fontos kifelé is közvetíteni. Mindez hozzájárulhat a munkáltató hitelességének erősítéséhez is. A munkáltatói érték ígéreteket azonban célszerű összehangolni a humántevékenységekkel és emberi erőforrás-rendszerekkel, amely egyúttal elősegítheti a munkavállalók motivációját és erősítheti elkötelezettségüket.^[13]

Az első lépés az üzleti célok alapján a vállalati stratégia meghatározása, amely a HR működésének kereteit biztosítja. Csath Magdolna szerint: „A humánstratégia funkcionális stratégia, és a vállalati stratégia megvalósítását kell szolgálnia. A vállalati stratégia egyik általános célja mindig a versenyképesség növelése. Ezért a humánstratégiának – a maga eszközeivel – is támogatnia kell a versenyképesség javítását.”^[14] A humánstratégia azon prioritások összessége, amelyekkel a vállalat megfelelteti a rendelkezésre álló és potenciálisan elérhető erőforrásokat, valamint politikáját és programjait. Ennek során meghatározza azokat a célokat, amelyeket a vállalat el kíván érni a humánerőforrás eszközeivel. A költséghatékony működés, az innovatív termékek vagy szolgáltatások, az ügyfélközpontú kultúra kialakítása mind-mind szükséges formái a piaci versenyelőny megteremtésének. Nem lehet azonban minden területen a versenytársakat legyőzni, ezért szükséges a fő prioritások meghatározása.

A felső vezetők a HR jelenlegi erősségei közül a képzést és az oktatást emelték ki, valamint a fejlesztés fontosságát.^[15] Megemlítették még a szervezeti kultúra fejlesztését, alakítását és a teljesítményértékelési rendszert, mint hatékonyan működő humán tevékenységeket.

A megkérdozett vezetők körében a HR munka hatékonyságának megítélése alacsony, csak minden tízedik menedzser állította azt, hogy a karrierépítési rendszer jól működik a vállalatánál. A tehetségek megszerzését és megtartását tartják a következő 3-5 év legnagyobb emberi erőforrással kapcsolatos kihívásnak. Ezt követi az alkalmazottak motiválása és elkötelezettségük megtartása, valamint a teljesítményalapú ösztönző rendszerek bevezetése és hatékony működtetése.

A munkaerőpiacon végbement változások következtében a HR nem lehet ugyanaz, mint régen volt: a HR feladata a megfelelő tehetségek megszerzése és elkötelezetté tétele. A tehetségek hozzák létre azt az értéket, amit a tulajdonosok

[13] Schumann, M. – Sarton, L. (2010): *Tehetségmágnesek. A kiválóakat vonzó munkáltatói márka felépítése.* HVG Kiadó, Budapest.

[14] Csath Magdolna (2010): *Versenyképesség-menedzsment.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 270.

[15] *A Topvezetők dicsérik a HR-t.* (Elérhető: világgazdaság.hu 2012.)

és a menedzserek elvárják. A tehetség megszerzéséhez munkáltatói márkára van szükség. Ezen kívül kellene még:

- HR specialisták, akik létrehozzák azokat a programokat, amelyek támogatják a munkáltatói márkát, a kultúrát, a tehetségfejlesztést és az üzleti kezdeményezéseket;
- HR toborzók vagy generalisták, akik behoznak, felépítenek vagy kölcsönvesznek tehetségeket;
- HR vezetők, akik a programokat, folyamatokat menedzselik.

A HR stratégia első kulcsfontosságú feladata: megfelelő kompetenciákkal rendelkező munkavállalói csapat szervezése, amely képes megvalósítani céljait. A stratégiai tervezés a túlélés egyik alapja. Fontos eleme a rendszerszemlélet: a kapcsolódó területek, a minőség- és tudás menedzsment, a változásmenedzsment, és a humánstratégia beillesztése a stratégiai vezetés rendszerébe. Összhangot kell teremteni az üzleti célok és humánstratégia között, a vállalati kultúra és az egyes emberi erőforrás-rendszerek között. Ezen kívül irányt kell felmutatni az alkalmazottnak, és igényeiknek megfelelően elkötelezetté tenni őket a célok megvalósítása érdekében. A fentiek alapján megállapítható, hogy a munkáltatói márkaépítés és a tehetség kiválasztása, valamint menedzselése a jövőben a HR tanácsadás egyik fontos területe lesz.

A MUNKAVÁLLALÓI ELKÖTELEZETTSÉG MENEDZSMENT ÉS A TANÁCSADÁS

Az elkötelezett dolgozók a napi tevékenységük során hozzájárulnak a vállalati sikerekhez. Magatartásuk és cselekedeteik fejezik ki a vállalattal szembeni érzéseiket. Ebben az esetben a vállalat és alkalmazott között erős kötelék tapasztalható. Az elkötelezett munkavállalók: a vállalaton kívül is pozitívan nyilatkoznak a cégről, ajánlják a vállalatot a munkát kereső ismerőseiknek, a cég tagjai akarnak maradni, nem terveznek állást változtatni, mindent megtesznek a cég sikeressége érdekében és teljesen magukénak érzik a szervezet céljait.^[16]

Az ábra kitűnően szemlélteti, hogy az elkötelezettség és az üzleti teljesítmény milyen kapcsolatban áll egymással; jól láthatjuk, hogy e két tényező hogyan erősíti egymást. Ezen körforgás fenntartása a szervezetek egyik legfontosabb feladata.

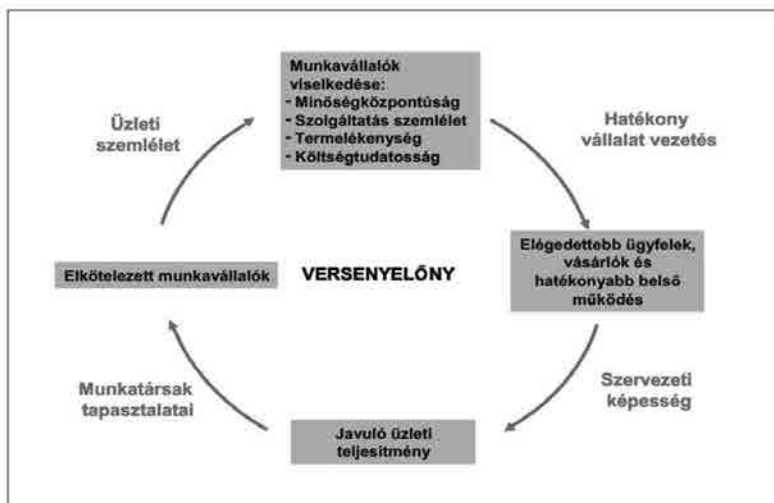
Az Aon Hewitt a világ egyik legjelentősebb humánerőforrás és outsourcing tanácsadó cége. A tanácsadó vállalat legtöbbször javadalmazási és tehetségmenedzsment témában nyújt segítséget partnerei számára. Különböző stratégiákat dolgoznak ki a humánerőforrás, a befektetések, az egészségügy, a javadalmazás és a tehetségmenedzsment témájában. Az Aon Hewitt világszerte 90 országban van jelen.

[16] Fábíán Endre (2007): *Mit érhet az elkötelezett munkatárs?* Magyar Grafika, 5. Expo különszám.

A vállalat több mint 10 éve végez az egész világon „Legjobb Munkahely” felméréseket. A kutatás Magyarországon 2001 óta létezik. 2008-ban már összesen 150 vállalat vett részt a kutatásban, s azóta is minden évben megrendezik a nagyszabású felmérést. A legjobb munkahelyeket kis-, közép- és nagyvállalat kategóriában, valamint iparágak szerint csoportosítva is kihirdetik.

Az Aon Hewitt tanácsadói szerint vonzó vállalatnak lenni nagyon jövedelmező. A dolgozók megfelelő motiválásával és a jól működő humán rendszerrel hosszú távú sikereket lehet elérni. A felmérés elvégzésével a vállalatvezetés átfogó képet kaphat a dolgozóinak véleményéről, arról, hogy milyen elvárásai vannak, és hogy mi befolyásolja leginkább elkötelezettségüket, továbbá beazonosítják a legsürgetőbb beavatkozást igénylő elemeket. A tanácsadó cég a felmérésben résztvevők számára azonnali megoldási javaslatokat dolgoz ki a humánstratégia területén, ezenkívül választ kaphatnak arra, hogy az adott régióban a versenytársakhoz képest hol áll a vállalat. Azok a cégek, amelyek elérik a „Legjobb Munkahely” minősítést, azoknak ezzel hírnevük is jelentősen javul.

1. ábra: Az elkötelezettség hatása az üzleti eredményekre

Forrás: Bakos Réka – Steigervald Zsuzsa (2010): *Az elkötelezettség arcai*. Munkaügyi Szemle, 3. 33.

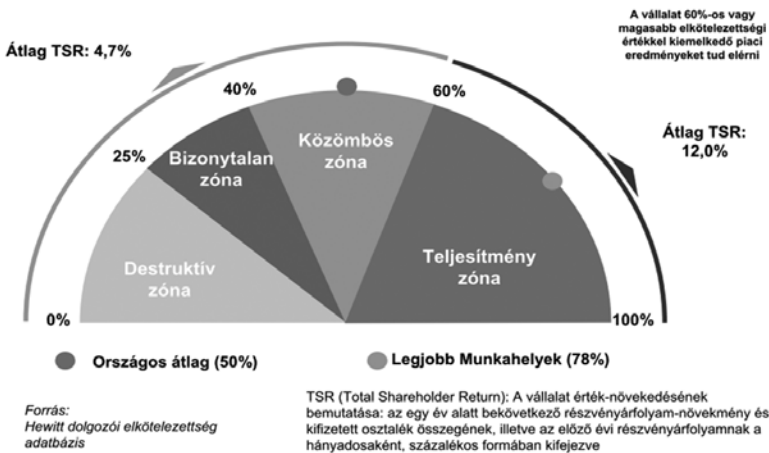
A felmérés kialakításában figyelembe vették az országra vonatkozó sajátosságokat. A teljes felmérés három elemből áll: 1. Dolgozói elkötelezettség kérdőív; 2. Felsővezetői audit kérdőív; 3. HR audit kérdőív. Az elkötelezettségi kérdőívet a vállalat dolgozói töltik ki, amelyben véleményüket egy 6 fokú skálán mérik. Néhány kérdésben a válaszadók szövegesen is leírhatják gondolataikat. Ezen kérdőív legfőbb témái: munkavégzés, munkakörülmények, karrier, fizetés,

munkakapcsolatok, kommunikáció, felső vezetés. A felsővezetői kérdőívben a felsővezetői elkötelezettség, a felsővezetők összhangja és a köztük lévő kommunikáció a legfontosabb elemek. A HR audit kérdőívben az alábbi területekkel foglalkoznak: tehetségmenedzsment, teljesítménymenedzsment, munka és magánélet, HR stratégia.

A tapasztalatok szerint a legjobb munkahelyek jellemzői a következők: emberközpontú vezetés, a felsővezetők nyíltan kommunikálnak, tájékoztatják a munkavállalókat a hosszú távú célokról, átlátható a fizetési rendszer, a fizetéssel elégedettek, a jól teljesítőket elismerik, együttműködő a felsővezetői csapat. Egy átlagos munkahelyen a következő tényezőkkel nem elégedettek: munkabér és felelősség aránya, szervezeti egységek együttműködése, vezetői kommunikáció, teljesítmény aluldíjazása, a vezetés kevésbé emberközpontú.

Az Aon Hewitt tanácsadói meghatároztak 4 csoportot, amelybe az elkötelezettségi eredményeik alapján sorolhatóak a vállalatok.

2. ábra: Az elkötelezettség üzleti hatása

Forrás: www.bcch.com/.../Hewitt%20presentation%20March%202008.pdf. Letöltés ideje: 2012.12.02.

Teljesítményzóna: A vállalati sikeresség forrása egyértelműen a dolgozói elkötelezettség.

Közömbös zóna: Jó eredményeket produkál a vállalat, de az emberi erőforrások nagyobb támogatásával az eredmények javíthatóak lennének.

Bizonytalan zóna: A vállalatok üzleti eredménye közepesen pozitív vagy rossz. A munkavállalók nem motiváltak, nem elkötelezettek a vállalat sikerei iránt. Az eredmények javítása érdekében a HR eszközök nagymértékű változtatása szükséges.

Destruktív zóna: Ebben az esetben az elkötelezettségi szint nagyon alacsony, ezért a vállalati célok elérése nem biztosított. Közülük sok szervezet veszteségesen működik, a vállalat jelentős értékvesztést szenved, és teljesen újra kell szerveznie a HR stratégiáit.

Ahogy azt a fenti ábra is mutatja, a legjobb munkahelyek dolgozói a 78%-os elkötelezettségi értékekkel a teljesítmény zónában helyezkednek el, míg az országos átlag azt mutatja, hogy a munkavállalók 50%-os elkötelezettségi értékkel csak a közömbös zónát tudták elérni, így a magyarországi vállalatok többségében a HR rendszerek fejlesztése mindenképpen indokolt.^[17]

A közeljövőben a menedzsment egyik kiemelkedő feladata lesz a munkavállalói elkötelezettség erősítése különböző motivációs és ösztönzési módszerekkel/eszközökkel. Ezzel együtt ez a terület egyre hangsúlyosabb szerepet fog betölteni a HR tanácsadás egészén belül is.

A FIATAL GENERÁCIÓK ÉS A MULTIGENERÁCIÓS MENEDZSMENT TANÁCSADÁS

Az utóbbi időben az emberi erőforrás gazdálkodás, menedzsment és tanácsadás szakirodalmában egyre több tanulmány jelenik meg a generációs problémákkal kapcsolatban. Ez nem véletlen, hiszen az egyes generációknak a munkához való viszonya, elvárásai, ösztönzési lehetőségei és menedzselése jelentősen eltér egymástól. Ezeket az elvárásokat, az egyes generációk közötti együttműködést és a közöttük lévő konfliktusokat a menedzsereknek, többek között a HR menedzsereknek és szakembereknek is megfelelő módon kell tudni kezelni a stratégiai célok megfogalmazása és gyakorlati megvalósítása során.

A különböző generációknak a munka világával kapcsolatos jellemző vonásait markánsan foglalja össze az alábbi táblázat:

1. táblázat: A különböző generációk munkaélettel kapcsolatos jellemzői

Megnevezés	Veterán	„Boomer”	X-generáció	Y-generáció
Technológia	Nem jártas az új technológiákban, képezni kell	Nem szokott hozzá, hogy rábízza magát az új technológiákra, ellenáll	Technológia-őrült. A legújabbat akarja	Internet az alapvető kommunikációs eszköz, megszokta az interaktív megoldásokat
Munkahelyváltás	A lojalitás vagy munkaetika hiányának tekintti	Tart attól, hogy a munkahelyváltás gyengíti szenioritását, esélyeit	Alapvetőnek tekinti a versenyképes önéletrajzhoz	Akár egyidejűleg több karrier építésére is nyitott

[17] Malzenicky Erzsébet (2007): *Elkötelezettség. Teljesítmény. Eredményesség*. Munkaügyi Szemle, 4.

Megnevezés	Veterán	„Boomer”	X-generáció	Y-generáció
Irányítás	Igényli a világos, szenioritás alapú, autoriter vezetést	Elfogadja a hierarchikus, autoriter struktúrákat	A részvételen alapuló, demokratikus struktúrát igényli	Fontos a döntésekbe való bevonás, igényli az önállóságot
Viszony a változáshoz	A hagyományokhoz való kötődés miatt a változást károsnak véli	Kevésbé rugalmas, ellenáll a változásoknak	Értékeli a változást	Rugalmas munkavállaló, maga érdekévé formálja a változást
Lojalitás	Magától értetődő, kiemelt rétekek véli	Lojális, de nyitott a jobb állásajánlatra. Elfogadja, hogy a munkahely szempontjai sokszor fontosabbak a magánéletnél	Egyénekhez, csoportokhoz és nem cégekhez lojálisak	Magához és személyes kapcsolataihoz lojális. A magánélet prioritásai erősebbek mint a munkahelyé
Képességek fejlesztése	Már kiképzettnek érzi magát	Attól tart, hogy az utána jövők elveszik a munkáját	A siker kulcsának érzi	Alapvető motiváció, a munka közben is keresi az új információkat
Javadalmazás	Lojalitása miatt hosszú távon számol	Lojalitása miatt hosszú távon számol	Azonnali jutalmazást vár, nem hisz a munkahelyi biztonságban	Teljesítmény alapú bérezést igényel, saját piaci értékének figyelembe vételével

Forrás: Bokor Attila (2007): *Létezik-e itthon Y-generáció?* Vezetéstudomány, 2. 5.

A Z generáció napjainkban lép be aktívan a munkaerőpiacra. A szervezeteknek is alkalmazkodni, változtatni kell az internetalapú tudásszerzés korában felnőtt új munkavállalókhöz. Ferincz Adrienn tanulmányában a Z generáció munkavégzéssel kapcsolatos attitűdjeinek vizsgálatai során, kutatásai alapján megállapította, hogy az új generáció munkahellyel kapcsolatos elvárásai két fő dimenzió mentén értelmezhetőek, ezek a struktúra és a rugalmasság igényei.^[18]

Szükségük van a struktúrára, ami keretbe szabja a munkavégzés feltételeit. Fontos számukra a megszabott munkaidő, a munkavégzés fix helye és tudatosan felépített munkakör. A kereteken belül azonban szabadságra, rugalmasságra vágnak. A folyamat-kontrollt elutasítják, úgy érzik, hogy szárnyaló kreativitásuknak szabnak gátat. A teljes, korlátok nélküli szabadság számukra anarchiát jelent, nem vállalják a keret nélküliséget, tisztában vannak vele, hogy a tág szabályrendszer a motivációjukat is kordában tartja.

A jó vezető képessége szerint ezt a két pólust egyensúlyban tudja tartani és jó kapcsolat alakulhat ki vezető és beosztott között.

[18] Ferincz Adrienn: *Az új generáció elvárásai a munkahelyekkel szemben*. Internetes tanulmány. (Elérhető: www.irisro.org. Letöltés ideje: 2015.03.10.)

Elképzelésük szerint a fix munkahely biztonsága legalább annyira fontos, mint az, hogy szabadon döntsenek arról, hogy a munkát hol végzik el. A rugalmas munkaidő is az elvárásaik közé tartozik, törzsidővel, amely kereteit ők tolhatják ki, de, ha kevesebb a munka, akár haza is mehessenek. A vezetőre szükség esetén számíthatassanak, fizikailag elérhető távolságban legyen, de ne zavarja a munkavégzés folyamatát felesleges kontrollal. A munka intenzitását és a pihenőidőket ők szeretnék saját belátásuk szerint ütemezni. A fiatal generációknak a munkával kapcsolatos elvárásai és a multigenerációs menedzsment szervezeten belüli problémái a cégek vezetőitől és a HR tanácsadóktól egyaránt paradigmaváltást kívánnak meg.

2. táblázat: A Z generáció munkahelyi elvárásai a generációs sajátosságok tükrében

<i>Z-generáció sajátossága</i>	<i>Elvárás a munkahelyen</i>
Szociális	<ul style="list-style-type: none"> • Személyes kapcsolatok a munkahelyen • Főnökkel közvetlen kapcsolat • Legyen a munkatársakkal közös kávézás, pletyka • Közös program a munkatársakkal
Azonnali	<ul style="list-style-type: none"> • Főnököt gyorsan el lehessen érni, azonnal lehessen tőle kérdezni • Akkor legyen bent a cégben, amikor azok is bent vannak, akik kellene a feladat elvégzéséhez, probléma esetén segítenek
Bevonódás, tapasztalat	<ul style="list-style-type: none"> • Pörögjön a munka • Ne kelljen unatkozni, legyen történet – ha más nem, engedjék Facebookozni • Minél többet megtapasztalhasson a munkahelyen • Része legyen a vállalati „vérkeringésnek” – ne maradjon ki ebből a közezből, ami inspirálja, motiválja
Kísérletező	<ul style="list-style-type: none"> • Kihívást jelentő munka, hagyják kibontakozni • A főnök az eredményt kontrollálja, ne mondja meg minden lépésben, mit kell csinálni
Igény a struktúrára	<ul style="list-style-type: none"> • Legyenek korlátozó feltételek • Valaki igényli a fix asztalt • Legyen iroda
<u>Értékek:</u> Közösség	<ul style="list-style-type: none"> • Kellene a személyes kapcsolatok, közösség része akar lenni – munkaközösség
Jókedv	<ul style="list-style-type: none"> • Főnöknek legyen jó érzelmi intelligenciája • Jó kapcsolat a munkatársakkal • Saját harmónia – munka-magánélet egyensúlya • „Szeretem a munkámat”

Forrás: Ferincz Adrienn: *Az új generáció elvárásai a munkahelyekkel szemben.*
(Elérhető: www.irisro.org. Letöltés ideje: 2015.03.10.)

A FEJVADÁSZAT JÖVŐJÉVEL KAPCSOLATOS ÁLLÁSPONTOK

A tanácsadással foglalkozó szakirodalomban egyre több szerző foglalkozik a fejvadászok jövőjével. Az alábbiakban öt, a gyakorlatban is jártas és elismert fejvadász jövőbeni várakozásait és prognózisait mutatom be a teljesség igénye nélkül.^[19] Az első prognózis szerint a jövőben a megbízások egyre jobban eltolódnak a fiatalabb korosztályok felé. A vállalatoknak/cégeknek már nem fogja megérni a több éves gyakorlattal rendelkező, azonban bizonyos szinten kiégett, a munkába belefáradt menedzsereket alkalmazni. A vállalatok/vállalkozások szempontjából sokkal kifizetődőbbé és sikeresebbé válhat az, ha a szervezetek maguk nevelik ki a szakmai tehetségeket és ezeket a fiatalokat alakítják a maguk igényeihez, elvárásaihoz.

- Egy másik szakember szerint egyre több lesz a megszerezhető munkaerő, azonban az igazi kiválóságokért a fejvadászoknak meg versenyezniük egymással. A potenciális jelöltek egyre könnyebb lesz felkutatni, hiszen ők is egyre nyitottabbak lesznek a változásra, egy-egy kedvezőbb ajánlatra. Ugyanakkor lesznek olyan társadalmi csoportok, egyének is, akik a korábbiaknál jobban el fognak zárkózni a megkeresések elől. Ennek oka, hogy ezek a csoportok és egyének nagyon sok negatív tapasztalatot szereztek és már nincs meg bennük a bizalom a fejvadászok felé.
- A szakemberek véleménye megegyezik abban, hogy folyamatosan változik a piac, s ezáltal a szakma is folyamatosan fejlődik. Ez a fejlődés nem csak az alkalmazott technikákat érinti, hanem az egyes ágazatok humán erőforrás állományának mennyiségét és minőségét, a megbízó szervezetek hozzáállását, értékrendjét. Ezért a fejvadászoknak is folyamatosan fejleszteniük kell szakmai, technikai és szociális/társas kompetenciáit. El kell sajátítaniuk a modern technika által biztosított lehetőségeket. A gyakorlott fejvadászok szerint a jövőben nem a jelöltek felkutatása fogja a több időt igénybe venni, hiszen azt az internet és a közösségi csatornák kínálja lehetőségek felgyorsítják, hanem a potenciális jelöltek kiválasztása.
- A szakma jövőképét erősítik azok a várakozások, amelyek szerint a jövőben a fejvadászat nem csak a vezetői rétegeket fogja megcélozni, hanem ezt a technikát egyre több dolgozói pozícióba való kiválasztás során is alkalmazni fogják. Ez az álláspont azonban szemben áll azzal a másik várakozással, amely értelmében a fejvadászat ára a jövőben kb. kétszeresére fog emelkedni. Ennek az oka az, hogy a fejvadászat folyamatában sokkal nagyobb a tanácsadó által hozzáadott érték, a befektetett energia nagysága, valamint a felmerülő költségek.
- A gyakorlott fejvadászok legnagyobb félelme a jövővel szemben, hogy a vállalatok/cégek egyre nagyobb hangsúlyt fognak fektetni az emberi erőforrások

[19] Ld. bővebben: *5 lövés - 5 találat - avagy a fejvadászat napjainkban*. JAM magazin, 2011.10.10. (Elérhető: <http://jamjam.hu>. Letöltés ideje: 2014.10.17.)

megőrzésére és fejlesztésére, ezért egyre szigorúbban fogják szabályozni az eljárásokat és egyre szigorúbb titoktartást fognak megkövetelni a munkavállalóktól. Ennek következtében a fejedelmek számára egyre nehezebbé fog válni a munka sikeres elvégzéséhez szükséges információk megszerzése. A megfelelő tájékozódás nélkül pedig nehezebbé válik a potenciális jelöltek felkutatása, amely akár a szakma beszűküléséhez is vezethet.

Kritikaként fogalmazható meg az, hogy a fenti prognózisok elég markánsan számolnak az ipari forradalom hatásaival a toborzás területén, ugyanakkor nem veszik eléggé figyelembe az Y generáció, valamint az őket követő generációknak (Z...) a munkával és a leendő munkaadóikkal kapcsolatos attitűdjét és elvárásait.^[20] Az új generációk elvárásai egyúttal át fogják alakítani az ügyfél és a fejedelmek hagyományos kapcsolatrendszerét is, amelyre a fejedelmeknek, valamint a fejedelmek cégeknek is fel kell készülniük.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a HR tanácsadásnak mindaddig van jövője, amíg emberi társadalmak és különböző típusú szervezetek fognak működni. Ezek a szervezetek a környezeti kihívásoknak megfelelően állandóan változnak, átalakulnak, a menedzsmentnek egyre specializáltabb és bonyolultabb feladatokat kell megoldania, amelyben jelentős szakmai segítséget tudnak nyújtani az emberi erőforrás tanácsadásra specializálódott szakemberek és cégek is.

IRODALOM

- *A munkahelyek nagy részéből kitűnjük az embereket 20 éven belül.* Elérhető: www.origo.hu/gazdasag 2011.11.05. Letöltés ideje: 2016.01.26.
- *A topevezetők is dicsérik a HR-t.* Elérhető: www.vilaggazdasag.hu Letöltés ideje: 2012.05.17.
- Aszódi Katalin (2004): *Az elkötelezettség kérdésköre a munkahelyen.* Munkaügyi Szemle, 7-8.
- Bakos Réka – Steigervald Zsuzsa (2010): *Az elkötelezettség arcai.* Munkaügyi Szemle, 3.
- Balla Zsolt (2014): *Három sokkoló szám a munka világából.* Elérhető: www.uzletresz.hu/vallakozas/20141125
- Benyőcs László (2015): *V. ipari forradalom.* Axiál mezőgazdasági Híradó II.
- Bokor Attila (2007): *Létezik-e itthon Y generáció?* Vezetéstudomány, 2.
- *BRICS az új világrend erkölcsi alapvetéseiről és társadalmi céljairól.* Elérhető: <http://a.kozmunkaismunka.blogspot.hu/2015/07>
- Csath Magdolna (2010): *Versenyképesség-menedzsment.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

[20] Ld. bővebben: Szlávicz Ágnes – Szretykó György (2013): *Az Y generáció munkával kapcsolatos elvárásai és a cégek EE - rendszereinek új kihívásai.* Tér-Gazdaság-Ember, 2013. 1.; Szretykó György (2012): *Az Y generáció, a munkáltató vonzóvá tétele a munkaerő piacon és a HR stratégia.* Humánpolitikai Szemle, július-augusztus.

- Drábik János (2002): *Uzsoracivilizáció. A kamatkapitalizmus új világtrendje*. Gold Book Kft., Debrecen.
- Fábián Endre (2007): *Mit érhet az elkötelezett munkatárs?* Magyar Grafika, 5. Expo különszám.
- *Ferenc pápa teljes bolíviai beszéde most először magyarul*. 2015.07.28. Elérhető: <http://greenpeace.blog.hu/2015/07/28/> Letöltés ideje: 2015.08.05.
- Ferincz Adrienn: *Az új generáció elvárásai a munkahelyekkel szemben*. Internetes tanulmány. Elérhető: www.irisro.org Letöltés ideje: 2015.03.10.
- Fister Alexandra – Szretykó György (2013): *A munkavállalói elkötelezettség mint a vállalati eredményesség egyik legmeghatározóbb tényezője*. Humánpolitikai Szemle, 5-6.
- Kiss Csaba (2010): *A szervezeti elkötelezettség elméletei*. Munkaügyi Szemle, 2.
- Korten, C. D. (2009): *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* Kairosz Kiadó, Budapest.
- Malzenicky Erzsébet (2007): *Elkötelezettség. Teljesítmény. Eredményesség*. Munkaügyi Szemle, 4.
- Martin, Hans-Peter –Schumann, Harald (1998): *Támadás a demokrácia és a jólét ellen*. Perfekt Kiadó, Budapest.
- *5 lövés – 5 találat – avagy a fejedásvázat napjainkban*. JAM magazin, 2011.10.10. Elérhető: <http://jamjam.hu> Letöltés ideje: 2014.10.17.
- Poór József (2005): *A menedzsment tanácsadás fejlődési tendenciái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Schumann, Mark – Sartain, Libby (2010): *Tehetségmágnesek. A kiválókat vonzó munkáltatói márka felépítése*. HVG Kiadó, Budapest.
- Szlávicz Ágnes – Szretykó György (2013): *Az Y generáció munkával kapcsolatos elvárásai és a cégek EE-rendszereinek új kihívásai*. Tér-Gazdaság-Ember, 1.
- Szretykó György (2012): *Az Y generáció, a munkáltató vonzóvá tétele a munkaerő piacon és a HR stratégia*. Humánpolitikai Szemle, július-augusztus.
- Szretykó György (2015): *A fejedásvázat természetrajza*. In: Csehne dr. Papp Imola – Budavári Takács Ildikó – Poór József (szerk.): *Innováció – növekedés – fenntarthatóság*. VII. Országos Tanácsadói Konferencia tanulmánykötet. Budapesti Kereskedelmi Iparkamara, Budapest.

ENGLISH ABSTRACT

The study undertakes to outline the anticipated effects of future trends in the consulting industry, employer branding and HR consulting, the employer's commitment to management and consulting relationships. Furthermore the study analyses the younger generation and multi-generation management consulting issues and positions regarding the future of headhunting. The final conclusions of the study are that HR consulting has a future as long as human societies and different types of organizations will work. These organizations are constantly changing according to the environmental challenges, alter, the management should solve more specific and more complex tasks, for which human resource professionals and specialized consulting firms can provide substantial technical assistance.

A településmarketing felsőoktatási aspektusai – helyben tartó stratégiák Kaposvárott és Miskolcon

Az utóbbi években egyre hangsúlyosabbá vált a felsőoktatás szolgáltató szerepe, illetve külön jelentőséget kapott a felsőoktatási intézmény saját környezetében és bővebb területi elhelyezkedésén belüli kapcsolatrendszer. A felsőoktatási intézmények versenyképessége a nemzetközi és a helyi kapcsolatok összetettségétől, hatékonyságától is függ, ugyanakkor e kapcsolatrendszerek alakulása befolyásolja a városok, régiók versenyelőnyét, népességmegtartó képességét is. A korábbi nemzetgazdasági rendszerek mellett felerősödött a regionális szint, de az intézmények számára legalább ennyire lényeges a lokális szint, elsősorban székhelytelepülésekhez való viszonyulás. Ennek egy sajátos területét, a felsőoktatás és a településmarketing összefüggéseinek, lehetőségeinek vizsgálatát mutatjuk be jelen dolgozatunkban Kaposvár és Miskolc kapcsolódó fejlesztési céljainak bemutatásával, a megtett lépések véleményezésével.

TÉMA ÉS MÓDSZERTAN

A városverseny összetett, többdimenziós jelenség. A városok fejlesztése, versenyképességük fenntartása, a tartósan sikeres menedzsment ugyanilyen átfogó, piacorientált szemléletmódot kíván. A települések irányításának, fejlesztésének hátterét ma már nem egy vagy két kiemelt faktor biztosítja, noha száz éve még az ipar rohamos fejlődése, illetve a közlekedés fellendülése formálta a térségeket.^[3] Később a központi törekvéseknek volt döntő szerepük, szinte egészen a Lipcsei Charta és az akkori IVS kampányszerű bevezetéséig, amelyek

[1] Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató (tuende.patay@icloud.com).

[2] Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató (danos.zsolt@gmail.com).

[3] Bibó I. (1986): Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. In: Vida I. (szerk): *Válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest.

az új szellemű területfejlesztés kialakulását segítették.^[4] A napjainkra jellemző, a komplex, komparatív versenyelőnyök marketingorientált kiaknázása jelentősen hozzájárulnak a települések fejlődéséhez.^[5]

A felsőoktatási infrastruktúra minősége nélkülözhetetlen a gazdasági növekedés szempontjából is, az egyetemi nemzetközi kapcsolatrendszerek alakulása pedig szintén befolyásolja a városok, régiók versenyelőnyét. A felsőoktatási intézmények versenyképessége azonban a helyi kapcsolatok (önkormányzattal, gazdasági szereplőkkel, lakossággal, szervezetekkel) összetettségétől, hatékonyságától is függ.

A globalizáció hatására a felsőoktatás terei is kitágultak, és a társadalmi és gazdasági tér minél szélesebb kontextusában jelennek meg a felsőoktatási intézmények. Általános jelleggel megerősödött az intézmények szolgáltató jellege, amelyen keresztül a felsőoktatási intézmények ún. harmadik szerepét szokták bemutatni. Az Európai Unión belül mindezek a változások, az európai intézmények versenyképességének megerősítése, illetve társadalmi és gazdasági szerepüknek rögzítése maga után vonja a bolognai folyamat megszületését, illetve a Lisszaboni stratégián belül is megfogalmazódik a felsőoktatási intézmények feladata a tudásalapú társadalom kialakításában. Az oktatás és a K+F területén ezek viszonylag jól kutatható és nyomon követhető folyamatok voltak, de a harmadik szerep esetében ez korántsem így van.

Magyarországon a 2000-es évek elején zajlott le a felsőoktatási intézmények integrációja, amelynek nyomán a mai struktúra jórészt kialakult. Ekkortól beszélhetünk több komplex tevékenységeket ellátó intézményekről, amelyek feladatai között az integrációhoz és a területi koncentrációhoz kapcsolódóan megjelentek a területi szempontok is. A tömegesedéssel és a munkaerőpiac felerősödő igényeivel a felsőoktatás szolgáltató szerepe vált hangsúlyosabbá, és külön jelentőséget kapott a felsőoktatási intézmény saját környezetében és bővebb területi elhelyezkedésén belüli kapcsolatrendszere.

A korábbi nemzetgazdasági rendszerek mellett felerősödött a regionális szint, de az intézmények számára legalább ennyire lényeges a lokális szint, elsősorban székhelytelepülésekhez való viszonyulás. Ennek egy sajátos területét, a felsőoktatás és a településmarketing kapcsolatát vizsgáljuk jelen dolgozatunkban.

Az elemzésben két intézményt, a Kaposvári Egyetemet és a Miskolci Egyetemet tanulmányozzuk ebből a szempontból. A két intézmény kiválasztása az alábbi jellemzők alapján történt:

- állami fenntartású egyetemek;
- legalább megyei, de regionálisnál jelenleg nem nagyobb vonzáskörzetű intézmények;

[4] Barta Gy. (2009): *Integrált Városfejlesztési Stratégia: a városfejlesztés megújítása*. Tér és Társadalom, 3. 1–12. (Elérhető: http://epa.oszk.hu/02200/02251/00036/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2502.pdf. Letöltés ideje: 2015.12.05.)

[5] Piskóti I. (1997): *Településfejlesztés és városmarketing - cél, stratégia, eszközök*. MMM 3. Kerekasztal Konferencia Kiadványa, Keszthely.

- nem kutatóegyetemek, de legalább három karral vagy képzésterülettel rendelkeznek;
- különböző megyékben terülnek el, amelyek jórészt hátrányos helyzetű térségnek minősül;
- szervezeti egységeik koncentráltan helyezkednek el, lényegében egy városban (néhány kivétellel) találhatóak;
- kimutatható K+F és társadalmi-gazdasági tevékenységeik és kapcsolatrendszerük van.

A TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS ÉS A MARKETING KAPCSOLATA

Napjainkra a komplex piaci szemlélet előtérbe kerülése vált szükségessé, hiszen városok már nem csupán egyetlen iparág vagy tulajdonosi kör betelepüléséért, vagy a felülről jövő források megszerzéséért versengenek. Mindemelllett a tőke, a gazdasági szereplők mellett hazánkban a népesség is mobilabbá vált, akár turistaként, egyetemi hallgatóként vagy munkaerőként tekintjük.

A marketing elméletének és eszközeinek alkalmazása tehát a piaci körülményekhez való alkalmazkodásból adódik, így napjaink városfejlesztése is a város irányításának és a piac, a piaci szereplők szorosabb, tudatosabb kapcsolatrendszerén nyugszik.^[6] A marketing ennek megfelelően itt a települések közötti versenyben játszik fontos szerepet, elősegítve a hely értékesítését.^[7]

A városmarketing során a „kereskedés“ speciális jelleget ölt, amit, valamint - dolgozatunk témájának értelmében - a felsőoktatásra vonatkoztatott példákat az alábbi táblázat szemlélteti:

1. táblázat: A városmarketing sajátosságai a felsőoktatás aspektusából

Sajátosság	Okok	Példa az egyetemek szem- szögéből
a termék, a termék-mix komplexebb, egyben	• azaz ugyanazt kell felkínálni többféle célcsoportnak	• a folyópart: szórakozás céljából a hallgatóknak ↔ ugyanez gazdasági tevékenység bázisa az egyetem számára ↔ turisták, horgászok igényei ettől eltérnek • mindhárom csoport fontos és elvárásuk is jogos

[6] Ashworth, G. J. - Voogd, H. (1997): *A város értékesítése: marketingszemlélet a közösségi célú várostervezésben*. KJK, Budapest.

[7] Kozma G. (2003): *Terület- és településmarketing*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Sajátosság	Okok	Példa az egyetemek szem- szögéből
befolyásoló szerepe van a térbeli és hierarchikus környezetnek	• azaz a természeti környezet, szomszéd települések, politikai függés stb. befolyása	• az egyetem mint munkaadó stratégiája függ a hierarchikus rendtől, de a mikrokörnyezet adottságaitól is
hiányzik a rugalmasság	• azaz a változás idő- és forrás-költséges, valamint komoly társadalmi hatásai is lehetnek	• egy új kar kialakítása alapos felmérés, előkészítés eredménye, ill. járulékos fejlesztéseket, költségeket von maga után

Forrás: Ashworth, G. J. – Voogd, H. (1994): Marketing and place promotion. In: Gold, R. – Ward, S. V. (eds.) *Placepromotion: the use of publicity and marketing to sell towns and regions*. John Wiley and Sons Ltd., Chichester. 39–52. és Probáld K. (1994): *Kommunikáció a településfejlesztés szolgálatában – Városmarketing*. BKE KT, Budapest alapján saját szerkesztés.

A városokat az értékhozzáadó ágazatok jelenléte, illetve a helyi tényezők, mint a helyi lakosság, a természeti, az épített és a kulturális környezet, vagy a térségi és külkapcsolatok teszik sikeressé.^[8] Ugyan a városmarketing koncepció kialakítása nem feltétlenül eleme az integrált településfejlesztési stratégiának (ITS), véleményünk szerint Enyedi megállapításával mégis összecseng, hogy mind a városmarketing stratégia kidolgozásakor, mind az ITS kialakításakor ezen elemek jellemzőit, pozícióját vesszük figyelembe.

Európai szinten az integrált városfejlesztési politika már a Lipcsei Charta által kijelölt feladatok egyike volt, valamint a 2014-20-as uniós kohéziós politikában is kiemelt szerepet kap a városfejlesztés. Hazánkban az ITS (korábban IVS) kötelező tartalmát a 314/2012. Kormányrendelet, illetve ennek melléklete határozza meg. Meglátásunk szerint az ITS kötelező tartalmi részeinek és célrendszerének tükrében a településmarketing, valamint az ITS összhangja ismét megmutatkozik, hiszen a településmarketing koncepciója Piskóti István megfogalmazásában az alábbi elvekre, szemléleti megközelítésre épül:

2. táblázat: A településmarketing és az ITS kapcsolódási pontjai Piskóti elvrendszere mentén

Településmarketing	ITS elemei
szükségletorientáltság	az érdekcsoportok igényeinek ismerete
gazdaságpolitikai célok befolyása	politikai, intézményi környezet

[8] Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

társadalompolitikai szempontok	társadalmi, szocioökonómiai hatások
környezetvédelmi szempontok	környezeti adottságok, illetve hatások
hosszú távú felelősség	fejlesztések hatásainak időtávlat
jövőkép funkció	integráltság, illetve hosszú távú fejlesztési törekvések
információs tartalom	információ szerepe a tervezéstől a megvalósításig
felhasználóbarát jelleg	partnerség, lakossági igényelemzés, társadalmasítás
innovációs törekvés	új célok, programok dinamikus hatása

Forrás: Piskóti I. (1997): *Településfejlesztés és városmarketing-cél, stratégia, eszközök*. MMM 3. Kerekasztal Konferencia Kiadványa, Keszthely. és a 314/2012. Korm. rendelet alapján saját szerkesztés.

A FELŐOKTATÁS SZEREPE A VÁROSMARKETINGBEN

A felsőoktatási intézmények versenyképessége a helyi kapcsolatok (önkormányzattal, gazdasági szereplőkkel, lakossággal, szervezetekkel) összetettségétől, hatékonyságától is függ. Így a felsőoktatási infrastruktúra minősége, belső és nemzetközi kapcsolatrendszerének alakulása szintén befolyásolni tudja a városok, régiók fejlődési útját.

Enyedi György^[9] a sikeres városok sajátosságait vizsgálva határozta meg a versenyképesség tényezőit. Ezen elemek egyben fontos szerepet játszanak a városmarketing tekintetében is, a felsőoktatást, akár mint terméket, akár mint érdekcsoportot, vagy mint kapcsolati közvetítőt kezeljük. A felsőoktatás ebből kiindulva tehát e versenyképességi tényezők nagy részére befolyással van, melynek elemeit a következő táblázatban foglaltuk össze:

3. táblázat: Versenyképességi tényezők a felsőoktatás szerepének tükrében

Faktorok	Csoportosításuk
értéknövelő és multiplikátor hatású szektorok vonzása	Szektorális elemek
magas színvonalú terciér és kvaterner szektor kialakulása	

[9] Enyedi Gy. (1997): *A sikeres város*. Tér és társadalom, 4. 1-7.

tudás-alapú termelés	Posztfordista rendszerelemek
innovációk és innovációs potenciál	
jelentős kulturális környezet	
felsőfokú végzettséggel rendelkezők magas aránya	Társadalmi jólét elemei
középosztály szélesedése	
magas foglalkoztatottság	
magasabb jövedelmek	
hatékony helyi és regionális együttműködés	Kapcsolatrendszer elemei
dinamikus kommunikáció	
sikeres külkapcsolatok	

Forrás: Enyedi Gy. (1997): *A sikeres város*. Tér és társadalom, 4. 1-7. alapján saját szerkesztés.

A Smart City koncepció megvalósításának sikere, – ahogy Piskóti Miskolcon a Smart City Marketing konferencia keretében Digitális városok: városmarketing feladatok és megoldások c. előadásában (2015. december 3.) is hangsúlyozta – már a tervezési folyamat során is igényli a tudatos városmarketinget, hiszen alapjaiban változtatja meg a város mindennapi működését, az életteret. A digitális megoldások elterjedése átalakítja a versenyképességi tényező szerepét is. A városok lehetőségeit, vonzerejét, pozícióját, valamint a kialakult imázs alakulását más erőviszonyok befolyásolják. Mindebben a fent tárgyaltak értelmében nagy szerepe van az egyetemek K+F munkájának és az elitképzésnek, egyben a minőségi fogyasztói térnek, ami az élhető város minőségi alapját jelenti. A felsőoktatás és a helyi fejlődés összefüggéseivel kapcsolatosan a multiplikátor hatásokat input és output oldali megközelítésben is vizsgálhatjuk.^[10]

Az input oldali, azaz a rövid távú és gyakorlatilag képzési ágtól független hatások a helyi szolgáltatások bővüléséhez járulnak hozzá, illetve az önkormányzati kiadások és a gazdasági szereplők bevételeinek alakulását befolyásolják. A képzési célú bevándorlás, vagy az intézmény mint termék miatt idelátogatók itt tartózkodása, azaz a lakosság szám ilyenfajta növekedése így már a tanulmányok időtartama alatt, illetve a látogatás idején is dinamizálja a helyi gazdaságot.

[10] Lengyel B. (2012): *Tudásalapú regionális fejlődés*. L'Harmattan, Budapest.

Az output oldali hatások hosszú távon jelentkeznek, és mind a gazdaság, mind a közösség fejlődését befolyásolják. Ezek a hatások már nem függetlenek az iparágtól vagy a specializálódástól. A helyi fejlesztések tekintetében a térbeli közelség itt már csak a kezdeti szakaszban meghatározó, a tudás-átzivárgás iránya és hatékonysága hosszú távon az iparágtól és nem pusztán a térbeli helyzettől függ.

Véleményünk szerint ezért egy város integráltsága (úgy a felsőoktatási versenyhelyzetbe mint az iparági kapcsolatrendszerbe), illetve ennek folyamatos fenntartása nagy jelentőséggel bír. Másrészt viszont, ahogy Bajmóczy is kiemeli,^[11] a belső potenciálok kihasználatlansága, az endogén tényezők hiányossága függőségi helyzethez fog vezetni, ahol a külső környezet hatása erősebb, és a felsőoktatás multiplikátor hatása nehezen lesz érvényesíthető. Rá szeretnék még világítani annak jelentőségére, hogy a fejlődő, jó kapcsolatokkal (jó marketinggel) rendelkező felsőoktatás révén a lokális akadémiai elit köre is bővül. A lokális elit köréhez ugyanis a helyi politikai és közigazgatási döntéshozók, meghatározó vállalkozók, a közélet szereplői mellett a szellemi élet meghatározó szereplői is tartoznak.^[12] Döntési szerepkörükön felül fogyasztásuk, kapcsolati hálójuk, magatartásuk révén különösen fontos dinamizáló, összetartó erőt jelent a város számára.

A VÁROSMARKETING KIALAKÍTÁSÁNAK LÉPÉSEI A FELŐOKTATÁS ASPEKTUSÁBÓL

A sikeres marketingstratégia kialakításában a településmarketing tevékenység tekintetében is nagy szerepe van a tudatos, strukturált tervezésnek, ám ezen belül különösen (ismételten az ITS-hez hasonlatosan) a település környezetének és belső tényezőinek, adottságainak felmérése és rendszerezése elengedhetetlen. Ide tartoznak az auditok, a SWOT-analízis, illetve a portfólió-elemzés is. Piskóti – Dankó – Schupler – Büdy munkája alapján a meglévő termék- és kommunikációs mix kiértékelése, illetve az új stratégia kidolgozása a külső környezet elemzése mellett a belső érték-, tevékenység-, imázs-, célcsoport- és konkurencia-audit elvégzésén nyugszik, amelynek városmarketing auditrendszerét és annak felsőoktatással kapcsolatos eseteit a 4. táblázat mutatja be:

[11] Bajmóczy Z. (2007): Technológiai parkok, technopoliszok, inkubációs intézmények és folyamatok. In: Buzás N. (szerk.): *Innovációmenedzsment a gyakorlatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 68–89.

[12] Rechnitzer J. (2010): *Elit a területi folyamatokban: Előszó egy kutatási programhoz*. Tér és Társadalom, 2. 1–3.

4. táblázat: A városmarketing auditrendszere és ennek felsőoktatási esetei

Audit jellege	Alcsoportok		Példák a két intézmény vizsgálatából
Értékaudit	külső környezet	jogi háttér	kormányrendelet a felnőttképzésről
		makrogazdasági háttér	decentralizációs folyamatok
		általános tendenciák	demográfiai alakulások
	belső adottságok	földrajzi	elhelyezkedés
		gazdaságban elfoglalt hely	K+F igény
		tőkeáramlás	befektetők, szponzorok
		infrastruktúra	megközelíthetőség
		környezet	zöld mikrokörnyezet
		életminőség	lakhatási viszonyok
		társadalmi szerveződés	érdekképviselő
		demográfia	életkor szerinti megoszlás
humán erőforrás	iskolázottság		
Tevékenységaudit	gazdaságfejlesztés		felsőoktatás helye az ITS-ben
	kommunikációs-mix		az intézmény célcsoportjainak érintettsége
Imázsaudit	lakossági		hallgatók véleménye
	gazdasági		betelepülő innovációs vállalkozások
Versenyháttér-audit	földrajzi elhelyezkedés okán		közeli, de más profilú felsőoktatási intézmény
	azonos időben megjelenő, más termék		azonos profilú intézmény, máshol más rendezvény megjelenése a tervezett konferenciák ideje alatt

Forrás: Piskóti L. – Dankó L. – Schupler H. – Büdy L. (1997): *Régió és településmarketing*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc alapján saját szerkesztés.

A fentiekkel párhuzamosan a városmarketing gyakorlatának összetevői közül dolgozatunk szempontjából külön ki szeretnénk emelni a helyzetelemzés területéről a célcsoport-audit jelentőségét, párhuzamot vonva az önkormányzatok által alkalmazható termékfejlesztési stratégiákkal. A városmarketing első fázisának fontos eleme a piac vizsgálata és a célcsoportok meghatározása. Ennek alapján a szakirodalmak szerint (Kotler et al.,^[13] vö. Ashworth, Voogd^[14]) három piacszegmentációs stratégiát alkalmazhatunk:

- differenciálatlan stratégia esetén nem különböztetjük meg a célcsoportokat;
- differenciált stratégia alkalmazásakor célcsoportokat határolunk le;
- koncentrált differenciált stratégia esetén két-három kiválasztott célcsoportra fókuszál az önkormányzat (ez szűkebb körű termék-mix esetén ajánlatos).

A célcsoportok meghatározása, jellemzőik, igényeik felmérése folyamán – az általános Public Relations tevékenységhez hasonlóan – érdemes minél szélesebb körű rendszert felállítani. A marketing kezdeti termékfókuszát helyett ma már a fogyasztókra, illetve a piaci szereplőkre fókuszál.^[15] Rechner^[16] a marketing koncepció által megcélzott csoportok körébe szintén többféle kapcsolatot sorol, azok érdekazonosságára alapítva, így egyebek közt figyelembe veszi a gazdasági szervezetek csoportjait, egyéb foglalkozási csoportokat, egyházakat, pénzügyi intézeteket vagy a politikai pártokat is. A célcsoportok azonban nem egyrangúak, léteznek domináns, meghatározó célcsoportok és követő vagy potenciális csoportok is. Ezek tükrében meg kell határozni az egyes célcsoportoknak a termékhez való viszonyát, így részletesebb szegmentációt alkalmazhatunk. Az alcsoportokat használók (users), potenciális használók (non-users), gyakori használók (heavy-users) és alkalmi használók (light-users) köre alkotja. A piac ilyen módú szegmentálása és meglévő, illetve potenciális termékek összevetése alapján az önkormányzatok, de az önálló, tudatos marketing tevékenységet folytató intézmények is négy lehetséges termékfejlesztési politikát, illetve marketingstratégiát alkalmaznak:^[17]

- konszolidációs stratégia (meglévő termékek és használók megtartása);
- expanziós stratégia (meglévő termékekhez újabb fogyasztókat megnyerni);
- minőségfejlesztő stratégia (innováció, a meglévő termékek és környezetük fejlesztése);
- diverzifikációs stratégia (új termékek kialakítása, ezáltal új használók megnyerése).

[13] Kotler, P. – Haider, D. H. – Rein, I. (1993): *Marketing places: attracting investment, industry and tourism to cities, states and nations*. Macmillan, New York.

[14] Ashworth, G. J. – Voogd, H. (1994): Marketing and place promotion. In: Gold, R. – Ward, S. V. (eds.): *Placepromotion: the use of publicity and marketing to sell towns and regions*. John Wiley and Sons Ltd., Chichester. 39–52.

[15] Kotler, P. (2000): *Kotler a marketingről*. Park Könyvkiadó, Budapest.

[16] Rechner J. (1995): *Vázlatpontok a településmarketing értelmezéséhez és kidolgozásához*. Tér és társadalom, 1-2. 5–14.

[17] Ashworth, G. J. – Voogd, H. (1997): i. m.

Marketing eszközként, ezzel párhuzamosan azonban a célcsoport-differenciálás szempontjából is érdemes megfontolni az „Ambassador Network”, azaz a hely nagykövet-hálózatának kialakítását. A hálózat célja elsősorban a helyhez való kötődés kialakítása, megerősítése, a hálózat tagjai ugyanakkor a más eszközökkel nehezen elérhető (potenciális) fogyasztókkal való kommunikációt is lehetővé teszik, különösen többdimenziós hálózat megléte esetén.^[18] A célcsoportok meghatározását, illetve a termék-mixhez kapcsolódó megfelelő stratégia kialakítását azért tartjuk fontosnak, mert az egyes csoportok elérése, azok elégedettsége, együttműködése szinergikus eredményeket hozhat városunk számára. Így példaként a felsőoktatást említve mint kapcsolati csatorna segítségével más csoportokhoz is eljuthatunk, de termékként figyelembe véve a városba vonzhatjuk a potenciális használók és az alkalmi használók rétegeit is, de akár humán erőforrást (mint terméket) termelő egységként tekintve a gazdasági szereplők elismerését vívjuk ki. Nem szabad elfelejteni azonban véleményünk szerint egyrészt, hogy a felsőoktatási intézmények egyben célcsoportok is. Másrészt a felsőoktatás helyi életgörbéje is több szakaszra bontható (megtelepedés, fejlődés stb.), így a városmarketing és a felsőoktatás kapcsolata ennek függvényében is fejlődik, változik.

Az auditok elvégzése, valamint az alkalmazott stratégia meghatározása után, de még a termék-mix és a kommunikációs-mix kidolgozása előtt történik a marketing-alrendszerek felvázolása.^[19] A felsőoktatás mint városmarketing-tényező szempontjából e rendszerek (input-, belső-, output-, verseny-, public marketing-alrendszerek) olvasatunkban a célcsoportok, valamint a felsőoktatási célok dimenzióiból vizsgálándóak. Ez alapján a két esettanulmány (Kaposvár és Miskolc) felvázolásakor figyelmet szenteltünk a sajátos, felsőoktatási célokhoz (források elnyerése, helyi kommunikáció fejlesztése, termék-mix értékesítése, területi/szakmai kiemelkedés, pozitív közvélemény stb.) kapcsolható célcsoportok és marketing eszközök megjelenésére is.

A stratégiai célrendszer kialakításakor azok a célok és elérési módok kerülnek meghatározásra, melyek hozzásegítik a települést a jövőkép építésében, a versenyben való helytállásban, az életszínvonal növelésében. Ennek egyik sikertényezője a kommunikációs-mix. A kommunikációs megoldások optimális esetben az objektív valóságot és a szubjektív imázst hangolják össze. Ami nem csupán támogathatja a fejlesztési feladatokat, de fel is gyorsítja azokat, erősítve az eredmények közötti szinergiát. Kiemelt figyelmet érdemel a város identitása, hiszen a város ennek szellemében kommunikálja a célok létjogosultságát, a döntések következetességét, valamint a termék-mix egyediségét. A felsőoktatási intézmények ebben, ahogy a fentiekben láttuk, szereplőként, érdekeltként, termékként, de célcsoportként is szerepet vállalnak. Azonban meglátásunk

[18] Andersson, M. - Ekman, P. (2009): *Ambassador networks and place branding*. Journal of Place Management and Development 2009, Emerald Group. 41-51.

[19] Piskóti I.- Dankó L. - Schupler H. (2002): *Régió- és településmarketing*. KJK-Kerszöv, Budapest.

szerint a várossal, önkormányzattal közös érdekek és célok meghatározása, ezek folyamatos egyeztetése, kommunikálása minden fél fejlődésének alapja. Az önkormányzat szerepvállalásának ezen túl alapvető célja, hogy a gazdasági-társadalmi élet szereplőivel összefogva, a versenytársakkal kooperálva a település válaszolni tudjon a kihívásokra, azaz növelje versenyképességét.

KAPOSVÁR ÉS MISKOLC FELŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEINEK HELYZETE A VÁROSMARKETING TÜKRÉBEN

Az általunk kiválasztott két város, Kaposvár és Miskolc vizsgálatát a fentiek értelmében végeztük. Ehhez városfejlesztési dokumentumokat, projektek anyagait vettük alapul, de azt is kielemeztük, hogy mi található a települések és az intézmények honlapjain, valamint a marketing célú dokumentumokban, kiadványokban. Vizsgálatunk során Kaposvár és Miskolc helyzetelemzését általános nézőpontból, majd a felsőoktatás fókuszba állításával is elvégeztük. Az auditok összevetése után kapott eredményeket a következőkben mutatjuk be.

A VÁROSOK ÜZENETEI

A városok által fókuszba állított termékszerkezetek, azok infrastrukturális hátterének fejlesztési célkitűzései, valamint a kapcsolódó marketing tevékenység elemei jól tükrözik a városok által megfogalmazott új jövőképet. Ennek jellemzői a javuló foglalkoztatottság és életminőség, a népesség megtartása, továbbá fenntarthatóság, diverzifikáció, magas szellemi potenciál, illetve a kapcsolati hálózatok minőségével kapcsolatos víziók is (akárcsak Győr jelenlegi helyzete).

Mindkét város pozitív imázsát a város népességmegtartó képességének javulása, valamint a munkaerő ingázási hajlandósága erősen meghatározza. Ez a lakóhelyhez (térshöz) való ragaszkodást is jelenti, de munkaerő-piaci képességeik eladhatóságát is. Ugyan mindkét város agglomerációjára (Miskolc és agglomerációja, ill. kaposvári településeggyüttes a KSH 2011-es besorolása szerint) még mindig a népességfogyás és az elvándorlás a jellemző, azonban átlagosan egyre csökkenő mértékben, egyes településeken, illetve a városokban pozitív vándorlási egyenleggel. Az agglomeráción belüli, illetve a két város felé irányuló ingázás szerepe is nőtt.

A városok társadalmának, képzettségének és képességeinek összképén a felsőoktatási intézmények jelenléte nagyot lendített. A városokban (és agglomerációikban is) a népesség végzettség szerinti összetétele kedvezően változott, bár a kaposvári településeggyüttes lakosságának iskolázottsági szintje eddig is jóval meghaladta a megyei átlagot. Az internet mindkét településen a városmarketing legfontosabb csatornája. Kaposvár város honlapja olyan kommunikációs felület, amely több célcsoporthoz szól, így a helyi lakossághoz és az adott település iránt érdeklődő gazdasági vagy magánszemélyekhez, legyenek a város termék-mixének potenciális vagy tényleges (heavy vagy light users) használói.

Miskolc honlapján az üzenet mögött a város újrapozícionálása rejlik, melynek során Miskolc az egykori iparvárosból élhető turistaközponttá és specializált ipari megoldásokat nyújtó várossá alakul, Kaposvár pedig elsősorban hagyományos értékeit állítja fókuszba. A dokumentumok és a kommunikáció elemzésének alapján megállapítottuk, hogy mindkét város fejlesztési törekvéseinek egyik fontos pillére a felsőoktatás és annak intézményrendszere. Ezen belül azonban a felsőoktatás, mint termék, szolgáltató, közvetítő és fogyasztó is szerepet játszik.

KAPOSVÁR HELYZETE

Kaposvár, Somogy megye központja közel 64 ezer fős lakosságával a Dél-Dunántúl második legnagyobb városa Pécs után. A Dél-Dunántúl régió és ezen belül a megye az ország legkevésbé fejlett területei közé tartoznak, a bruttó hazai össztermék tekintetében ez a régió termeli a legkisebb részt, bár az egy főre jutó összeg alapján már megelőz más régiókat. A régióban jellemzően kevés a város, apró- és kistelepüléssel településszerkezet túlsúlya a mérvadó. Míg ipara visszatorzulóban van, a mezőgazdaság korábbi térvesztése ellenére is húzóágazatnak tekinthető, sok kiemelkedő agrár- és élelmiszeripari vállalkozás található itt, de ipari tevékenység jószerével csak Kaposváron folyik. A 2008-as Kaposvári Integrált Városfejlesztési Stratégia egy olyan város megteremtését és városkép kialakítását célozta, amely képes megtartani a helyi lakosságot és vonzóvá válni a befektetők és a turisták számára. A stratégiában Kaposvár a Balaton-Horvátország között húzódó tengely fejlesztési pólusaként jelenik meg, amelynek vonzáskörzete a határon is átnyúlik. Ugyanakkor a stratégia reálisan számol a környezettel és azokkal a tényezőkkel, amelyek versenyelőnyt jelenthetnek a megyeközpont számára.

Ezek alapján olvasatunkban a Kaposvár által kínált termék-mix:

- az egyetem,
- turizmus (Zselicben öko-, lovas-, vadász- és egyéb turizmus),
- gyógy- és termálfürdőkhöz kapcsolódó turizmus,
- a Balaton közelségéből fakadó tranzitturizmus,
- kulturális kínálat, fesztiválok, színház.

A termék-mix elemei közül a továbbiakban a felsőoktatási intézményrendszer elemzését vázoljuk:

A város kiemelkedő felsőoktatási intézménye, a Kaposvári Egyetem, amely 2000. január 1-én jött létre két kar (Pannon Agrártudományi Egyetem Állattenyésztési Kara, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola) és két kutatóintézet (Takarmánytermesztési Kutató Intézet, Műszaki Kémiai Kutató Intézet) integrációjával. (A Műszaki Kémiai Kutató Intézet 2004-ben kivált.) Az intézmény megszületésében nagy szerepet játszott a megyei és a városi önkormányzat, és az intézmény ennek is köszönhetően tölt be elsősorban regionális szolgáltató szerepet. Jelentkezőinek nagy része – különösen a pedagógiai és gazdaságtudományi képzések esetében – a Dél-Dunántúl régióból érkezik, kivéve a művé-

szeti képzéseket, amelyek esetében jóval kiegyenlítettebb az országos eloszlás a jelentkezők tekintetében. Jelentős képviselője a regionális mezőgazdasági fejlődésnek, a régió K+F tevékenységének egyik megalapozója. Az egyesülés után az Állattenyésztési Kar neve Állattudományi Karra, majd Agrár- és Környezettudományi Karra (továbbiakban: AKK), a Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola neve Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Karra (továbbiakban: PK) változott. Az egyetem beruházásokba és új karalapításokba kezdett, így jött létre 2004-ben a Gazdaságtudományi Kar (továbbiakban: GTK) és a Művészeti Kar (továbbiakban: MK). A művészeti képzéssel egyedi képzéskínálatot nyújt az intézmény, amellyel egy új vidéki művészeti képzési központ kialakítása vált lehetővé. 2005-től Egészségtudományi Centrum is működik az egyetemen belül, 2006-tól pedig Lovasakadémia Ágazattal, Vadgazdálkodási Tájékoztatóközponttal és a Kiskunfélegyházi Gímszarvas Tenyésztési Telephellyel egészült ki az egyetem portfóliója. Az egyetem az oktatás, szak-, pedagógus- és felnőttképzés, kutatás, szaktanácsadás, közoktatási intézményfenntartás mellett a jelzett lovas akadémiát is működteti, illetve vad-, táj- és agrárgazdálkodást folytat.

Az AKK jelentős képviselője a regionális mezőgazdasági fejlődésnek, a régió K+F tevékenységének egyik megalapozója. A GTK elsősorban a Dél-Dunántúli és Somogy megye (kiemelten Kaposvár) fejlesztési szükségleteinek kiszolgálását látja el elsősorban, de jelentős konkurencia van a területen. A régióban korszerűtlen a gazdasági szerkezet, nincsenek innovatív húzóágazatok, alacsony a versenyképesség és így a tőkevonzó képesség, amit a közlekedés fejletlensége és tudástranszfer kialakulatlansága is állandósít. Jellemző a kicsi és a közepes méretű vállalkozások túlsúlya és a hozzáadott értéket termelő egységek hiánya, ezért a magasan képzett munkaerő elvándorlása is probléma. Ezen a területen foglalmazott meg az egyetem intézményfejlesztési stratégiájában nagyobb szerepvállalást és az aggregátor szerep felvállalását a térség gazdasági fellendítésének érdekében.^[20] A PFK nagyban függ az állami dotációktól, így a jelentős konkurencia fenyegető (PTE elszívó hatása) a kar egyes képzéseire. Az egyetem emellett két gyakorló intézményt is fenntart, egy óvodát és egy többcélú intézményt, és a régióban egyedül látja el gyógypedagógusok képzését. Jelentős az intézmény szerepe a pedagógiai szolgáltatások ellátásában is. Lényeges, hogy a Kaposvári Egyetem tagja Dél-Dunántúli Regionális Élelmiszer Innovációs Klaszternek, és az ehhez kapcsolódó kutatási tevékenységeket az intézmény fogja össze. Az innováció közeljövőben megvalósuló célja a helyi termelés és önellátás ökológiai lehetővé tétele és fenntartása.^[21] A kapcsolódó agrárkutatások mellett jelentősek az intézmény élelmiszerbiztonsági kutatásai is, amelyek szintén a környezeti fenntarthatósághoz köthetők. Mivel az egyetem vadgazdálkodással is foglalkozik a már

[20] *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve* (2009). Kaposvár.

[21] *Háttérdokumentum Somogy megye intelligens szakosodási stratégiájának kidolgozásához* (2014). (Elérhető: <http://www.s3magyarorszag.hu/documents/224092/237867/Somogy.pdf>. Letöltés ideje: 2015.12.20.)

említett telephelyeken, az ökológiai kutatásai igen jelentősek. Ide sorolhatóak az ökoturizmussal foglalkozó pályázatok és a Dél-Dunántúli Ökoturisztikai Klaszterben való szerepvállalás. Ezenkívül a Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Karának képzési központjai is megtalálhatók a városban.

Az egyetem és kapcsolatainak intenzitása, szinergiája a fent bemutatott elméleti háttér alapján különösen fontos a városmarketing, de az intézményi marketing szempontjából is.

A 2014–2020-as kaposvári ITS^[22] az alábbi területeken jelzi a felsőoktatás és a város együttműködésének szorosabbra fűzését:

- a stratégia kulcsszerepet szán a civil és nonprofit partnerségeknek, kiemelten a Kaposvári Egyetemnek, többek között az oktatás és az egészségügy területén;
- három kiemelt húzóágazatban való szerepvállalás: agrár-élelmiszeripar, turizmus, gépipar;
- K+F tevékenységek erősítése, különösen agrár-élelmiszeripari klaszter megerősödése (cél: egy tudásközpont, kompetencia-központ létrehozása Kaposvár központtal);
- K+F+I tevékenységek kiszélesítése (vízgazdálkodás, bioenergetika, prémium élelmiszerek, élelmiszerbiztonság);
- a felsőoktatásban végzettek bevonása üzleti szolgáltató központok alapításába;
- oktatókórház fejlesztése;
- oktatási infrastruktúra fejlesztése.

Az ITS kitér a korábbi városi stratégiai tervezés részleteire, amelyben az egyetemi város funkció hangsúlyozása szintén erőteljes képet kapott a város képében. Az egyetemi város képének marketing szerepe elsődlegesen fejlesztési pólusfejlesztésben való szerepének alátámasztásául szolgált (amely végül nem valósult meg), és így nemcsak a város önmagáról adott képét jelentette, de az egyetemtől elvárt stratégiai fejlesztési tevékenységeket is magában foglalta. Ez a kép részben változatlan maradt az 2014-2020-as ITS-ben is, de a célok konkrétabbakká váltak, és az egyetem szerepei már adott célokhoz is jobban illeszkednek (pl. vonzó üzleti környezet kialakítása, élelmiszeripari klaszter fejlesztése). Ebben a szövegkörnyezetben az egyetemi város egyértelműen gazdasági és üzleti szereplők részére szóló marketing funkcióját látja el, de konkrét feladatokat is kijelöl az egyetem részére. A korábbi és jelenlegi fejlesztési koncepciók közötti különbség elsősorban érettségi különbséget mutat a jelenlegi javára, amiben nyilván jelentős szerepet játszanak az eddigi fejlesztési időszakok fejlesztési tapasztalatai, a sikertelen póluskoncepció, az intelligens szakosodás elve (ez látszik az egyetemi szerepek konkretizálásán is).

[22] *Kaposvár Megyei Jogú Város Területfejlesztési Koncepciója és Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014–2020* (2014). (Elérhető: <http://www.kvf.hu/userfiles/fajlok/ITS/Integr%C3%A1lt%20Telep%C3%BCI%C3%A9sfejleszt%C3%A9si%20Strat%C3%A9gia.pdf>. Letöltés ideje: 2015.12.23.)

Az új ITS keretében az egyetem és feladatai jobban körülhatároltak, így jobban látható az az egyetemi városkép is, amit a város sugall. A város egyetemi szerepekhez fűződő elvárásai az elsősorban mezőgazdasági és élelmiszeripari innovációs pólusban való szereppel, illetve az üzleti környezet vonzóvá tételében való részvétellel csúcsoadnak ki. Ez a kép tisztább és érthetőbb üzeneteket hordoz, és egyértelműbb a célcsoportja is. Ez a koncepció az egyetemmel kapcsolatos kép konkretizálásának tekinthető, amely lehetőséget jelent arra nézve, hogy az egyetem városi funkcióit jobban körülhatárolja és kijelölje azokat a területeket, ahol az egyetemi város marketingje szerepet kap. Az egyetemi város képe egy általános, kevésbé körülhatárolt vonzerőt jelentő elemről célzottabb marketingeszközzé vált ilyen formában, de ennek további részleteit az egyes projektek, vállalkozások, innovációk szintjén szükséges vizsgálni. Erre azért is szükség van, mert a stratégiai anyagokban szereplő egyetemi kép valamelyest sterilebb és ugyanakkor mesterkéltbb formában jelentkezik. Ezek az anyagok céljaikból eredően szűkebb célközönségnek szólnak, gyakran elsődlegesen a kompetencia politikai üzenetét hordozzák egy magasabb társadalmi szinten, de a helyi sajátosságokat nem mutatják meg teljes mélységében. Kaposvár esetében is annak lehetünk szemtanúi, hogy a stratégiai anyagokban az egyetem a város fejlődésének egyik motorjaként jelenik meg, amelynek szerepe meghatározó a város életében. Ha egyéb forrásokat is nézünk, a kép ennél árnyaltabb, és annak megállapítására, hogy az egyetem milyen átfogó szerepet játszik a város önképében és ezt a város hogyan jeleníti meg, további vizsgálatok szükségesek.

A Kaposvári Egyetem létrehozásában nagy szerepet játszott a városi önkormányzat, és az intézmény működésében továbbra is nagy szerepet játszik. A város lobbijét, jelentőségét is nagyban erősítheti egy sikeres egyetem, amelyben fontos kiemelni, hogyan is látja a város az egyetemet, milyen tevékenységeire és hogyan büszke. Az egyetem mint a város helyi érték vizsgálatához fontos mutató lehet az egyes közös projektek ismerete, annak elemzése, hogy milyen fogalmakat, jelzőket, sikerkritériumokat használ a város az egyetem kapcsán, pl. a projektszintű dokumentációkban, tájékoztató anyagokban. Ennek vizsgálata átfogóbb és pontosabb képet adna a város egyetemképéről és jobban segítené a városi marketing fejlődését is. A Kaposvári Egyetem esetében külön kiindulást jelenthet például az egyes egyetemi képzések kapcsán kialakított kép vizsgálata (pl. színházművészeti képzés szerepe a városképben).

MISKOLC HELYZETE

Miskolc megrögzült iparváros jellegét szeretné a turizmus által kínált lehetőségek felé elmozdítani. Azok az iparvárosok, melyeknek régebben más termékek nem volt, intenzíven igyekeznek új termékeket kialakítani és a marketing tevékenységüket átstrukturálni, fejleszteni. Miskolc ugyanakkor továbbra is kiaknázza ipari tapasztalatait és iparvárosi imázsát is, azaz az ágazatok képviselői számára kíván megfelelő gazdasági és társadalmi környezetet biztosítani,

kiemelt szerepet szánva az oktatásnak, a felsőoktatásnak – és ezt célzottan kommunikálja is.

Miskolc a Központi Statisztikai Hivatal 2014-es adatai szerint az ország negyedik legnépesebb városa (Budapest, Debrecen és Szeged után), minimálisan lemaradva a harmadik helytől mintegy 161 ezer főnyi népességével. Emellett egyben Borsod-Abaúj-Zemplén megye székhelye és az Észak-Magyarország régió központja is, bár utóbbi funkciója jelentős részben csak névleges feladatkört jelent. Miskolc és az azt körülvevő települések által alkotott térség egyike azon három magyarországi nagyvárosi térségnek (Budapest mellett), amelyek agglomerációt képeznek a szó tudományos értelmében, valamint a KSH statisztikai adatait is figyelembe véve. Miskolc a szocialista időszak alatt egyike volt az ipari fellegváraknak, amely elsősorban bányászatának, nehézgépiparának és kohászatának volt köszönhető.

A rendszerváltással elindult a magyar gazdaság szerkezetváltása is, a hajdani erős ipari körzetek jó része mély depresszióba zuhant. A szocialista ipar zászlóshajónak tekintett szervezetek nem tudtak megküzdeni a tőkés átalakulás nehézségeivel, és megszűnésük után a nehezen kibontakozó új típusú termelés és a szolgáltatói szektor nem tudta felszívni az elbocsátott tömegeket. Az így keletkező gazdasági és foglalkoztatási válság jelenleg is tartó, elhúzódó szociális válságot is eredményezett. A szociális válság egyik oka, hogy kialakult egy olyan halmozottan hátrányos társadalmi csoport (alacsony képzettségűek, romák, kis településeken élők), akiknek a foglalkoztatását nem sikerült megoldani, miközben a magasabb kvalifikált munkaerő egy része is elvándorolt. A tartós munkanélküliség, a szolgáltatások és a befektetések hiánya, illetve egyenlőtlensége, a közszolgáltatások és azon belül a közoktatás fragmentált minősége stabilizálják és újra is termelik a társadalmi egyenlőtlenségeket. A munkanélküliséget és az állandó megélhetési problémákat tetézi a területen élő társadalmi csoportok közötti feszültség, amelynek egyik jele a roma és nem roma lakosság közötti egyre súlyosbodó társadalmi békétlenség. A megoldatlan stabilizáció és a társadalmi feszültségek a befektetések bizalmi légkörére is kedvezőtlenül hatnak, tovább nehezítve a térség kilábalását a gazdasági és társadalmi depresszióból.

A régióban és megyében a legjelentősebb súlyt az ipar, a közigazgatás és a kereskedelmi-szolgáltatói szektor képviseli, amely szektorok részére a Miskolci Egyetem biztosítja a szükséges szakemberképzést. Mivel a vállalkozások száma a régióban alacsonyabb, mint az országos átlag az egyetem szakember-kibocsátása meghatározó munkahelyteremtés szempontjából is. Országos mértéket a régióban a legalacsonyabb a foglalkoztatási arány és a legmagasabb a munkanélküliségi ráta, ugyanakkor a főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők körében már jóval kedvezőbbek az adatok, ami jelzi, hogy a térség társadalmi mobilitásában is fontos szerepet játszik az intézmény. Az intézmény vonzáskörzete a hallgatók szempontjából itt is karonként és képzésenként eltérő, de lényegében a regionális és a lokális szint meghatározó, egyedül a zeneművészeti, az egészségtudományi, az anyagtudományi területek egyes szakjai, valamint a kulturális antropológia

íránt mutatkozik országos kereslet. A régió gazdasági elmaradottsága azonban gyorsítja az elvándorlást, ami veszélyezteti a régió fiataljainak helyben tartását is.

A város továbbra is fejlesztendő termék-mix elemei összefoglalva a következők:

- Miskolci Egyetem,
- high-tech ipari fejlesztések,
- mechatronika,
- vegyipar,
- környezeti és rekreációs turizmus.

A Miskolci Egyetem kezdetben műszaki felsőoktatási intézmény, amely azonban a 2000-es évek elején befejeződő integrációs folyamatok eredménye egy sokszínű képzés kínálattal rendelkező intézmény lett. Az integráció eredményeként 2000-re létrejött egyetem hat egyetemi, két főiskolai karral, egy zeneművészeti intézettel és egy kutató intézettel rendelkezik. Az intézménynek történelmi előképe is, ami a 18. századra vezethető vissza. Az egyetem tekintélyesebb múltja egy mélyebben a társadalmi közegben gyökerező intézményt tett lehetővé, amelyek hangsúlyosan megjelennek az intézményi dokumentumokban. A város és így a lokális szinttel való fontos és átfogó együttműködés az egyetem 1949-es alapítása óta meghatározó az egyetem életében. Az egyetem stratégiai dokumentumaiban azóta is meghatározó elem a várossal való együttműködés.

A Miskolci Egyetem már Pólus Program kapcsán kiemelkedő szerepet töltött volna be a városi és térségi innovációban. A miskolci Fejlesztési Pólus a Technopolisz fantáziánévet kapta és elsődleges területei a műszaki és gazdaságtudományi tudásbázisokra épülő, high-tech ipari megoldások, mechatronika, vegyipar, anyagtudományok és nanotechnológia voltak. A pólus stratégiáját is négy egyetemi munkacsoport készítette elő. A stratégia a Miskolc Fejlesztési Pólus -TECHNOPOLISZ - alkalmazott high-tech ipari megoldások címet viselte, és elkészítése a Miskolci Egyetem két oktatójának, Lukács Jánosnak és Piskóti Istvánnak a nevéhez fűződik.^[23]

A pólusstratégia alapelvei a következők lettek:

- tudásalapú, innováció-orientált gazdaságfejlesztés;
- versenyképes struktúra, hatékonyság és foglalkoztatás a célrendszerben;
- a régióközpont városra koncentráló, de regionális hatású program;
- a vállalkozásokat, a gazdaság közvetlen szereplőit hozza helyzetbe a versenyben, a piacokon való fellépésükben;
- egyetem, kutatóintézeti és vállalkozói K+F bázisok, fejlesztésük, keresletorientált együttműködésük kiemelt jelentősége;
- kereslet- és kínálatorientált területfejlesztési megoldások szükségszerű kombinálása az országos, regionális és helyi stratégiákkal, programokkal összhangban;

[23] Lukács J. – Piskóti I. (2006): *Miskolc Fejlesztési Pólus - TECHNOPOLISZ - alkalmazott high-tech ipari megoldások. Fejlesztési Pólus Stratégia*. Miskolc. 6.

- ipari és technológiai típusú stratégia célszerű ötvözése;
- K+F és gazdasági területi prioritások megfogalmazása;
- olyan gazdaságfejlesztési mechanizmus és együttműködési rendszer kialakítása, mely keretet képez, s segíti a vállalkozások folyamatos megújulását, versenyképességük megőrzését;
- a Miskolc Fejlesztési Pólus stratégia szakmailag megalapozott pozícionálása, nemzetközileg is határozottan megjelenő, látható karakteres profil, versenyelőny kialakítása.

A stratégia két másik stratégián, a 2007–13 időszakra elkészült Városfejlesztési Stratégián és a regionális operatív programon alapult, és Miskolc Európai Kulturális Főváros pályázati anyagával párhuzamban egy átfogó fejlesztési stratégiát képzett. A stratégia legfőbb célja a lakossági életszínvonal növelése volt, amit a jövedelmek, a foglalkoztatottság és a termelékenység növelésével kívánt elérni a terv. A dokumentum tudásbázisokat jelöl ki, amely területeken kompetencia-központoknak kell ellátnia a fejlesztési feladatok koordinálását:

- a mechatronikára épülő gép- és járműipar,
- a vegyipar és a ráépülő műanyagipar,
- a környezeti ipar, valamint
- szabadidő-ipar.

A 2014–2020-as városi ITS^[24] az alábbi területeken jelzi a felsőoktatás és a város együttműködésének szorosabbra fűzését:

- a magas hozzáadott értékű, innovatív technológiájú új gazdasági ágak területén ipartelepítés, K+F+I, spin-offok létrehozása, technológiai és tudás-transzfer;
- oktatási portfóliójának fejlesztése, a felsőoktatási és az üzleti szféra kapcsolatának intenzifikálása;
- közép- és felsőfokú duális szakmai képzés fejlesztése;
- Egyetemváros fejlesztése (pl. innovációs center, sportpályák, geotermikus energiagazdálkodás, technológia-fejlesztő és kutatóközpont, másnéven Uni-Brain Szolgáltató Centrum, Tudáspark fejlesztése, inkubátorházak létesítése);
- társadalmi felzárkóztatási programok (pl. roma szakkollégium, önkéntes programok);
- várostervezési folyamatok.

Miskolc város stratégiájában az egyetemi szerepek jóval kiterjedtebbek Kaposvárnál, ami elsősorban az egyetemi tevékenységek szélesebb területére és az egyetem régebbre visszanyúló városi beágyazottságára vezethető vissza. Miskolc esetében az iparváros, ipari központi létnek természetesen velejárója volt a bányászati és gépipari felsőoktatási képzés, ráadásul előbbinek történeti

[24] *Miskolc Megyei Jogú Város Integrált Területfejlesztési Stratégiája* (2014). (Elérhető: http://miskolcvaros2020.hu/sites/default/files/dokumentumok/miskolc_its_2014.pdf. Letöltés ideje: 2015.12.21.)

előzményei komoly presztízst is jelentettek. Mindenezek ahhoz is hozzájárultak, hogy az egyetem és a város között jóval mélyebben gyökerező és kidolgozottabb együttműködést is eredményezzen. A város válságával együtt az egyetem is megjárta az útkeresést, és mára határozottan a régiós igények kiszolgálását vállalta fel. A városi egyetemmé kialakításában jelentős szerepet játszik az egyetem is, hiszen a stratégiai anyagok kidolgozásában is rendszeres részt vesz.

A 2014–2020-as ITS a korábbi fejlesztési stratégiák továbblépésének tekinthető az egyetemi szerepek tekintetében, és a stratégia is úgy jelzi, hogy a korábbi célkitűzések jelentős része teljesült. Miskolc a képzési területek egy részénél nemzetközi viszonylatban is meghatározó szerepet szán az egyetemnek, azaz a nemzetközi egyetem, a kutatóegyetemi kép megformálása lebeg célként, míg más területeken az intenzív helyi igényekre reagáló szolgáltatásnyújtás (pl. iparterületek fejlesztése, spin-off cégek) a kiemelkedő, de a társadalmi szerepvállalásban is az egyetem mint szervező erő jelenik meg a városképben. Miskolc esetében egyre inkább szélesedő városi és egyetemi együttműködés rajzolódik elénk, aminek több spektruma van, és szélesebb területen alkalmazható képet sugall, amelyek esetében eltérő marketingeszközök szükségesek. Miskolc esetében eltérően szükséges kezelni a kutatási felleget, az üzleti központ, a társadalmi felzárkóztatás bázisa, a mobilitási cél szerinti marketingeszközöket, és ennek megfelelően mutatni be a város és az egyetem viszonyát. A Kaposvári Egyetem kapcsán leírtak itt is érvényesek az egyetemi kép jellemzőinek vizsgálata és a helyi értéként való meghatározás még várat magára, ugyanakkor ez jelentősen eltérhet attól a képtől, amit a stratégiai anyagok közvetítenek. A napi együttműködések mentén kirajzolódó egyetemmé jobban segítheti elemében a tájékozódást az egyes szereplők további szerepvállalásában és a marketingtevékenység alakításában. Miskolc esetében fontos lehet például az egyetemnek a társadalmi felzárkóztatásban játszott szerepének kiemelése mind az egyetem önképének, mind a város egyetemmé alakításában.

ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatunk a városi marketingtevékenység felsőoktatási szempontú értelmezését vezette le, Kaposvár és Miskolc kapcsolódó fejlesztési céljainak bemutatásával, a vonzást és helyben tartást megcélzó koncepciók összevetésével, valamint a megtett lépések véleményezésével.

Kiemeltük, hogy az ITS kötelezően előírt elemei és a városmarketing gyakorlati tényezői összhangban állnak egymással, így egy megfontoltan, pontosan és széles látókörűen elkészített ITS (mint a két vizsgált település stratégiai is) nagy segítséget nyújthat a települések marketing stratégiájának kidolgozásában és végrehajtásában. Arra is rávilágítottunk mind az elméleti, mind a gyakorlati részben, hogy az ITS és a marketing egyes elemei a felsőoktatás rendszerének és működésének aspektusaiból is értelmezhetőek.

Figyelemre méltónak tartjuk továbbá, hogy a felsőoktatás a település vagy régió fejlődésében mint termék, szolgáltató, infrastruktúra és fogyasztó is egyaránt szerepet játszik. Mint a gyakorlatban is láthattuk tehát, az általános fejlesztési és marketing tevékenység mellett a felsőoktatási infrastruktúra minősége, kapcsolatrendszere, a piacot is figyelembe vevő funkciói szintén hatással vannak a városok, régiók versenyelőnyének alakulására, illetve a helyben tartó helyi (regionális) gazdaság megfelelő működésére. A globalizáció hatására, valamint a regionális szemlélet előtérbe kerülésével a felsőoktatás terei is kitágultak, azaz a társadalmi és gazdasági tér minél szélesebb kontextusában jelennek meg a felsőoktatási intézmények.

IRODALOM

- 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált település-fejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről. Elérhető: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200314.KOR Letöltés ideje: 2015.12.03.
- Andersson, M. – Ekman, P. (2009): *Ambassador networks and place branding*. Journal of Place Management and Development 2009, Emerald Group. 41–51.
- Ashworth, G. J. – Voogd, H. (1994): Marketing and place promotion. In: Gold, R. – Ward, S. V. (eds.): *Placepromotion: the use of publicity and marketing to sell towns and regions*. John Wiley and Sons Ltd., Chichester. 39–52.
- Ashworth, G. J. – Voogd, H. (1997): *A város értékesítése: marketingszemlélet a közösségi célú várostervezésben*. KJK, Budapest.
- Bajmóczy Z. (2007): Technológiai parkok, technopoliszok, inkubációs intézmények és folyamatok. In: Buzás N. (szerk.): *Innovációmenedzsment a gyakorlatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 68–89.
- Barta Gy. (2009): *Integrált Városfejlesztési Stratégia: a városfejlesztés megújítása*. Tér és Társadalom, 3. 1–12. Elérhető: http://epa.oszk.hu/02200/02251/00036/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2502.pdf Letöltés ideje: 2015.12.05.
- Bibó I. (1986): Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. In: Vida I. (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest.
- Enyedi Gy. (1997): *A sikeres város*. Tér és társadalom, 4. 1–7.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- *Háttérdokumentum Somogy megye intelligens szakosodási stratégiájának kidolgozásához* (2014). Elérhető: <http://www.s3magyarorszag.hu/documents/224092/237867/Somogy.pdf> Letöltés ideje: 2015.12.20.
- *Integrált Városfejlesztési Stratégia. Miskolc. I. kötet. Helyzetelemzés* (2008). Elérhető: http://miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/1670783-3508-2008-1ivs_helyzetelemzes_1_kotet.pdf Letöltés ideje: 2015.12.21.
- *Integrált Városfejlesztési Stratégia. Miskolc. II. kötet. Stratégia* (2008). Elérhető: http://miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/1670784-3509-2008-2ivs_strategia_2_kotet.pdf Letöltés ideje: 2015.12.21.
- *Integrált Városfejlesztési Stratégia. Miskolc. III. kötet. Helyzetelemzés* (2008). Elérhető: http://miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/1670785-3510-2008-3ivs_antiszegregacios_terv_3_kotet.pdf Letöltés ideje: 2015.12.21.

- *Intézményfejlesztési Terv* (2012). Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- *Intézményfejlesztési Terv* (2012). Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Kaposvár város hivatalos honlapja. Elérhető: www.kaposvar.hu
- Kaposvári Egyetem hivatalos honlapja. Elérhető: www.ke.hu
- *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve* (2009). Kaposvár.
- *Kaposvár Megyei Jogú Város Területfejlesztési Konceptiója és Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014-2020* (2014). Elérhető: <http://www.kvf.hu/userfiles/fajlok/ITS/Integr%C3%A1lt%20Telep%C3%BCl%C3%A9sfejleszt%C3%A9si%20Strat%C3%A9gia.pdf>
Letöltés ideje: 2015.12.23.
- Kotler, P. – Haider, D. H. – Rein, I. (1993): *Marketing places: attracting investment, industry and tourism to cities, states and nations*. Macmillan, New York.
- Kotler, P. (2000): *Kotler a marketingről*. Park Könyvkiadó, Budapest.
- Kozma G. (2003): *Terület- és településmarketing*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Lengyel B. (2012): *Tudásalapú regionális fejlődés*. L'Harmattan, Budapest.
- Lukács J. – Piskóti I. (2006): *Miskolc Fejlesztési Pólus – TECHNOPOLISZ – alkalmazott high-tech ipari megoldások. Fejlesztési Pólus Stratégia*. Elérhető: <http://www.boon.hu/2006/03/technopolis.pdf> letöltés: 2015.12.21.
- Miskolc város hivatalos honlapja, www.miskolc.hu
- Miskolci Egyetem hivatalos honlapja, www.uni-miskolc.hu
- *Miskolc Megyei Jogú Város Integrált Területfejlesztési Stratégiája* (2014). Elérhető: http://miskolcvaros2020.hu/sites/default/files/dokumentumok/miskolc_its_2014.pdf
Letöltés ideje: 2015.12.21.
- Piskóti I. (1997): *Településfejlesztés és városmarketing – cél, stratégia, eszközök*. MMM 3. Kerekasztal Konferencia Kiadványa, Keszthely.
- Piskóti L. – Dankó L. – Schupler H. – Büdy L. (1997): *Régió és településmarketing*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Piskóti I. – Dankó L. – Schupler H. (2002): *Régió- és településmarketing*. KJK-Kerszöv, Budapest.
- Probáld K. (1994): *Kommunikáció a településfejlesztés szolgálatában – Városmarketing*. BKE KT, Budapest.
- Rechnitzer J. (1995): *Vázlatpontok a településmarketing értelmezéséhez és kidolgozásához*. Tér és társadalom, 1-2. 5-14.
- Rechnitzer J. (2010): *Elit a területi folyamatokban: Előszó egy kutatási programhoz*. Tér és Társadalom, 2. 1-3.

ENGLISH ABSTRACT

Due to the intensive competition among regions, cities or towns, place marketing techniques all over the world, including Hungary, have been progressively applied over the last decades. However, local authorities and institutes are on different stages of adopting a marketing philosophy to meet their operational and strategic goals. As for the role of higher education, the quality education is now without doubt considered as an essence for the quality of life of current and future generations as well as for economic growth and local development. Education institutes thus, migrating to a service provider beyond educational activities, can play an important role in promoting cities and regions. The first

part of this article describes and analyses the relation between local development strategies and place marketing from the aspects of the higher education pointing out its unique characteristics. The second, empirical part of the study offers an insight into two development paths on this issue comparing two case studies from Hungary, namely the case of Kaposvár and the case of Miskolc.

VILÁGGAZDASÁG, VILÁGPOLITIKA

Befagyott konfliktusok: esettanulmány Hegyi-Karabah példáján keresztül

A tanulmány témája a Hegyi-Karabahot övező konfliktus, ezen belül kitérve a konfliktust kiváltó okokra, Hegyi-Karabah állam jelenlegi helyzetére és lehetséges jövőjére is. A tanulmány több, a nemzetközi kapcsolatok szempontjából fontos elemzési szempontot figyelembe vesz, mint például a népek önrendelkezési joga, a nemzetállam fogalma és a konfliktus kezelés.

Azért tartottam fontosnak elkészíteni ezt az elemzést, mivel Magyarországon a Kaukázus vidéke véleményem szerint nem kap kellő figyelmet és a médiában is igen minimális mennyiségű hír jelenik meg róla, annak ellenére, hogy nemzetközi vonatkozásban kiemelten fontos területről beszélünk. A történelmi és az aktuális háttér behatóbb vizsgálata nélkül pedig lehetetlen elemezni és értelmezni az itt zajló politikai, társadalmi változásokat. Pedig ahogy Ramil Safarov ügye^[2] is jól mutatja, Magyarország is súlyos diplomáciai, gazdasági hátrányokat szenvedhet az ebből fakadó tudatlanságnak köszönhetően.

Ezen kívül személyes élményeim és tapasztalataim is ösztönöztek a tanulmány elkészítésére, mivel én is jártam a Kaukázusban, ezért a tanulmányban említett települések egy jó részét lehetőségem volt felkeresni. Valamint örmény és azeri barátaim személyes élményei szintén jelentős inspirációt nyújtottak számomra a tanulmány elkészítéséhez.

A tanulmány első része arról szól, hogyan lehet ezeket a konfliktus szempontjából releváns elemzési szempontokat és elméleteket összehasonlítani, valamint alkalmazni a valódi konfliktusra kiterjesztve. A második részben bemutatom a konfliktus történelmi hátterét, valamint az 1988 és 1995 közötti eseményeket és a béketárgyalásokat. A harmadik részben Hegyi-Karabah lehetséges jövőképét mutatom be, a megvalósítható béketervekre és megoldásokra fókuszálva.

[1] Széchenyi István Egyetem, egyetemi hallgató (sz_mihaly@yahoo.com).

[2] Az Európai Parlament állásfoglalása Azerbajdzsánról: a Ramil Safarov-ügy (2012). (Elérhető: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P7-RC-2012-0428+0+DOC+XML+V0//HU>. Letöltés ideje: 2016.04.16.)

A JOGI HÁTTÉR

Hegyi-Karabah jelenlegi helyzete

Hegyi-Karabah most már több, mint 20 éve a nemzetállam építés útján van, önmagát pedig egy független köztársaságnak tekinti, annak ellenére, hogy a nemzetközi közösség nem ismeri el önálló államként. Hegyi-Karabah területe 11458 km², a lakosság száma pedig megközelítőleg 141 ezer fő.^[3] Az 1. ábra Hegyi-Karabah földrajzi helyzetét mutatja be. Jól láthatók mind az egykori szovjet Hegyi-Karabah Autonóm Körzet („oblaszty” vagyis adminisztratív egység), mind pedig a jelenlegi Hegyi-Karabah állam határai, amik már magukba foglalják az Azerbajdzsántól elfoglalt területeket is. A térképen eltérő árnyalatokkal vannak jelölve az Azerbajdzsánhoz tartozó, de Örményország által megszállt területek, az Örményországhoz tartozó, de Azerbajdzsán által megszállt területek, valamint a Hegyi-Karabah részét képező, de Azerbajdzsán által megszállt területek.

1. ábra: A hegyi-karabahi konfliktus során megszállt területek

Forrás: <http://www.valuewalk.com/wp-content/uploads/2016/04/Nagorno-Karabakh-Conflict.png> (Letöltés ideje: 2016.04.16.)

A népek önrendelkezési joga

Mivel tanulmányom témája Hegyi-Karabah, mint „de facto” állam, ezért fontos kitérni a nemzetközi jog által megfogalmazott népek önrendelkezési jogára és az

[3] Hegyi-Karabah elnökének hivatalos weboldala. (Elérhető: <http://www.president.nkr.am/en/nkr/statePower/>, Letöltés ideje: 2016.04.16.)

ennek következményeként megjelenő államok más államok általi elismerésére. Az 1945-ös Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya a következőket írja az első fejezet, első cikkelyének második bekezdésében az Egyesült Nemzetek Szervezetének a céljáról: „a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatokat fejlessze és az általános béke megerősítésére alkalmas egyéb intézkedéseket foganatosítson;”^[4]

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a következőket írja az első fejezet első cikkelyének az első bekezdésében: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket.”^[5]

Ezeken kívül az ENSZ Közgyűlés 1970. október 24-én elfogadott 2625-ös XXV. határozata, „Az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés” ENSZ Alapokmánnyal egyező elveiről szóló nyilatkozata kimondja: „az ENSZ Alapokmányába foglalt nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elveinek tiszteletben tartásával az Egyesült Nemzetek valamennyi népének joga van a külső beavatkozás nélküli szabad önrendelkezéshez, és hogy szabadon határozzák meg politikai rendszerüket, valamint szabadon biztosítsák gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket. Minden állam kötelessége, hogy tiszteletben tartsa ezt a jogot összhangban az ENSZ Alapokmányának rendelkezéseivel.”^[6] „Egy szuverén és független állam megalapítása, egy másik független állammal való társulás vagy integráció esete, vagy bármely más politikai státusz megjelenése egy a nép által szabadon elfogadott alkotmány által, a népeket megillető önrendelkezési jog megtestesülése.”

Ezek a jogi nyilatkozatok adják az alapját a nemzetközi közösség elveinek a népek önrendelkezési jogát illetően.^[7] Habár néhány fő pontja az állásfoglalásoknak elég homályosan megfogalmazottnak tűnik az alkalmazhatóság szempontjából, de az üzenetük mégis világos.

Önrendelkezési jog vagy szuverenitás?

Amennyiben ezeket és más egyéb nyilatkozatokat is figyelembe vesszük, akkor úgy a Hegyi-Karabahban élő emberek helyzete is sokkal egyértelműbb lesz. A jelenlegi helyzetben az a probléma a nemzetközi jog szempontjából, hogy a

[4] Magyar ENSZ Társaság. (Elérhető: <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/186>. Letöltés ideje: 2016.04.16.)

[5] A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. (Elérhető: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=97600008.TVR. Letöltés ideje: 2016.04.16.)

[6] *Az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés ENSZ Alapokmánnyal egyező elveiről szóló nyilatkozat, ENSZ Közgyűlés, 2625-ös (XXV) határozat, 24 október, 1970.* (Elérhető: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3dda1f104>. Letöltés ideje: 2016.04.16.)

[7] Uo.

Hegyi-Karabahban élő emberek önrendelkezési joga összeütközésben áll Azerbajdzsán szuverenitáshoz (és ezzel együtt területi integritáshoz) való jogával. A kérdés az, hogy akkor mi is lenne a megoldás ebben a helyzetben? Dr. Otto Luchterhandt, a hamburgi egyetem Kelet-Európa tanszékének igazgatója szerint: „a népek önrendelkezéshez való joga nem csupán egy politikai alapelv, de a nemzetközi jog egyik élő alapszabálya is. A Hegyi-Karabahban élő emberek pedig alanyai ennek az önrendelkezési jognak. A Hegyi-Karabahban élő emberek a legmagasabb szintű teljesülését igényelhetik az önrendelkezéshez való jognak, ami az Azerbajdzsántól való elszakadást eredményezi. Egyrészt mivel a nemzeti kisebbségek státuszára vonatkozó korlátozások nem teszik lehetővé az ő jogérvényesítő képességüket se a fejlesztések, se a jogvédelem terén, másrészt pedig az elnyomás mértéke olyan elviselhetetlen szintet ütött meg, hogy még egy Azerbajdzsánnal fenntartott föderáció is elfogadhatatlan volna, ami azt jelenti, hogy ebben a helyzetben az önrendelkezési jog használata egyértelmű és meggyőző módon igazolható.”^[8]

Azonban ennél specifikusabb bizonyítékra van szükség Hegyi-Karabah esetében a nemzetközi jog használatát illetően. Úgy is lehet érvelni, hogy a határok és a területi integritás jogi legitimitációja ellentétes az önrendelkezési jog alapelveivel. Azonban ez így nem terjeszthető ki az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság esetére. Először is azért nem, mivel Hegyi Karabah már az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaságon belül is egy autonóm körzet („oblaszty”) volt. Ráadásul az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság határait nem tekinthetjük államhatárnak, csak adminisztratív határnak, ezért az 1975-ös Helsink-i Záróokmány vonatkozó része a területi integritásról itt nem alkalmazható. Francois Mitterand mondta még, hogy „Miért is lenne szükségszerű egy állam belső adminisztratív határait automatikusan nemzetközi határként is elismerni?”^[9]

Másrészről pedig az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság 1991. augusztus 30-án deklarálta az 1918 és 1920 közötti Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság helyreállításáról szavazott, és ezáltal annak az utódállamának tekinthető a mai független Azerbajdzsán állam. Azonban éppen ez a deklaráció kérdőjelezi meg a jelenlegi határait Azerbajdzsánnak, mivel se Hegyi-Karabah, de még az Örményország és Irán között elterülő exklávé, Nahicseván se volt része korábban az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaságnak. Ráadásul igen jól dokumentált, hogy 1920 decemberében az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság elfogadta, hogy Hegyi-Karabah területe és Nahicseván Örményországhoz tartozik. Később ezek a deklarációk Sztálin által lettek megváltoztatva, aki akkoriban a nemzetiségi ügyek népbiztosa volt.^[10]

[8] Luchterhandt, O. (1993): *Nagorny Karabakh's Right to State Independence According to International Law*. Boston, 84.

[9] Zargarian, R. (1999): *Principles for Conflict Resolution in Nagorno-Karabakh*. *International Peacekeeping*, 6(3). 129–133.

[10] Sibilla, C. (2013): *Stalin's Legacy: The Nagorno-Karabakh Conflict; Association for Diplomatic Studies and Training*. (Elérhető: <http://adst.org/2013/08/stalins-legacy-the-nagorno-karabakh-conflict/> Letöltés ideje: 2016.04.16.)

További elemzéssel még egyértelműbb, hogy Azerbajdzsán állami szuverenitásának sokkal alacsonyabb az értéke és sokkal kevésbé egyértelmű, mint normál viszonyok között egy más állam esetében a Népszövetség által meghatározott rendszerben. Ezáltal pedig a szuverenitás sokkal kevésbé vehető számításba, mint a Hegyi-Karabah területén élők önrendelkezési joga.^[11] Ez így pedig megerősíti és támogatja azt az elképzelést, hogy a Hegyi-Karabahban élő embereknek joguk van az önrendelkezésre és egyben az Azerbajdzsántól való elszakadásra is Azerbajdzsán szuverenitásával szemben.^[12]

A Hegyi-Karabahi Köztársaság megalapítása egy népszavazást követően történt 1991. december 10-én, ahol az emberek 98%-a szavazott a függetlenség mellett és mivel ez a népszavazás mind a nemzetközi, mind az akkori szovjet törvényekkel összhangban lett kiírva és lebonyolítva, ezért ezt a népszavazást hivatalosan is el kéne ismernie a nemzetközi jognak. Ezenkívül Eritrea és Koszovó példája is mutatja, hogy a függetlenség egyoldalú kikiáltása is elvezethet a nemzetközi jog érvényesüléséig és ezáltal a nemzetközi elismertséig. Hegyi-Karabah más országokkal és nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatai valamint az olyan nemzetközi szerződések, mint a Genfi Konvenció pedig szintén mind megerősítik ezt az önrendelkezéshez való jogot.

HEGYI-KARABAH TÖRTÉNETE

Az orosz hódítást követő időszak

Az azeri-örmény ellentétben az etnikai konfliktusok esetében gyakran felmerülő „ősi gyűlöletről” egyáltalán nincs szó, ugyanis az azeri-örmény ellentét alig 100 éves múltra tekint vissza. Az 1828-as türkmencsáji békével Oroszország végleg bekebelezte az Araksz folyótól északra fekvő, Jereváni, Nahicseváni és Talis Kánságokat, amelyek korábban laza perzsa fennhatóság alatt álltak, ezzel pedig teljessé vált a mai Azerbajdzsán és Örményország területe feletti cári fennhatóság. A hegyekben élő nomád és a folyóvölgyekben élő földműves, síita muszlim török nyelvű népek keveredve éltek a többi, kisebb-nagyobb kaukázusi népcsoporttal, köztük a két legnagyobbal, a grúzokkal és az örményekkel. A cári hódítást követően számos népességmozgás történt, amelyek emlékei az utóbbi évtizedek konfliktusaiban kiemelt fontosságot kaptak az erős érzelmi töltet miatt. A 19. század első harmadában még muszlim többségű Jereván, Hegyi-Karabah, Nahicseván és Zangezur népességének megoszlása és hovatarozása a 20. században sok vitát gerjesztett. A cári időszakban ugyanis az orosz-perzsa és az orosz-török háborúk

[11] Raschhoffer, H. (1960): *Das Selbstbestimmungsrecht. Ursprung und seine Bedeutung*. 16.

[12] Luchterhandt O. (1993): i. m. 84.

eredményeként jelentős örmény bevándorlás és betelepítés történt (többek közt Jereván és Hegyi-Karabah az utóbbi 180 évben vált örmény többségűvé), miközben számos muszlim költözött Perzsiába, ennek következtében pedig a 20. századra Hegyi-Karabah örmény többségűvé vált. A dél-kaukázusi térség határvidék jellegéből fakadóan a kulturális és ideológiai hatások találkozási pontjaként is szolgált.

A 19. századi modernizáció, az európai eszmék elterjedése ebben a térségben is kifejtette a hatását. Az örmények a többi kaukázusi néphez képest viszonylag könnyedén illeszkedtek be az orosz társadalomba a 19. század második felétől, különösen az értelmiségi és a kereskedői rétegbe, és jelentős részt vállaltak a bakui olajláz idején történt gazdasági fellendülésben is. A 19. század végi cári oroszosítási törekvések, valamint az Oszmán Birodalomban végbemenő folyamatok ugyanakkor hozzájárultak az örmény nacionalizmus jelentős megerősödéséhez. A síita muszlim török népnél, amelyet eleinte töröknek/tatárnak, majd a 20. századtól adharbajani (azerbajdzsáni) töröknek, majd az 1930-as évektől kezdve kizárólagosan azerieknek neveztek, szintén hasonló modernizációs tendenciák figyelhetők meg. A bakui olajboom által hozott fellendülés rásegített az azeri értelmiség nyugatos tendenciáira, mely a 19-20. század fordulójának egyik fontos gazdasági központjává tette a Kaszpi-tenger partján lévő Bakut, mely nemcsak a világ olajtermelésének közel felét adta abban az időben, de otthona volt több ezer azerinek, oroszoknak, örményeknek és európai befektetőknek, munkásnak és kereskedőnek egyaránt.^[13]

Az etnikai konfliktusok megerősödése (1905-1920)

Az 1905-ös forradalom és az 1904-05-ös bakui sztrájk tulajdonképpen a modernizációs tendenciák és szociális-etnikai feszültségek egyfajta leképeződéseként vezetett az első „tatár” (azeri)-örmény konfliktushoz. A bakui középosztály, melynek jelentős részét örmények alkották, valamint az örmény munkásság életkörülményei lényegesen jobbak voltak, mint az azerieké. Ez konfliktusokhoz vezetett, ami később etnikai pogromok formájában tört felszínre. A pogromok a kezdeményező felek váltakozásaival később a Dél-Kaukázus más vidékein (Susa, Tbiliszi, Nahicseván, Gandzsa) is megismétlődtek.

Az 1917-es forradalmak és az első világháború szintén komoly hatással volt a két nép történelmére. A cári fennhatóság gyakorlati megszűnése után létrejött Kaukázusontúli Demokratikus Szövetségi Köztársaság rövid időn belül három államra bomlott fel: a Grúz, az Örmény és az Azerbajdzsáni Demok-

[13] Marosvári Csaba (2013): *A hegyi-karabahi konfliktus (1988-1994)*. Grotius Közlemények (2013.10.16).

ratikus Köztársaságra. Közülük egyedül az előbbinek voltak többé-kevésbé konkrétan tekinthető határai, utóbbi kettő azonban nem tudott egyezsége jutni a közös határokról, melyek a már örmény többségűvé vált Hegyi-Karabah és az azeri többségű Nahicseván és Zangezur térségét érintették. Bakuban mindeközben a város feletti irányítást kézben tartó, örmény háttérű Bakui Kommün elleni azeri lázadást az örmények 1918 márciusában leverték, amit véres megtorlás követett. Az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság csapatai 1918 szeptemberében az oszmán seregek segítségével bevették a várost, amit az azeri közösség örmények elleni bosszúja követett.

Az Oszmán Birodalom első világháborús kapitulációját követően rövid brit megszállás következett a térségben, amely Hegyi-Karabahot az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság adminisztrációja alá helyezte. Az azeri-örmény összecsapások azonban továbbra is folytatódtak, Susát az 1905-ös örmény terror után 1920-ban az azerbajdzsáni hadsereg rombolta le, miközben Zangezurban örmény etnikai tisztogatás zajlott az ottani azeri lakosság ellen. Mire a bolsevikok 1920-ra irányításuk alá vonták a mai Azerbajdzsánt és Örményországot, már 15 éves múltra tekinthetett vissza az azeri-örmény konfliktus. A viszonyt tovább terhelték az első világháborús és az 1917-es forradalmak olyan momentumai, mint az oszmán-törökök által elkövetett 1915-ös örmény népirtás, amely az örmény nemzeti identitás szerves részévé vált. Ráadásul ez az oszmán-törökök azeriekkel való, örmény nacionalista körök általi összemosásával is együtt járt, melyet az 1918-as oszmán-azeri katonai együttműködés is megerősített. Azeri részről pedig az örmények dél-kaukázusi bolsevik mozgalomban, a Bakui Kommünben és az első azerbajdzsáni köztársaság, valamint a Dél-Kaukázus szovjet, orosz/bolsevik meghódításában és (re)integrációjában játszott szerepe kelt ellenszenvet.^[14]

A „történész háború”

Érdemes megemlíteni az örmény-azeri ellentét egyik sajátos motívumát. Hegyi-Karabah nemzetközi megnevezése „Nagorno-Karabakh”, mely kifejezés 3 nyelvből áll össze. A „Nagorno” oroszul azt jelenti, hogy „hegyi” vagy „hegyes”, „hegyvidéki” és a „Karabakh” szó pedig török és fárszi nyelven azt jelenti, hogy „fekete kert”. Azonban az örmények Hegyi-Karabahot „Artsakh”-nak nevezik, mivel ez egy provinciája volt az egykori „Nagy Örményországnak” és már az i. e. 2. században is említik: az ősi provinciák Artsakh és Utik a Sevan tó, a Kara folyó és az Araxes folyó közötti területen fekszenek.^[15]

[14] Uo.

[15] Redgate, A. E. (2000): *The Armenians*. Blackwell Publishers Inc., Massachusetts. 88-91.

Az évszázadok alatt Hegyi-Karabah lakosságának többségét mindig is az örmények adták, azonban voltak olyan periódusok, amikor hódítások következtében más etnikai csoportok is letelepedtek a vidéken, mint például a kaukázusi tatárok, kaukázusi albánok (ez a népcsoport azonban semmilyen módon nem kapcsolódik a Balkánon élő albánokhoz), perzsák és sok török törzs is. A mostani konfliktus Azerbajdzsánnal elindított egy „történelem háborút” is, mely során az azeriek történelmi alapon jelentették be az igényüket Hegyi-Karabahra, de az örmények cáfolták az azeri állításokat. A Hegyi-Karabahban élők sok egyértelmű bizonyítékot tudnak felmutatni, mint például a több száz ősi romot, műemléket, vallási célú épületet, templomot és kolostort. Ahogy egy helyi farmer mondta: „Ez a kolostor (a Gandzasarban található kolostor) őrzött meg minket örménynek, az írások ezeken a falakon mondják el számunkra, hogy kik is vagyunk. Van itt ennek a hegynek a tetején egy óriási kő kereszt (khackhar), amit még a mi őseink helyeztek el ott, ezzel jelezve, hogy ez örmény föld.”^[16]

A mostani konfliktus kiindulópontja azonban már sokkal inkább a modern kori történelemben keresendő. 1918 után, amikor is a grúzok, az örmények és az azeriek kihasználták az orosz forradalom okozta káoszt és önálló államokat hoztak létre, szinte egyből kitört a háború Örményország és Azerbajdzsán között, azonban 1921-re már mindhárom köztársaság a Vörös Hadsereg ellenőrzése alá került.^[17]

A bolsevik uralom

Eredetileg a bolsevikok megoldották Hegyi-Karabah problémáját: Narimanov, az Azerbajdzsáni Forradalmi Bizottság (Azrevkom) elnöke deklarálta, hogy „az azerbajdzsáni munkás-paraszt kormány a híreket meghallva, hogy a felkelő parasztság Örményországban is kikiáltotta a Szovjet Szocialista Köztársaságot, üdvözli a testvéri örmény nép győzelmét. Ezzel a mai nappal az egykori határok Örményország és Azerbajdzsán között felfüggesztésre kerültek. Hegyi-Karabah, Zangezur és Nahicseván pedig az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság integrált részének tekintendő. Éljen soká a Szovjet Örményországban és Azerbajdzsánban élő munkások és parasztok testvérisége és uniója.”^[18]

Narimanov nyilatkozatát üdvözltek az örmények, akik szerint ez egy igazságos döntés volt. Narimanov mindezekon felül még azt is kinyilvánította, hogy „ezután semmilyen területi konfliktus nem fog vérfürdőt okozni a két

[16] Tchilingirian, H. (1999): *Nagorno Karabakh: Transition and the Elite*. Central Asian Survey 18(4). 435–461.

[17] Swietochowski, T. (1985): *Russian Azerbaijan, 1905–1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*. Cambridge University Press. 165–191.

[18] Chorbajian, L. - Donabedian, P. - Mutafian, C. (1994): *The Caucasian Knot: The History and Geo-politics of Nagorno-Kharabagh*. Zed Books, London. 133.

ősi szomszéd nép között”.^[19] A jereváni központi kormányzat pedig erre hivatkozva deklarálta, hogy „az Azerbajdzsáni Forradalmi Bizottság (Azrevkom) döntése nyomán ... ezúton is kinyilvánítjuk, hogy Hegyi-Karabah a mai naptól az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság integrált része”.^[20]

Azonban ez a határozat sose lépett életbe, annak ellenére sem, hogy kezdetben még maga Sztálin is támogatta. Sztálinnak az volt a véleménye, hogy Hegyi-Karabahot Azerbajdzsánnak kéne adni, hogy ezzel is javítsák a baráti kapcsolatokat Törökországgal, ahol ez időben voltak szocialista állammá való átalakítást célzó törekvések.^[21] Itt fontos kiemelni, hogy a törökök és az azeriek etnikailag teljesen egyformák.

Azt is fontos megemlíteni, hogy a Hegyi-Karabahról szóló döntés ennek ellenére is deklarálva lett a Kaukázusi Kommunista Párt Politikai Bizottsága (Kavburo) által 1921. július 4-én (ráadásul Sztálin jelenlétében): „az Azerbajdzsáni Forradalmi Bizottság (Azrevkom) döntése nyomán ... ezúton is kinyilvánítjuk, hogy Hegyi-Karabah a mai naptól a Szovjet Szocialista Örményország integrált része.” Azonban másnap Narimanov elkezdett tiltakozni a határozat ellen és a Kavburo megváltoztatva korábbi döntését, visszaállította az eredeti állapotot és beleegyezett, hogy Hegyi-Karabah az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság része maradjon, de a régiónak kiterjedt autonómiát biztosított.^[22]

A karsi és a moszkvai egyezmények ezek után októberben lettek aláírva, melyek biztosították Azerbajdzsán fennhatóságát Hegyi-Karabah felett. Ezzel Hegyi-Karabah örmény lakosságának (a lakosság körülbelül 90%-ának) a vágya, hogy egyesüljenek Örményországgal, semmibe lett véve, ezzel megteremtve az etnikai feszültségeket, amik aztán egy kiterjedt háborúhoz vezettek. Az örmények hatszor is megpróbálták Hegyi-Karabahot a Szovjet Szocialista Örményországhoz csatolni (1929, 1935, 1963, 1966, 1977 és 1987 során volt erre tett kísérlet). Ennek fő okai az örményeket hátrányosan megkülönböztető diszkrimináció, a demográfiai viszonyok megváltoztatása és a gazdasági alulfejlettség voltak. 1920 és 1979 között az örmény lakosság létszáma 25%-al csökkent a diszkrimináció okozta nehézségek következtében.^[23]

A 2. ábra az etnikai arányok megváltozását szemlélteti. Az örmények aránya az 1926-os 89%-ról 1989-re 77%-ra csökkent, az azerieké nagyjából ennyivel nőtt. Az egyéb nemzetiségek aránya 1% körül maradt.

[19] *Documents on the Victory of Soviet Power in Armenia* (1957), doc. 293, 437.

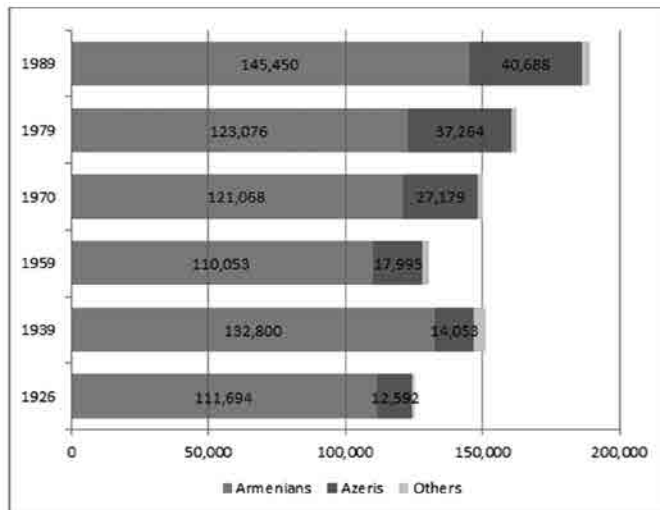
[20] Chorbajian, L. - Donabedian, P. - Mutafian, C. (1994): i. m. 135.

[21] Kazemzadeh, F. (1951): *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. New York. 11-19.

[22] Cornell, E. S. (1999): *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Report no. 46. Department of East European Studies, Uppsala University. 9.

[23] Ulubabyan B. (1994): *A History of Artsakh: From the Beginning until our Days*. 194-299.

2. ábra: Demográfiai változások Hegyi-Karabahban az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság fennhatósága alatt

Forrás: <http://karabakhfacts.com/wp-content/uploads/2012/06/Demographics-in-Nagorno-Karabakh-during-the-Soviet-Azerbaijans-Rule.png>.

A MODERN KONFLIKTUSOK

A nyílt háború

A modern konfliktus 1988 februárjában kezdődött, amikor a gorbacsovi glasznoszty politikát jellemző nyitottság következtében a hegyi-karabahi hatóságok ismét kérelmezték Hegyi-Karabah Autonóm Körzet hozzácsatolását az Örmény Szovjet Szocialista Köztársasághoz. Az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság reakciója igen negatív volt és június 13-án visszautasították ezt a kérést. Azonban június 15-én az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság jóváhagyta Hegyi-Karabah csatlakozási szándékát. Az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság és az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság közti vita következtében Moszkvának kellett döntést hoznia. Mivel a Szovjetunió 1977-es alkotmányának 73-as és 78-as cikkelye szerint a határok csak abban az esetben módosíthatók, amennyiben ehhez mindkét tagköztársaság hozzájárul,^[24] ennek következtében Hegyi-Karabah az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság fennhatósága alatt maradt egészen a Szovjetunió 1991-es összeomlásáig.

[24] *Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics*. (Elérhető: <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html>. Letöltés ideje: 2016.04.16.)

A konfliktus kezdetét erőszak, gerilla hadviselés és etnikai tisztogatások jellemzik. Az örmények elleni pogromok Sumgaitban (Baku közelében) már rögtön 1988 februárjában megkezdődtek, majd 1990 januárjában, Bakuban folytatódtak. A Bakuban (ahol körülbelül 220 ezer örmény élt) és az Azerbajdzsán más területein élő örményeket menekülésre kényszerítették (a Hegyi-Karabah területén élők kivételével). Válaszlépésként az Örményországban élő azerieket is távozásra kényszerítették, azonban itt nem voltak pogromok és tömeges gyilkosságok a bakui eseményekkel ellentétben.

Jelcin hatalomra kerüléséig Oroszország nem támogatta az örményeket, sőt a Szovjetunió összeomlását megelőzően a szovjet hadsereg még támogatta is Azerbajdzsánt. Ezt követően azonban az oroszok az örményeket fegyverekkel, üzemanyaggal és logisztikai támogatással is segítették. Az oroszok azért álltak az örmények oldalára, mivel elleneztek Azerbajdzsán török- és nyugatbarát politikáját.^[25] A kialakult orosz álláspont szerint Örményország volt az egyetlen szövetségesük a Dél-Kaukázus térségében és az örmények geopolitikai helyzete miatt (különösen Törökország és Irán közelségére való tekintettel) szükséges a segítségnyújtás.

Az azerbajdzsáni hadsereg és az irreguláris örmény gerillák között a nyílt háború 1991-től 1994-ig tartott. 1992 elejére az azeriek már majdnem Hegyi-Karabah felét ellenőrzésük alatt tartották, ezzel is felgyorsítva az örmény civilek kiáramlását. 1992 tavaszára sikerült az örményeknek fölányba kerülniük és a hirtelen offenzíva következtében az azeriek kénytelenek voltak visszavonulni. 1992. május 8-án Shushi városának elfoglalásával az örmények teljes egészében fennhatóságuk alá vonták Hegyi-Karabahot és a Hegyi-Karabahot övező területeket. Fontos megjegyezni, hogy az örmények oldalán főként gerillaharcosok álltak, akik nem voltak közvetlen kapcsolatban sem a hegyi-karabahi, sem az örményországi központi kormánnyal. A harcosok vagy „Fedayeenek” („szabadságharcosok”), ahogy az örmények nevezik őket; nagyrészt átlagos emberek közül kerültek ki, akiknek nem volt se katonai képzettségük, se fegyveres tapasztalatuk. Az örményeket a külföldön élő örmény diaszpóra pénzzel, fegyverrel és önkéntesekkel nagymértékben támogatta. Az azeri oldalt zsoldosok támogatták, akik főként Csecsenföldről érkeztek, valamint Pakisztánból és Afganisztánból érkező mudzsahedin harcosok (körülbelül 3000).^[26]

Végül Oroszország közvetítésével 1994 májusában, Kirgizisztán fővárosában, Bishkekben köt meg a felek a tűzszünetet. A megállapodást az azerbajdzsáni központi kormány írta alá és a hegyi-karabahi fegyveres erők részéről Babayan tábornok. A háború eredményeként örmény fennhatóság alá került Azerbajdzsán területének 20%-a. A háborús veszteségeket illetően azonban

[25] Betts, W. (1999): *Third Party Mediation: An Obstacle to Peace in Nagorno Karabakh*. SAIS Review, 19(2). 161–183.

[26] Taarnby M. (2005): *Recruitment of Islamist Terrorists in Europe. Trends and Perspectives*. Aarhus: Centre for Cultural Research, University of Aarhus, January 14.

nagyon nehéz hiteles adatokhoz jutni. Az Egyesült Államok külügyminisztériuma körülbelül 25 000-re teszi a halottak számát. Más becslések szerint örmény oldalon megközelítőleg 6000-en haltak meg, míg az azeri oldalon 20 000-en és körülbelül 50 000-re tehető a sebesültek száma.^[27]

A háború az emberéletekben bekövetkezett veszteségek mellett nagymértékű népességmozgást is okozott. Csaknem az összes azeri nemzetiségű lakos elhagyta Hegyi-Karabahot. Az utolsó szovjet népszámlálás által mért 76%-os örmény arány a 2005-ös hegyi-karabahi népszámlálás alapján 99%-ra nőtt. Mindezek a demográfiai változások Hegyi-Karabah körzeteit nagyon eltérő mértékben érintették. A 3. ábrán a szürkével jelölt területeken a népesség legalább 50%-al csökkent, míg a fehérrel jelölt területeken a csökkenés mértéke 10 és 49,9% közötti. A világos szürkével jelzett területek „ellenséges megszállás” alatt voltak a 2005-ben végzett népszámlálás idején, ezért azokról a területekről nem állnak rendelkezésre adatok. Az 1. táblázat pontosan mutatja a körzetek népszámlálások szerinti népességszámának az alakulását.

3. ábra: A lakosság arányának csökkenése a Hegyi-Karabahi Köztársaság területén 1989 és 2005 között az egyes régiók szerint

Forrás: Rowland, R. H. (2013): *Population Trends in a Contested Pseudo-State: The Case of Nagorno-Karabakh*. Eurasian Geography and Economics, 49(1). 99-111.

[27] Waal, T. de (2003): *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press. 285.

1. táblázat: A Hegyi-Karabahi Köztársaság lakosságszámának és településszámának változása

Régió	1989 de facto	2005 de facto	2005 de jure	Változás százalékba 1989-2005 de facto	Települések száma 1961	Települések száma 2005
Stepanakert	56,705	49,300	49,986	-13.1	1	1
Askeran	20,954	16,399	16,979	-21.7	53	46
Hadrout	14,487	11,850	12,005	-18.2	41	42
Martakert	47,047	18,519	18,963	-60.6	60	51
Martouni	28,202	22,619	23,157	-19.8	43	39
Shahoumyan	43,713	2,553	2,560	-94.2	125	16
Shoushi	20,374	4,225	4,324	-79.3	31	9
Qashatagh	108,147	9,397	9,763	-91.3	341	107
Hegyi-Karabah összesítve	339,629	134,862	137,737	-60.3	695	311
Hegyi-Karabah Autonóm körzet 6 régiója	187,769	122,912	125,414	-34.5	229	188

Forrás: Rowland, R. H. (2013): *Population Trends in a Contested Pseudo-State: The Case of Nagorno-Karabakh*. Eurasian Geography and Economics, 49(1). 99-111.

A tűzszünet és a béketárgyalások

Az Oroszország közvetítésével létrejött tűzszüneti megállapodást megelőzően is számos kísérlet volt a megegyezésre. 1991 szeptemberében Borisz Jelcin és Nurszultan Nazarbajev javaslata volt az első, azonban ez nem vezetett eredményre. A következő tárgyalások Irán közvetítésével zajlottak 1992 februárjában. Mivel Iránnak már csak a közös történelem miatt is mind Azerbajdzsánnal, mind Örményországgal szoros volt a kapcsolata, ezért megpróbálták kihasználni ezt a lehetőséget és megerősíteni a térségbeli pozíciójukat. Mindezt elsősorban Törökország háttérbe szorításával akarták elérni. Azonban a teheráni konferencia se vezetett megállapodáshoz. Ezután a CSCE (Conference on Security and Cooperation in Europe; mai nevén EBESZ - Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) vette át a közvetítői szerepet és Iránt a tárgyalási folyamat elhagyására kényszerítették azzal az indokkal, hogy Irán nem tagja a CSCE-nek. 1992 augusztusában ismét Nazarbajev próbálkozott meg a közvetítéssel, de ennek ezúttal se volt eredménye. A CSCE 1992 és 1994 között számos alkalommal próbálta megállapodásra bírni a feleket, azonban egyrészt a szervezet tapasztalatlansága, másrészt Oroszország közvetítői szerepe történő belépése

miatt ezek a kísérletek is megbuktak. Az 1994. májusi tűzszüneti megállapodás megkötéséig számos javaslat volt az asztalon, azonban Hegyi-Karabah csak egy komplett megállapodási csomagot írt volna alá, miközben Azerbajdzsán ragaszkodott volna az egyes tárgyalási pontok külön-külön való elfogadásához.^[28]

Az eltérő álláspontok következtében ezért a tényleges megállapodás csak a tűzszünetet érintően jött létre. A béketárgyalások esetében a fő közvetítő szerv a Minszki csoport lett, amit 1993-ban alapított a CSCE. Emellett Örményország és Azerbajdzsán elnöke is számos alkalommal találkozott egymással, de ezekből a tárgyalási folyamatokból Hegyi-Karabah kormánya teljes mértékben ki volt zárva.

KÉRDÉSEK ÉS ALTERNATÍVÁK

Koszovó mint követendő példa?

Koszovó függetlenségének elismerése után számos „de facto” állam vizsgálta meg a lehetőségét annak, hogy esetükben is mintaként szolgálhat-e Koszovó esete. A Koszovót mint független államot elismerő országok hiába hivatkoztak arra, hogy Koszovó ügye egyedi és nem alkalmazható más államok esetében, sokak szerint viszont ez igenis precedens értéket szolgáltat. A nemzetközi közösség azért hangsúlyozza Koszovó kivételes helyzetét, mivel Koszovó az ENSZ, valamint más nemzetközi szervezetek irányítása alatt áll, miközben az olyan „de facto” államok, mint Hegyi-Karabah, Abházia vagy Dél-Oszétia esetében nem ez a helyzet.

Ahhoz, hogy eldöntsük, Koszovó valóban szolgálhat-e mintaként Hegyi-Karabah esetében, szükségszerű elvégezni egy összehasonlítást. Ennek során számos hasonlóságot fedezhetünk fel a két államban:

- Mindkettőben van egy kisebbség, akik diszkriminálva érzik magukat.
- Mindkét államban a konfliktus egy átmeneti időszakban kezdődött egy nagyobb állam (Hegyi-Karabah esetében a Szovjetunió, Koszovó esetében Jugoszlávia) szétesése után.
- Mindkét államban tartottak népszavazást a függetlenségről és mindkét esetben az emberek önrendelkezési jogára hivatkoztak.
- Mindkét állam rendelkezett némi autonómiával (Jugoszlávián belüli Koszovói Autonóm Tartomány, illetve a Szovjetunióon belül Hegyi-Karabah oblaszty).

Azonban a különbségek is jelentősek:

- Hegyi-Karabah mint állam sokkal régebbi.

[28] Mooradian, M. - Druckman, D. (1999): *Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95*. Journal of Peace Research, 36(6). 709-727.

- Hegyi-Karabah mind a kormányzat, mind az államszerkezet szempontjából stabilabb.
- Hegyi-Karabah sokkal előrébb tart az államépítésben, annak ellenére, hogy kevesebb nemzetközi figyelmet (és egyben sokkal kevesebb pénzügyi támogatást) kap, mint Koszovó.
- Lényeges különbség még, hogy Hegyi-Karabah nem vehetett részt partnerként a sorsáról döntő béketárgyalásokon. Ezekon mindig Örményország képviselte.^[29]

Az ugyan vitatható, hogy Koszovó esete példaként szolgálhat-e egy másik államtól történő elszakadásra és a nemzetközi közösség is kiemeli, hogy egyszeri esetről van szó, ami teljesen egyedi a maga nemében. Azonban ettől függetlenül még rendkívül nagy a politikai megosztottság Koszovó ügyében és ez számos „de facto” államnak reményt nyújt arra, hogy egyszer talán az ő függetlenségüket is elismerik. Sokan közülük azzal érvelnek, hogy az ő esetükben még sokkal indokoltabb és megalapozottabb is lenne a függetlenség elismerése, mint Koszovónál. Ahogy Hegyi-Karabah egykori elnöke mondta: „Ha a nemzetközi közösség kész elismerni Koszovót, mint független államot. Akkor álláspontom szerint meglehetősen nehéz lenne megindokolni, hogy Hegyi-Karabahot miért nem ismerik el független államként.”^[30]

A hegyi-karabahi parlament szóvivője pedig a következőket mondta: „Alaposan meg tudjuk indokolni, hogy a nemzetközi közösségnek miért kéne elismerni a függetlenségünket. 16 éve tartunk nyílt választásokat, a bűnüldöző szervek fel vannak állítva, a hatalmi ágak el vannak választva, a hadsereg pedig civil irányítás alatt áll.”^[31]

Nagyon nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy Koszovó mivel érdemelte ki a nemzetközi közösség által elismert függetlenséget, a hozzá hasonló helyzetben lévő más „de facto” államok miért nem érdemlik meg ugyanezt az elismerést. Erről még a Koszovó függetlenségét elismerő államok között is komoly viták vannak. Az érvek nagyon változóak, de legtöbbször azt a hivatalos állásfoglalást használják, hogy Koszovó nemzetközi fennhatóság alatt áll, miközben a többi hasonló állam esetében nem ez a helyzet. Azonban jogos a feltételezés, hogy a regionális nagyhatalmak közös érdeke is szerepet játszik ebben a kérdésben. Oroszország a hegyi-karabahi békefolyamat résztvevőjeként számos alkalommal lesöpörte a Minszki csoport által megfogalmazott javaslatokat. Ezáltal pedig komolyan profitált a hegyi-karabahi helyzetből azzal, hogy nagy mennyiségű fegyvert és katonai járművet tudott eladni Örményországnak és Azerbajdzsánnak is, ezzel jelentős mértékben hozzájárulva mindkét állam felfegyverzéséhez.

[29] Murinson, A. (2004): *The secessions of Abkhazia and Nagorny Karabagh. The roots and patterns of development of post-Soviet micro-secessions in Transcaucasia*. Central Asian Survey, 23(1). 5–26.

[30] Yakubyan, V. (2006): *Kosovo-Karabakh-Strategic Fork*. Regnum, Russia (13. november 2006).

[31] *Karabakh Has Serious Grounds for International Recognition of Sovereignty* (2008). Karabakh Open (20. February 2008).

ÖRMÉNYORSZÁG MIÉRT NEM ISMERI EL HEGYI-KARABAH FÜGGETLENSÉGÉT?

A címben megfogalmazott kérdés nagyon érdekes, mivel teljesen logikus lenne, hogy Örményország legyen az első állam, amely elismeri Hegyi-Karabah függetlenségét. Azonban van egy fontos érv, hogy ez miért is nem történt meg eddig. A hivatalos örmény válasz mindig ugyanaz, amit Oleg Yesayan, Örményország Fehéroroszországba delegált nagykövete is mondott: „Örményország álláspontja szerint nemzetközi jog keretein belül kell rendezni Hegyi-Karabah ügyét, mivel azonban ez nem történt meg eddig, így Örményország se ismeri el Hegyi-Karabahot független államként. Ugyanezen okból Koszovót se ismeri el Örményország független államként.”^[32]

Azonban azokra az azeri nyilatkozatokra válaszul, melyek szerint Azerbajdzsán erővel is visszavenné Hegyi-Karabahot, Örményország kinyilvánította, hogy egy kitörő háború esetén elismernék Hegyi-Karabah függetlenségét. Örményország elnöke Szerge Szarkiszján mondta a következőket 2010 decemberében a kazahsztáni Asztanában: „Örményország határozottan ellenzi a probléma katonai úton történő megoldását. Amennyiben Azerbajdzsán egy újabb katonai offenzívát indítana, ez esetben Örményországnak nem marad más választása, minthogy „de jure” is elismeri Hegyi-Karabah Köztársaságot és minden lehetséges eszközzel biztosítja állampolgárainak biztonságát.”^[33]

Amellett is vannak érvek, hogy Örményországnak ugyanúgy el kéne ismernie Hegyi-Karabah függetlenségét, ahogy Oroszország is elismerte Abházia és Dél-Oszétia függetlenségét. Mivel Hegyi-Karabah függetlenségének elismerése már jogalapot teremthetne Örményország számára, hogy háború esetén katonai segítséget nyújtson Hegyi-Karabahnak. Ráadásul az is lehetséges, hogy amennyiben Örményország nem ismeri el Hegyi-Karabahot a közeljövőben, akkor Hegyi-Karabah helyzete és jogi státusza is hosszú időre ellefelejtődik majd, ezzel pedig talán a Koszovó által teremtett esély is elveszik a függetlenség elismerésére.

AJÁNLÁSOK

A hegyi-karabahi és más egyéb hasonló konfliktusok elemzésének tapasztalatai alapján a következő ajánlások által talán rendezhető lenne Hegyi-Karabah helyzete:

- Az EBESZ-nek és a többi békefolyamatban résztvevő nemzetközi szervezetnek Hegyi-Karabahot önálló tagként be kéne vennie a tárgyalási sorozatba, csakúgy, ahogy ez történt a tűzszüneti tárgyalások során.

[32] Bissenova, A. (2008): *Armenia links issue of Abkhazia, S. Ossetia to N.-Karabakh, Issue of the CACI Analyst (10/02/2008)*. (Elérhető: <http://old.cacianalyst.org/?q=node/4955/print>. Letöltés ideje: 2016.04.20.)

[33] EuroAsia (2010): *Armenia Says Will Recognize Karabakh In Case Of War*. (Elérhető: <http://www.eurasianet.org/node/62556>. Letöltés ideje: 2016.04.20.)

- A nemzetközi szervezeteknek komolyabb garanciákat kéne vállalniuk, hogy megelőzzék a fegyveres konfliktus újratelezését. A tűzszüneti megállapodás betartását sokkal fokozottabban kéne figyelni és ellenőrizni.
- Programokat kéne kidolgozni mindkét oldalon, hogy az emberek toleránsabbak legyenek egymással szemben, ez segítheti a megbékélést és megeremtheti a kölcsönös tiszteletet.
- A nemzetközi szervezeteknek be kéne vonniuk a civil társadalmat is a párbeszédbe és jobban figyelembe kéne venniük a civil álláspontot.^[34]
- A nemzetközi szervezeteknek békefenntartó erőket kéne telepíteniük a demilitarizált zónába, valamint fontos lenne egy új referendum megtartása is a választások tisztaságát ellenőrző nemzetközi megfigyelők részvételével. Ezekkel is segítve a demokrácia megerősödését és a békés rendezést.^[35]
- Örményország, Hegyi-Karabah és Azerbajdzsán kormányának egyaránt be kéne vezetnie konfliktuskezelő és megelőző, béketeremtő és békefenntartó, valamint emberi jogi programokat és tanfolyamokat az iskolákban és az egyetemeken. Ezzel is bevonva a civil társadalmat a rendezésbe.
- Az NGO-k szintén tervezhetnének projekteket a civil társadalom bevonásával, ezáltal is több ember kapna pontosabb információkat a konfliktusról és a békefolyamatról.
- A legfontosabb az lenne, hogy Hegyi-Karabahot ismerje el a nemzetközi közösség. Ez biztosítaná leginkább a konfliktus békés megoldását és Hegyi-Karabah pedig a nemzetközi jog alanyává válna. Ezzel megnyílna a lehetőség számára, hogy hiteleket kapjon az IMF-től és a Világbanktól, amikből tovább lehetne fejleszteni az infrastruktúrát és a közszolgáltatásokat.
- A határok megnyitása Azerbajdzsán irányába élénkíthetné a gazdaságot és az emberek közti bizalmat is növelné.

ÖSSZEGZÉS

A hegyi-karabahi konfliktus rendkívül nehezen elemezhető, amennyiben nem áll szándékunkban belebonyolódni minden apró részletbe. Nagyon sok a vita az alkalmazandó stratégiák, a nemzetközi jog használata, a nemzetközi közösség általi elismerés, a szuverenitás, a menekültek és számos egyéb tényező körül. Viszont azt a tényt nagyon sokan mellőzik, hogy Hegyi-Karabah már több, mint 20 éve úgy viselkedik, mint bármely más demokratikus állam. Hegyi-Karabah az emberi jogok tiszteletben tartásában, a demokrácia szintjében, a transzparenciában és a korrupciót tekintve is jobban áll, mint Örményország és Azer-

[34] Faber, Kasprzyk M.-J. – Kasprzyk, A. (2003): *How should the OSCE deal with the Nagorno Karabakh conflict?* Helsinki Monitor, 14(1). 1–6.

[35] Freizer, S. (2005): *Armenia's Emptying Democracy, openDemocracy*, (30. November 2005). (Elérhető: https://www.opendemocracy.net/democracy-caucasus/armenia_3075.jsp. Letöltés ideje: 2016.04.20.)

bajdzsán.^[36] Ennek ellenére ezek az adatok kevés előnyt biztosítanak Hegyi-Karabah számára a nemzetközi közösség általi elismerés szempontjából. Sokan felvetik, hogy a „Nyugat” kettős mércét alkalmaz ez esetben. Yuri Morozov, Dél-Oszétia miniszterelnöke a következőket mondta: „Már hozzászoktunk a nyugati kettős mércéhez. Én úgy vélem, hogy az embereknek Dél-Oszétiában sokkal több okuk van függetlenné válni, mint a koszovói albánoknak.”^[37]

Meglátásom szerint a Nyugatot talán nem teljes mértékben a kettős mérce használata vezérli, azonban nagyon sajátos nézőpontot képvisel ezzel a kivételességre való hivatkozással. Mivel minden egyes konfliktus egyedi, így valóban katasztrofális következményekkel járna, ha ugyanahhoz a békefolyamathoz ragaszkodnánk az összes régióban. Azonban épp emiatt nem lehet Koszovó elismerését egyszeri esetté nyilvánítani, mivel más ügyekben is előfordulhat, hogy a nemzetközi közösség elismerése szükségessé válik.

Hegyi-Karabah esetében is teljes mértékben indokolható és érthető a függetlenségre való törekvés, ami rövidebb-hosszabb időtávon belül el lesz ismerve, mint jogos igény. Ezzel pedig a hegyi-karabahi kormány jó példával szolgálhat majd a többi „de facto” állam számára. Ezzel együtt Hegyi-Karabah ügyében két lehetséges végkimenetel van a közeljövőt illetően. Az egyik a már előbb említett nemzetközi közösség általi elismerés, a másik pedig a háború, aminek a kitörését vetíti előre az, hogy mindkét fél folytatja a fegyverkezést. Ezért a nemzetközi közösség érdekeit is leginkább az szolgálná, hogy elismerjék Hegyi-Karabah függetlenségét, ezzel is megelőzve a vérontást.

IRODALOM

- *Az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés ENSZ Alapokmánnnyal egyező elveiről szóló nyilatkozat, ENSZ Közgyűlés, 2625-ös (XXV) határozat, 24 október, 1970.* Elérhető: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3dda1f104> Letöltés ideje: 2016.04.16.
- Betts, W. (1999): *Third Party Mediation: An Obstacle to Peace in Nagorno Karabakh.* SAIS Review, 19(2). 161–183.
- Bissenova, A. (2008): *Armenia links issue of Abkhazia, S. Ossetia to N.-Karabakh, Issue of the CACI Analyst (10/02/2008).* Elérhető: <http://old.cacianalyst.org/?q=node/4955/print> Letöltés ideje: 2016.04.20.
- Chorbajian, L. – Donabedian, P. – Mutafian, C. (1994): *The Caucasian Knot: The History and Geo-politics of Nagorno-Kharabagh.* Zed Books, London.
- *Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics.* Elérhető: <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html> Letöltés ideje: 2016.04.16.

[36] Freedom House (2011). (Elérhető: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/nagorno-karabakh#.VWyJh9LtlHw>. Letöltés ideje: 2016.04.20.)

[37] Russia Today (2007). (Elérhető: <https://www.rt.com/news/kosovo-independence-to-spark-chain-reaction-in-caucasus/>. Letöltés ideje: 2016.04.20.)

- Cornell, E. S. (1999): *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Report no. 46. Department of East European Studies, Uppsala University. 9.
- *Documents on the Victory of Soviet Power in Armenia* (1957), doc. 293. 437.
- *Az Európai Parlament állásfoglalása Azerbajdzsánról: a Ramil Safarov-ügy* (2012). Elérhető: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P7-RC-2012-0428+0+DOC+XML+V0//HU> Letöltés ideje: 2016.04.16.
- EuroAsia (2010): *Armenia Says Will Recognize Karabakh In Case Of War*. Elérhető: <http://www.eurasianet.org/node/62556> Letöltés ideje: 2016.04.20.
- Faber, Kasprzyk M-J. – Kasprzyk, A. (2003): *How should the OSCE deal with the Nagorno Karabakh conflict?* Helsinki Monitor, 14(1-6).
- Freedom House (2011). Elérhető: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/nagorno-karabakh#VWVYJh9LtlHw> Letöltés ideje: 2016.04.20.
- Freizer, S. (2005): *Armenia's Emptying Democracy, openDemocracy, (30. November 2005)*. Elérhető: https://www.opendemocracy.net/democracy-caucasus/armenia_3075.jsp Letöltés ideje: 2016.04.20.
- Hegyi-Karabah elnökének hivatalos weboldala. Elérhető: <http://www.president.nkr.am/en/nkr/statePower/> Letöltés ideje: 2016.04.16.
- *Karabakh Has Serious Grounds for International Recognition of Sovereignty* (2008). Karabakh Open (20. February 2008.).
- Kazemzadeh, F. (1951): *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. New York. 11-19.
- Luchterhandt, O. (1993): *Nagorny Karabakh's Right to State Independence According to International Law*. Boston. 84.
- Magyar ENSZ Társaság. Elérhető: <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/186> Letöltés ideje: 2016.04.16.
- Marosvári Csaba (2013): *A hegyi-karabahi konfliktus (1988-1994)*. Grotius Közlemények (2013.10.16.).
- Mooradian, M. – Druckman, D. (1999): *Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95*. Journal of Peace Research, 36(6). 709-727.
- Murinson, A. (2004): *The secessions of Abkhazia and Nagorny Karabagh. The roots and patterns of development of post-Soviet micro-secessions in Transcaucasia*. Central Asian Survey, 23(1). 5-26.
- *A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*. Elérhető: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=97600008.TVR Letöltés ideje: 2016.04.16.
- Raschhoffer, H. (1960): *Das Selbstbestimmungsrecht. Ursprung und seine Bedeutung*. 16.
- Redgate, A. E. (2000): *The Armenians*. Blackwell Publishers Inc., Massachusetts. 88-91.
- Rowland, R. H. (2013): *Population Trends in a Contested Pseudo-State: The Case of Nagorno-Karabakh*. Eurasian Geography and Economics, 49, 1. 99-111.
- Russia Today (2007). Elérhető: <https://www.rt.com/news/kosovo-independence-to-spark-chain-reaction-in-caucasus/> Letöltés ideje: 2016.04.20.
- Sibilla, C. (2013): *Stalin's Legacy: The Nagorno-Karabakh Conflict; Association for Diplomatic Studies and Training*. Elérhető: <http://adst.org/2013/08/stalins-legacy-the-nagorno-karabakh-conflict/> Letöltés ideje: 2016.04.16.
- Swietochowski, T. (1985): *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*. Cambridge University Press. 165-191.
- Taarnby, M. (2005): *Recruitment of Islamist Terrorists in Europe. Trends and Perspectives*. Aarhus: Centre for Cultural Research, University of Aarhus, January 14.

- Tchilingirian, H. (1999): *Nagorno Karabakh: Transition and the Elite*. Central Asian Survey, 18(4). 435–461.
- Ulubabyan, B. (1994): *A History of Artsakh: From the Beginning Until Our Days*. 194–299.
- Waal, T. de (2003): *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press. 285.
- Yakubyan, V. (2006): *Kosovo-Karabakh-Strategic Fork*. Regnum, Russia (13. november 2006.).
- Zargarian, R. (1999): *Principles for Conflict Resolution in Nagorno-Karabakh*. International Peacekeeping, 6 (3). 129–133.

ENGLISH ABSTRACT

Nagorno-Karabakh – the disputed border region between Armenia and Azerbaijan – faces an increasing risk of renewed hostilities due to the failure of mediation efforts, escalating militarization, and frequent cease-fire violations. Over the past several years, artillery shelling and minor skirmishes between Azerbaijani and Armenian troops have killed dozens. This study focuses on the conflict of Nagorno-Karabakh; the origins of the conflict, its present state and the possible future. Throughout the study several key aspects and theories of international relations are analyzed, such as: people’s right to self-determination, the concept of nation-state and conflict resolution.

KÖNYVISMERTETŐ

Kevin Roberts: Lovemarks: Jövő a márkák után^[2]

A szerző a Saatchi & Saatchi reklámügynökség nemzetközi elnök-igazgatója. Szenvedélyes marketinges, domináns üzletember, aki hisz az értékeiben és abban, hogy a marketing alapvetően jó: előnyös a keresleti és a kínálati oldalnak egyaránt. A könyve alapján valóban a marketing, egy jó gazdasszony, egy jó kereskedő megszemélyesítéseként tűnik fel.

Lovemarks, szeretetmárkák című könyve üzleti, tudományos ismeretterjesztő, szórakoztató, és mindenekelőtt inspiráló olvasmány. Legfőbb gondolati magja (a szeretetmárka) nem tudományos igényességgel kidolgozottan vagy validált kvantitatív módszerek segítségével kerül bemutatásra, hanem létező jelenségként, amelynek leírása fuzzy. Épp ez az elmosódottság váltja ki a kutatóból a fogalmak tisztázásának, rendszerezésének az igényét: így motivál a továbbgondolásra. Mivel a koncepció kétségkívül előremutató: mi következik a márka után? Ez a kérdés a márkapiacok telítődésével nagyon is izgalmas első sorban az üzleti tudományok kutatóinak számára.

Kevin Roberts marketingesként kezdte a karrierjét és a mai napig a kreatív iparág aktív meghatározó személyisége. Lovemarks című könyvében szakmai élettapasztalatait: annak szűrletét és a hozzá vezető utat foglalja össze, nagy szeretettel és lelkesedéssel. A múlt - jelen - jövő rend szerint felépülő fejezetekben nem sajnálja az időt történetmesélésre. Ezzel a technikával vezeti el az olvasót a szeretetmárkák működésének megismeréséig: megismétli azt a felfedező-utat, amit ő egyénileg megtapasztalt; és mint tudjuk, a tapasztalatot átadni a legnehezebb: beszélni a megélt érzésekről, példákat hozni soha ki nem próbált, működő mechanizmusokról. A tételes ismétlések a könyvben így inkább az író saját magának szóló, néhol nosztalgikus kicsengésű megerősítései, semmint az olvasó számára információközvetítés. A 15 fejezet első harmada a bevezető: ismertető a szerző saját élettörténetéről, melynek elvászthatatlan, beágyazott része a marketing. Az olvasó úgy érezheti, hogy Kevin Roberts azonosult a szakmájával, és bár tudományos végzettség híján van, a tudományos szemléletmód

[1] Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd (platz@sze.hu).

[2] Megjelent: Magyar Könyvklub, Budapest, 2010. 222 o. Fordította: Nagy Máté Orsolya. ISBN: 963549646.

(kísérletező, nyitott, megértésre törekvő) segítette a szeretetmárkákval kapcsolatos tudásának megszerzésében. A marketingben eltöltött évei alatt figyelte a piacok és a márkák interakcióit, ezt 2-3 fejezetben vezet végig, mintegy előtörténetként, rámutatva a márkázás evolúciójára: a termékektől, a megkülönböztetés szükségességének felismerésétől, a védjegyeken át a márkákig. A tartalom ennél a pontnál robban: és mi a következő fejlődési lépés a márkák után? A szerző saját tapasztalataira és megfigyeléseire hivatkozva, színes és valós példákkal támasztja alá, hogy miért az egyetlen fenntartható út az érzelmi kötődés kialakítása a márkához, hogy az szeretetmárka legyen. A koncepciót rendkívül szimpatikussá teszi a 21. századi értékek bennfoglalása, mint a fenntarthatóság, az értékteremtés mindkét fél számára, vagy a kölcsönös bizalom megvalósítására tett kísérlete.

A szeretetmárkák a tisztelet – szeretet koordináta rendszerben helyezkednek el, a második síknyegyedben, azaz a magas fokú tisztelet és a magas fokú szeretet jellemző rájuk. A márkáktól az különbözteti meg őket, hogy a márkák iránti magas fokú tisztelet megvan a fogyasztók részéről, de az érzelmi elkötelezettség hiányzik. Kevin Roberts szerint az érzelmi elkötelezettséget is lehet differenciálni, amellyel fél sikereket érhetünk el, de az átütő változást a márka iránti szeretet kialakítása hozza. A szerző felismerte a kapcsolatépítés, a valós kapcsolatkialakítás szükségességét és elengedhetetlenségét a gyümölcsöző fennmaradáshoz. Ez rokon jegyeket mutat az SDL logikával és a nyílt innovációval.

A könyv legbátrabban kommunikált részéhez a közepénél érkezünk el. Itt kerül bemutatásra szeretetmárka kialakításának technikája. A leírás szerint a szeretet kísérőjelenségei a titokzatosság, érzékiség és a meghittség, valamint alapja a bizalom. Igazi amerikai stílusban kerülnek részletezésre a fenti kategóriák: üzleti példákon keresztül kerülnek bemutatásra az egyes jelenségek kialakításának technikái. Így a titokzatossághoz nem kell más, mint remek történetek, a múlt, jelen és a jövő összekapcsolása, valamint belelátás az álmokba. A titokzatosság eredménye a mítosz. Az érzékiséggel kapcsolatban azt a logikát ismerjük meg, miszerint a legrövidebb út az érzelmekhez az érzékeken keresztül vezet. Ez párhuzamos a neuromarketing felfogással. A szerző a különböző érzékszervek kombinált megcélzását tanácsolja az egyedi, védjegy-értékű, márka-specifikus érzékiség megteremtése érdekében. A meghittség receptje pedig a következőképp áll össze: empátia, elkötelezettség és szenvedély. A szerző szerint ez a gyakorlatba úgy interpretálható, mint a fogyasztók meghallgatása, megismerése. Semmiképp nem adatszerű kvantitatív mérés, hanem közvetlen kvalitatív, megfigyelésen alapuló kutatásokkal. Becsületre méltó és ugyanakkor reménykeltő, hogy a tudomány szempontjából laikus üzleti profi számára is kiemelt jelentőségű az empirikus kutatás, mint a világ megismerésének hiteles technikája. Az elkötelezettség magyarázatában is közvetve a megismerés dominál: a rajongó-fogyasztóval való kommunikáció. Ennek következményeként vonultatja fel a szenvedélyt: miszerint a fogyasztó bevonásával magától gerjesztődik. A könyv további, utolsó harmadában pedig

összegző, általánosító jelleget öltve ismétlődnek a szeretetmárkával és a szeretetmárka építéssel kapcsolatos tudnivalók. Az ismeretátadásnál ebben a részben új minőségét képviseli a témával kapcsolatos általános érvényű információk közvetítése és a példák különválasztása.

A könyv tartalmának elfogadásában nehézséget jelent a holisztikus, nagyléptékű megközelítési mód. Ezáltal stílusa közérthető, szerethető, ugyanakkor elvesz az értékéből, hogy a tudomány számára világos kategóriák nem pontosan felismerhetően kerülnek említésre: pszichológiai, gazdaságtani, viselkedéstudományi fogalmak jelennek meg körülírva. Ez azt a benyomást kelti, hogy a szerző kizárólag empirikus megismerésre támaszkodott az ismeretszerzés során, valamint a tudását szakmai diskurzusokban nem vitatta meg – bár erre az üzleti kultúra nem is feltétlen biztosít lehetőséget. Ezért a kellő szakmai előismeretekkel nem rendelkező olvasó számára a könyv inkább kikapcsolódást és a rácsodálkozás élményét nyújtja, de szerteágazóságától fogva nem alkalmas arra, hogy tovább vezessen a témában. A szerző nem törekedett rá, hogy egyetemesen írja le a szeretetmárkák egyébként érdekes és fantáziadús témakörét, hanem a saját prizmájának fényében csillantja meg őket. Az érdeklődő, széles spektrumú ismeretekkel rendelkező marketingkutató számára azonban igazi aranybányát jelent a Lovemarks: oldalról oldalra kínál valamilyen pontosításra, kidolgozásra, rendszerezésre, tudományos szintre emelésre – vagy épp cáfolatra kíváncsózó résztémát.